

Finansira
Evropska unija

**SMJERNICE I
PREPORUKE**

**ZA RAD SA
ŽRTVAMA
SEKSUALNOG
NASILJA**

BIJELJINA, NOVEMBAR 2022

IMPRESUM

Autorke:

**Aida Behrem,
Gordana Vidović,
Slađana Cvjetković i
Mirela Mujagić**

Urednica:

Gorica Ivčić

Izdavač:

Fondacija "Lara"

Lektura i redaktura:

Tanja Lazić

Adresa izdavača:

Beogradska 38, Bijeljina, BiH

Za izdavača:

Radmila Žigić

Dizajn:

Creative studio Djo

Godina izdanja:

2022.

Štampa:

Blicdruk d.o.o. Sarajevo

Tiraž:

200

Publikacija je nastala u sklopu projekta „Unapređenje kapaciteta pružalaca servisa podrške za žrtve rodno zasnovanog nasilja-faza III“, koji je dio regionalnog projekta "Zaustavljanje nasilja nad ženama na Zapadnom Balkanu i u Turskoj: Provođenje normi, mijenjanje stavova" kojeg finansira Evropska unija, a implementira UN Women u saradnji sa organizacijama civilnog društva.

Odgovornost za sadržaj preuzima Fondacija „Lara“, a stajališta iznesena u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove Evropske unije. Stajališta iznesena u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove UN Women, Izvršnog odbora UN Women ili država članica Ujedinjenih nacija. Odrednice u ovoj publikaciji ne ukazuju na mišljenje o pravnom statusu niti jedne države, teritorije, vlade, ili granice. Tekst publikacije nije uređen prema zvaničnim izdavačkim standardima i UN Women se odriče odgovornosti za eventualne greške.

02

UVOD

04

1. DEFINICIJE, OBLICI I
RASPROSTRANJENOST
SEKSUALNOG NASILJA

11

2. PRAVNI I INSTITUCIONALNI
OKVIR ZA ZAŠTITU OD
SEKSUALNOG NASILJA U BIH

41

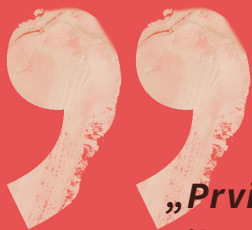
3. RAD I RAZUMIJEVANJE
STANJA I POTREBA OSOBE
KOJA JE PREŽIVJELA
SEKSUALNO NASILJE

55

4. ULOGA NADLEŽNIH TIJELA
UKLJUČENIH U POSTUPANJE SA
ŽRTVAMA SEKSUALNOG NASILJA

66

LITERATURA I IZVORI

„Prvi put ulazeći u javnu raspravu o silovanju, žene su našle nužnim utvrditi očogledno: silovanje je čin nasilja. Feministice su silovanje predefinisale upravo kao zločin nasilja, a ne kao seksualni čin. Tako pojednostavljena formulacija istaknuta je kao protuteža shvatanju da silovanje ispunjava najdublje želje žene, što je preovladavalo u svim redovima pisane riječi, od popularne pornografije, pa do akademskih tekstova.

Feministice su silovanje predefinisale u metodu političke kontrole koja strahovladom učvršćuje podređenost žena.

Ženski pokret nije samo podigao javnu svijest o silovanju nego je podstaknuo i novi društveni nadzor o žrtvi. Prvi krizni centar za žrtve silovanja otvorio je svoja vrata 1971. godine. Desetljeće kasnije, širom Sjedinjenih Američkih Država uspostavljene su stotine takvih centara. Organizovane izvan okvira medicine ili sistema ustanova za duševno zdravlje, službe su nudile praktičnu, pravnu i emocionalnu podršku žrtvama silovanja. Dobrovoljke kriznih centara za silovanje često su pratile žrtvu u bolnicu, policijsku stanicu ili sudnicu kako bi se izborile za njihovo dostojanstvo i poštovanje koji su tako upadljivo izostajali u sistemu zbrinjavanja. Premda su njihovi napori često nailazili na odbojnost i otpor, one su ujedno bile i izvorom nadahnuća za stručnjakinje koje su radile u tim ustanovama.“

*„Trauma i oporavak“, Judith Lewis Herman
New York, 1992.*

UVOD

Smjernice koje su pred vama nastaju u vrijeme kada Bosna i Hercegovina inicira uspostavljanje odgovora na seksualno nasilje, uključujući i silovanje, u skladu sa standardima Konvencije Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama, koju je Bosna i Hercegovina ratifikovala 2013. godine.

Smjernice su primarno namijenjene aktivisticima koje u specijalizovanim servisima podrške pružaju profesionalnu - praktičnu, emocionalnu, pravnu, i psihološku pomoć ženama i djevočicama žrtvama seksualnog nasilja, ali mogu biti od velikog značaja i drugim profesionalcima/profesionalkama koji se kroz rad susreću sa žrtvama seksualnog nasilja, uključujući i silovanje.

Osim što predstavljaju izuzetno traumatska iskustva za žrtve, seksualno nasilje uključujući silovanje, događaji su o kojima niko ne želi da svjedoči, o kojima javnost ne želi da govori jer su suviše bolna i neugodna. Uloga onih koje pružaju podršku žrtvama kroz formalne procedure procesuiranja djela seksualnog nasilja kao i oslonac u opravku od traume, u najmanju ruku je izazovna. Pored same težine koju ovakva iskustva žrtava nose, neuređenost sistema sa ograničenim mogućnostima za pravno i drugo rješavanje problema, dodatno opterećuju i samu osobu koja pruža podršku.

Pored brojnih izazova i prepreka u radu, specijalizovani servisi podrške u BiH posjeduju resurse koji doprinose osnaživanju žrtava i olakšavaju njihovo kretanje kroz sistem. Snaga nevladinih organizacija u BiH kao specijalizovanih servisa podrške nalazi se u već stvorenom kontekstu pomoći i zaštite žrtvama nasilja nastalom kroz iskustva u radu sa žrtvama seksualnog nasilja iz rata, kao i kroz rad sa ženama žrtvama različitih oblika

rodno zasnovanog nasilja, uključujući i seksualno nasilje.

Smjernice nastoje objediniti najvažnije segmente i informacije koje su savjetnicama iz nevladinih organizacija potrebne kako bi se dodatno ojačale i pripremile za rad sa ženama i djevočicama koje su preživjele seksualno nasilje.

Smjernice obuhvataju četiri ključne oblasti, grupisane kroz sljedeća poglavlja: Definicije, oblici i rasprostranjenost seksualnog nasilja; Pravni i institucionalni okvir za zaštitu žrtava od seksualnog nasilja u Bosni i Hercegovini; Rad i razumijevanje stanja i potreba osobe koja je preživjela seksualno nasilje; Uloga nadležnih tijela u postupanju sa žrtvama seksualnog nasilja.

Pored ključnih informacija koje se odnose na pojavne oblike, rasprostranjenost i inkriminaciju različitih oblika seksualnog nasilja u BiH, Smjernice sadrže dio koji će savjetnicama pomoći da razumiju uticaj traumatskog iskustva na ponašanje žrtve i spriječiti ih da uđu u zamku djelovanja protiv žrtvine volje i diktiranja izbora koji žrtva treba da napravi. Cilj koji savjetnice treba da postignu je osnaživanje žrtve i podrška u onome što je pred institucijama može očekivati u dugotrajnim postupcima dokazivanja i procesuiranja seksualnog nasilja, ukoliko se ona odluči da učestvuje u istim. U tom smislu, naročito je značajan četvrti dio Smjernica koji opisuje uloge i obaveze nadležnih tijela za odgovor na seksualno nasilje.

Bez obzira na to da li će se žrtva/preživjela odlučiti za ulazak u procesuiranje krivičnog djela seksualnog nasilja, savjetnice iz specijalizovanih servisa treba da svojim znanjem, iskustvom i vještinama žrtvama budu podrška u suočavanju i prevazilaženju traume kao i čuvanju dostojanstva žrtve.

1. DEFINICIJE, OBLICI I RASPROSTRANJENOST SEKSUALNOG NASILJA

Seksualno nasilje, uz nasilje u porodici, ulazi u dominantne oblike rodno zasnovanog nasilja, to jest one vrste nasilja u kojima je u većini slučajeva počinitelj muškarac, a većina žrtava su žene. Rodno zasnovano nasilje prisutno je u svim dijelovima svijeta, bez obzira na kulturu i vremensko razdoblje. Žrtve su izložene psihičkom, fizičkom, seksualnom i ekonomskom nasilju, te sistemskoj izolaciji koja ih čini još ranjivijima i izloženijima različitim oblicima nasilja.

Neki oblici nasilja su prepoznati i za njih postoje odgovarajuće kazne ili se pak ubrzano utvrđuju jasne procedure za njihovo kažnjavanje i prevenciju. Drugi oblici nasilja

su zbog mnogih razloga manje prepoznati ili nevidljivi, obavijeni velom šutnje i predrasuda, stigmatizacijom i nepostojanjem odgovarajućih mehanizama zaštite žrtava i kažnjavanja počinitelja. Seksualno nasilje pripada upravo takvim najtežim zločinima i najmanje prijavljivanim. Ono se događa češće nego što se misli. Njegove posljedice su dalekosežnije nego što je većina osoba, uključujući i one koje su ga doživjele, spremna priznati, a njegova cijena, psihološka, zdravstvena i ekonomska, za samu osobu, njezinu porodicu i širu zajednicu i društvo je nesaglediva, te ne ostavlja mogućnost prešutnog toleriranja.

1.1 DEFINICIJE

Bosna i Hercegovina potpisnica je brojnih međunarodnih dokumenata, koji zajedno sa domaćim zakonodavstvom te strateškim dokumentima čine pravni okvir usmjeren zaštiti žrtava seksualnog nasilja. Jedan od važnijih dokumenta je Konvencija Savjeta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama, u daljem tekstu Istanbulska konvencija¹, koju je Bosna i Hercegovina ratificirala 7. novembra 2013. godine, koja u članu 36: „Seksualno nasilje, uključujući silovanje“ daje definiciju seksualnog nasilja:

„Članice će preduzeti neophodne zakonodavne odnosno druge mjere kako bi osigurale da sljedeći vidovi namjernog ponašanja budu inkriminirani

- a. vaginalna, analna ili oralna penetracija seksualne prirode na tijelu drugog lica bez njenog/njegovog pristanka, korištenjem bilo kojeg dijela tijela odnosno predmeta;
- b. druge seksualne radnje s licem bez njenog/njegovog pristanka;
- c. navođenje drugog lica na pokušaj seksualnih radnji s trećim licem bez njenog/njegovog pristanka.“

Jasnu definiciju daje i Svjetska Zdravstvena organizacija (WHO, 2002)²:

„Seksualno nasilje je bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njezine seksualnosti, a koji može počiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Karakterizira ga upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba.“

1.2 OBLICI SEKSUALNOG NASILJA

Seksualno nasilje uočljivo je u širokom kontinuumu, od seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, preko silovanja, do trgovanja ženama u svrhe prisilne prostitucije i/ili pornografije. Seksualno nasilje je osim navedenih oblika i ritualna praksa, kazna za rodnu transgresiju, silovanje u ratu i genitalno sa-kaćenje žena.

Seksualno uznemiravanje/napastovanje je jedan od najčešćih oblika seksualnog nasilja, koje se najlakše toleriše i za koji većina zako-

¹ https://arsbih.gov.ba/wp-content/uploads/2014/01/CAHVIO_B.pdf

² World Health Organization., World report on violence and health (Geneva: World Health Organization, 2002), Chapter 6, pp. 149.

nodavstava nema mehanizam sankcioniranja. Obuhvata neželjena spolna ponašanja koja nužno ne uključuju fizički dodir, a osobu dovode u neugodan i ponižavajući položaj te izazivaju osjećaj srama. Ključni element je moć, odnosno provodi ga osoba koja je na moćnijoj poziciji od osobe nad kojom se ono provodi (npr. šef nad podređenom/im, profesor ili asistent nad studentom/icom).

Seksualno uznemiravanje se nerijetko tretira kao trivijalan problem koji se s lakoćom može izbjeći i zaustaviti, što najčešće nije tačno. Vrlo često se radi o repetitivnim ponašanjima koja se javljaju kroz duže vremensko razdoblje i za koje žrtva ne može naći rješenje.

Postoje različiti oblici seksualnog uznemiravanja, a najčešći su sljedeći:

- neželjene seksualne primjedbe i verbalni prijedlozi,
- razni neželjeni pozivi,
- fizički dodiri,
- govor tijela (stajanje suviše blizu, uporno gledanje, davanje raznih znakova),
- emocionalno proganjanje,
- neprikladna pažnja,
- seksualno podmićivanje.

Osim navedenih oblika, česte su i seksističke, uvredljive i diskriminirajuće primjedbe i šale, širenje seksualnih glasina o osobi i slično.

Seksualno zlostavljanje/prisilne spolne radnje je vrlo široka kategorija koja uključuje oblike seksualnog nasilja koji su teži od seksualnog uznemiravanja, a još ne ulaze u kategoriju silovanja prema zakonskoj legislativi. Ovim su obuhvaćena neželjena spolna ponašanja iznuđena primjenom sile i/ili prijetnji, a koja uključuju fizički dodir s nasilnikom.

Seksualno zlostavljanje najčešće se javlja u sljedećim oblicima:

- neželjeni/prisilni dodiri tijela,
- dodirivanje intimnih dijelova tijela,
- seksualne aktivnosti izmanipulirane lažima, prijetnjama, pritiskom,
- prisiljavanje na masturbaciju (na gledanje masturbacije, na masturbaciju nasilnika ili na masturbaciju sebe dok nasilnik gleda).

Silovanje je najteži oblik seksualnog nasilja koji ostavlja dugotrajne posljedice. Ubraja se među izuzetno teška i traumatska iskustva s teškim posljedicama za žrtve. Odnosi se na vaginalnu, analnu ili oralnu penetraciju penisom i/ili objektima.

S obzirom na počinitelja, silovanje dijelimo na silovanje kao sastavni dio nasilja u porodici (silovanje u braku); silovanje u vezama/„na spoju“ (date rape); silovanje od nepoznate osobe; grupno silovanje; silovanje u oružanim sukobima i ratu.

Silovanje u vezi/na spoju (date rape) je oblik seksualnog nasilja u kojoj su žrtva i počinitelj u nekom obliku veze, ili su bili. Varira od silovanja na prvom izlasku do silovanja u već uspostavljenom i razvijenom odnosu. Žrtve takvog oblika nasilja rijetko doživljavaju fizičko nasilje i povrede, ali je psihičko nasilje i ucjena neizostavan dio. Rasprostranjenost ovog oblika seksualnog nasilja najteže je utvrditi. Budući da se radi o poznatom počinitelju sa kojim je žena u nekom obliku intimne i romantične veze, prijave su vrlo rijetke. Smatra se da je upravo postojanje mitova o silovanju i seksualnosti ono što utiče na odluke djevojaka i žena da (ne)prijave ovaj oblik nasilja, s obzirom da je iskustvo osobe u neskladu sa uvriježenim mitom o silovanju. Kao i u većini drugih oblika i slučajeva seksualnog nasilja,

pitanje pristanka žrtve središnje je pitanje. Međutim, pri tome se često zanemaruje društveni otpor prema prihvaćanju mogućnosti da žena u vezi, koja uključuje i seksualne odnose, može odbiti seks sa partnerom. Osim toga, „pristanak na seks“ koji je postignut primjenom fizičkog nasilja gotovo će uvijek biti protumačen kao „silovanje“, dok je iznuđivanje pristanka verbalnom i psihičkom prisilom još uvijek za većinu vrlo neprihvatljiva ideja te se ne doživljava kao silovanje.

Grupno silovanje se događa kada grupa muškaraca učestvuje u silovanju. Obično ga prate teže psihičke i fizičke posljedice za žrtvu, psihološka trauma je veća, potencirana zbog ‘promatrača’ toga čina (često i članova porodice žrtve koji su prisiljeni gledati), vremenski je dugotrajnije, fizičke ozljede su neizbježne i uvijek ozbiljne, povećan je rizik zaraze spolno prenosivim bolestima. Zbog svih tih razloga grupno silovanje se u nekim državama oštrije kažnjava nego silovanje izvršeno od jedne osobe. Grupno silovanje uključuje dva ili više napadača, gdje je često jedan od njih ‘vođa’ i inicijator. Zajedničkim ponižavanjem i zlostavljanjem žrtve jačaju se veze u njihovoj grupi i dokazuje se vlastita muževnost. Karakteristično je da se i kod počinitelja i žrtava grupnog silovanja uglavnom radi o vrlo mladim osobama. Veliki dio grupnih silovanja spada u grupu zločina iz mržnje, tj. zločina počinjenih na osnovi mržnje ili predrasude, a na osnovi spola, religije, nacionalnosti, rase, seksualne orijentacije, itd.

Seksualno nasilje u sukobima je vrsta nasilja koju vrše vojnici, uključujući pobunjenike, policiju i vladine snage. Razni oblici seksualnog nasilja se namjenski vrše tokom sukoba: mučenje, izazivanje povreda, odavanje informacija, ponižavanje, zastrašivanje i kažnja-

vanje. U takvim slučajevima, seksualno nasilje se može posmatrati kao oružje rata.

Trgovanje ženama u svrhu seksualne eksploatacije: Trgovanje ljudima je jedan od najunosnijih poslova organiziranog kriminala uz trgovanja drogom i oružjem. Međutim za razliku od oružja i droge, ljudsko biće se može iskoristiti na razne načine. Dopunski protokol Konvencije Ujedinjenih naroda protiv organiziranog međunarodnog kriminala o sprečavanju, zaustavljanju i kažnjavanju trgovanja ljudima, osobito ženama i djecom, definira trgovanje ljudima kao: vrbovanje, prevoženje, prijelaz preko granice, davanje prenočišta ili prihvata ljudi, pod prijetnjom, prisilom, ili nekim drugim oblikom sile, otmičom, prijevarom, lukavstvom, zloupotrebom moći ili iskorištavanje slabijih osoba, davanje ili primanje novca ili neke druge dobrobiti da bi se došlo do pristanka osobe koja kontroli neku drugu osobu, zbog iskorištavanja. Iskorištavanje uključuje korištenje osoba u prostituciji ili druge oblike seksualnog iskorištavanja, prisilan rad ili usluge, ropstvo, postupke slične ropstvu, trgovanje organima. Prema svjetskim statistikama najveći broj žrtava trgovanja ljudima su žene i djeca koji su najčešće iskorištavani u seksualne svrhe.

Ostali oblici seksualnog nasilja

Posebna kategorija seksualnog nasilja su seksualna ubistva, kao namjeren čin ili „usputna“ posljedica (side-effect). Dok su neka seksualna ubistva planirana, u nekim situacijama u kojima je seksualno nasilje bilo jedini cilj u glavi nasilnika, mogu se dogoditi značajne promjene: napadač se uplašio događaja, žena je pružala prejak otpor ili je ona jedina svjedokinja koja ga može „strpatiti“ na višegodišnje služenje zatvorske kazne.

Seksualna ubistva spadaju u red najbrutalnijih ubistava, koja intenzivno privlače pažnju medija, javnosti ali i institucija.

Genitalno sakaćenje žena je termin koji se koristi za djelimično ili potpuno odstranjivanje vanjskih dijelova ženskih genitalija ili za druge ozljede ženskih genitalnih organa zbog kulturnih ili bilo kojih drugih neterapijskih razloga.

Ubistva u ime časti (honour killing) je termin koji se odnosi na praksu po kojoj muškarcu ubijaju svoje srodnice, članice porodice, u ime porodične časti zbog seksualnih odnosa izvan braka, uključujući silovanje ili sumnje na bračnu nevjeru. Ubistva iz časti opravdavaju se tradicijom prema kojoj je žena muško vlasništvo, a njena čistoća i krepost jedine važne vrline „robe“. Ženama se nikada ne daje prilika za objašnjenje ili raščišćavanje mogućih nesporazuma jer tradicija nalaže da postoji samo jedan način vraćanja muške časti – ubijanje žene.

Nasilne provjere djevičanstva odnose se na prisilu na ginekološki pregled kako bi se utvrdilo stanje himena. Cilj takvih pregleda je ustanoviti je li himen razderan kao rezultat seksualnog odnosa i kada se to dogodilo. Takve se nasilne provjere provode nad ženama optuženim za navodnu prostituciju ili „nemoralno“ ponašanje, a pregledom se utvrđuje je li još uvijek djevica i kada se dogodio posljednji seksualni odnos. Pokidani himen predstavlja potencijalni dokaz prostitucije.

Ugovoreni dječji brakovi obuhvataju preko 82 milijuna djevojčica u dobi između 10-17 godina koje će biti udane prije svog 18. rođendana. Najčešće se radi o djevojčicama i djevojkama koje ulaze u brak s puno starijim muškarcima. Siromaštvo porodice jedan je od glavnih uzroka dječjih dogovorenih bra-

kova, kao i neravnopravnost žena u društvu. Običaj dogovaranja dječjih brakova rasprostranjen je diljem svijeta te predstavlja oblik seksualnog nasilja, jer djeca koja se prisiljavaju na takve brakove, a posebice djevojčice, ne mogu dati pristanak, s obzirom na dob i status u porodici i društvu, čime se krše njihova osnovna prava na ličnu slobodu i rast. Velika većina djevojčica i djevojkama ne zna ništa ili vrlo malo o seksualnim odnosima prije dogovorenog braka, što povećava i onako izražen strah. Seksualni odnosi nad njima su sami po sebi nasilni te uzrokuju fizičke, psihičke i emocionalne posljedice.

1.3 RASPROSTRANJENOST SEKSUALNOG NASILJA

Seksualno nasilje spada u red zločina s najmanjom proporcijom prijave i prema podacima brojnih svjetskih istraživanja, na jedno prijavljeno silovanje dolazi između 15 i 20 neprijavljenih slučajeva.

Seksualno uznemiravanje/napastvovanje je svakodnevna pojava u svim segmentima našeg života: na ulicama, u javnim prostorima, školama i fakultetima, na radnim mjestima. Zbog načina tretiranja problema, te problema vezanih uz dokazivanje, o ovim oblicima nasilja možemo najčešće saznati samo iz ličnih razgovora, izvještaja ženskih nevladinih organizacija i rezultata istraživanja.

Jedno takvo istraživanje rađeno je tokom 2020. godine od strane Fondacija „Lara“ iz Bijeljine i Fondacija lokalne demokratije iz Sarajeva u okviru projekta “PREKINIMO ČUTANJE - Unaprijeđenje odgovora na seksualno nasilje prema ženama”, koji je podržan od Ureda UN Women u BiH, a finansira ga Kraljevina Švedska. Istraživanjem su obuhvaćene

žene starosne dobi između 18 i 60 godina sa ciljem ispitivanja stavova žena o rasprostranjenosti i odnosu društva prema seksualnom nasilju koje dominantno pogađa žene i djevojčice, te odgovoru društva na seksualno nasilje i položaju žrtava seksualnog nasilja u BiH.

Anketirane žene u skoro podjednakom omjeru i u ruralnim i u urbanim područjima smatraju da se seksualno nasilje dešava veoma često (40%) ili često (50%), dok 9,3% ispitanica smatra da se ono dešava rijetko, a samo jedna ispitanica je odgovorila da se ono nikako ne dešava.

DA 63,3%

NE 36,7%

50%

VEOMA ČESTO

40%

ČESTO

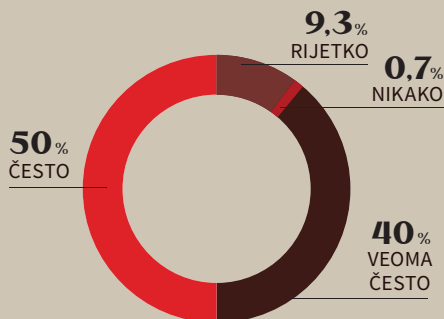
9,3%

RIJETKO

0,7%

NIKAKO

DA LI JE TA OSOBA PRIJAVILA SEKSUALNO NASILJE?

Malo više od jedne trećine ispitanica, tačnije 36,7% poznaje nekoga ko je bio žrtva seksualnog nasilja. Na pitanje da li je ta osoba prijavila seksualno nasilje, čak 50,9% njih, odgovorilo je da seksualno nasilje nije prijavljeno.

Anketirane su pitane da u otvorenom odgovoru napišu za koja djela smatraju da predstavljaju seksualno nasilje. S obzirom na različito zakonodavstvo u entitetima, ali i specifičnim razlikama u elementima krivičnih djela seksualnog nasilja, kako ih zakonski

okvir definiše, odgovori su analizirani i grupisani prema ključnim elementima. Najviše ispitanica, njih 46%, je u svom odgovoru navelo silovanje. Zanimljivo je da su pojedine ispitanice navodile i specifične oblike prisilnog seksualnog akta kao što je silovanje u braku, vanbračnoj zajednici, odnosno od strane partnera. Kao drugi najčešći odgovor identificirana je obljuba i seksualno uznemiravanje od osobe na pozicijama moći, djelo koje je navelo 27,3% ispitanica. Razne oblike verbalnog i tekstualnog uznemiravanja (komentari, dobacivanja, poruke, pozivi, društvene mreže) navelo je 22% ispitanica. Ostala djela koja su se često spominjala su razni oblici seksualnog nasilja nad djecom (7,33%), prisilna prostitucija i trgovina ljudima (6%), te seksualno nasilje pod prijetnjom i ucjenom (4,67%). Veliki broj ispitanica je navelo da bilo koji oblik neželjenog dodira predstavlja seksualno nasilje. Pojedine ispitanice su u svojim odgovorima istakle incest i genitalno sakaćenje kao oblike seksualnog nasilja. U situaciji u kojoj su osjetile strah da im se može dogoditi čin seksualnog nasilja bilo je 32,7% ispitanica.

Relativno visok procenat ispitanica (90 %) koje bi prijavile seksualno nasilje policiji, na prvi pogled je ohrabrujući. Međutim, one ispitanice koje su navele da su bile žrtve seksualnog nasilja samo su u 11,8% slučajeva prijavile nasilje, što ukazuje na sve psihološke i društvene posljedice sa kojima se žena suočava kada se nasilje već dogodi a koje blokiraju njenu pretpostavljenu odlučnost da zločin prijavi.

U konačnici, ovo istraživanje stavova žena pokazuje da je seksualno nasilje u BiH rasprostranjeno, da su žene svjesne realnosti i da se osjećaju ugroženo. Nizak broj prijava nasilja,

posebno silovanja, ne odražava stvarno stanje, nego je samo pokazatelj prisustva stigme, rodni predrasuda i nepovjerenja žena u institucije sistema. Da seksualno nasilje, više nego bilo koji drugi oblik nasilja prema ženama, ostaje neprijavljeno i nekažnjeno, pokazuju i rezultati ankete, posebno podatak da većina ispitanica najviše povjerenja iskazuje prema nevladinim organizacijama.

U ovom dijelu moramo se posebno osvrnuti i na seksualno zlostavljanje i zloupotrebu djece u svrhu seksualne ili druge eksploatacije i spomenuti Izvještaj o obimu, predmetu i sadržaju seksualnog iskorištavanja djece u Bosni i Hercegovini⁴ (ECPAT International uz finansijsku pomoć Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida), Fondacije Oak, Irske pomoći i Koalicije Hilton nagrade). Decentralizirana uprava i pravni sistemi, u kombinaciji sa faktorima kao što su siromaštvo, visoka nezaposlenost i diskriminacija zasnovana na etničkom porijeklu, jačaju okolnosti koje olakšavaju seksualno iskorištavanje djece u državi. BiH ostaje veliki izvor i odredište za trgovinu djecom u svrhu seksualnog iskorištavanja. Prema izvještaju Grupe stručnjaka o Akciji protiv trgovine ljudima (GRETA), u vezi provedbe Konvencije Vijeća Evrope o Akciji protiv trgovine ljudima od strane Bosne i Hercegovine, identificirano je 16 pretpostavljenih žrtava trgovine ljudima u 2013. godini, 49 u 2014. godini, 35 u 2015. godini i 45 u 2016. godini. Ni jedan podatak nije bio dostupan iz izvora organa vlasti. Podaci GRETA-e su ukazali da su većina žrtava bila djeca (30 djevojčica i 16 dječaka) tokom 2013. i 2014. Tokom 2015. i 2016, identificirano je 27 djece žrtava trgovine ljudima. Izvještaj je ukazao da se u periodu 2013-2016. godine,

⁴ https://ecpat.org/wp-content/uploads/2021/08/ECPAT-Country-Overview-Report-Bosnia-Herzegovina-2018_Bosnian.pdf.

djecom trgovalo iz različitih razloga, koji su takođe obuhvatali i seksualno iskorištavanje, dok je pet slučajeva bilo vezano za rane i prisilne brakove. Kao što je to slučaj i širom svijeta, borba protiv seksualnog iskorištavanja djece u prostituciji, u BiH traje već godinama, ali je vremenom dobila druge oblike i modele. Javio se alarmirajući trend, koji ukazuje da su djeca, i sve više dječaci žrtve prostitucije.

Policijske agencije u BiH su primijetle da je u periodu 2013-2018. godine došlo do porasta broja poznatih počinitelja i riješenih predmeta krivičnih djela vezanih za materijale seksualnog iskorištavanja djece putem interneta u FBiH.

Terminološke smjernice za zaštitu djece od seksualnog iskorištavanja i seksualne zloupotrebe (Smjernice iz Luksemburga) definišu 'dječiji brak' kao „brak u kom je najmanje jedna strana djeteta. Takođe govori o činu sklapanja braka sa djecom, obično mladim djevojkama, sa ili bez njihove saglasnost⁵. Neki oblici dječijeg braka su povezani sa komercijalnim seksualnim iskorištavanjem djece, u slučajevima gdje je dječiji brak povezan sa prisilnim radom djece, ropstvom i sličnim odnosom, služenjem ili isplatom miraza. Prema UNICEF izvještaju iz marta 2018. godine, 4% djevojčica u BiH je bilo udato prije njihovog 18. rođendana u periodu

2010-2017. Nedavni Pregled klastera višestrukih indikatora ukazuje da su rani i prisilni brakovi češći kod djevojčica u BiH (10%) u poređenju sa dječacima (manje od 1%).⁶ Pregled takođe ukazuje da je omjer dječijih brakova više zastupljen u ruralnim područjima (12%) nego u urbanim (5%).

⁵ECPAT International. (2016, January 28). Terminology Guidelines for the Protection of Children from Sexual Exploitation and Sexual Abuse. 63. Bangkok: ECPAT International.

⁶Pilav, A., Lolić A. et al. (2013, February). Bosnia and Herzegovina Multiple Indicator Cluster Survey (MICS) (2011-2012). Sarajevo: UNICEF Office for Bosnia and Herzegovina.

2. PRAVNI I INSTITUCIONALNI OKVIR ZA ŽASTITU OD SEKSUALNOG NASILJA U BIH

Seksualno nasilje predstavlja oblast kriminaliteta sa lepezom krivičnih djela kojima se na različite načine ugrožava polni integritet žene ili muškarca, djevojčice ili dječaka. Većina njih znači polni odnos ili pokušaj polnog odnosa bez pristanka, odnosno korištenjem različitih vrsta prinude, od fizičke do ucjene zloupotrebom položaja ili specifičnosti konteksta i relacija počinioca i žrtve, iskorištavanjem ranjivosti druge osobe ili ranjivosti djece uopšte, i u osnovi bi većina ovih djela

po svojoj suštini odgovarala definiciji silovanja datoj u Istanbulskoj konvenciji⁷. Svi vidovi seksualnog nasilja su društveno opasni, ali silovanje je među seksualnim deliktima najteže i najtipičnije krivično djelo ove vrste. Ovo krivično djelo predviđaju svi savremeni krivični zakoni i njegovim propisivanjem pruža se, prije svega, ženi i djeci, ali i osobama muškog pola, krivičnopravna zaštita od nasilne obljube izvršene od strane druge osobe ili više osoba muškog ili ženskog pola.

⁷ Bosna i Hercegovina je u novembru 2013. godine ratifikovala Konvenciju Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija) i ujedno se obavezala na preduzimanje zakonodavnih i drugih mjera radi osiguranja pravnog, institucionalnog i organizacionog okvira za prevenciju nasilja nad ženama, zaštitu žrtava nasilja, te kažnjavanje počinitelja nasilja. Konvencija je stupila na snagu 1. avgusta 2014. godine.

Pojam žrtva se materijalnim krivičnim zakonodavstvom u Bosni i Hercegovini formalno definiše kao „oštećeni/oštećena“. To je osoba koja je pretrpjela fizičku ili duševnu povredu ili oštećenje, materijalni gubitak ili štetu ili društvenu nepravdu kao rezultat krivičnog djela po nacionalnom krivičnom zakonodavstvu, zločina po međunarodnom pravu, povredu ljudskih prava i zloupotrebe moći.⁸ Žrtva krivičnog djela u užem (pravnom) smislu je „svaka ona fizička osoba, kojoj je neko dobro ili pravo krivičnim djelom direktno ugroženo, povrijeđeno ili uništeno“⁹. Žrtva krivičnog djela u širem smislu je „svaka ona osoba, pravna ili fizička, kojoj je neposredno ili posredno neko dobro ili pravo krivičnim djelom ugroženo, povrijeđeno ili uništeno“.

2.1. ZAKONODAVNI OKVIR

Krivično zakonodavstvo Bosne i Hercegovine čine četiri krivična zakonodavstva, i to: Krivični zakon Bosne i Hercegovine¹⁰, Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine¹¹, Krivični zakonik Republike Srpske¹² i Krivični zakon Brčko distrikta Bosne i Hercegovine¹³.

Krivična djela protiv polnog integriteta propisana su entitetskim zakonima i zakonom u Brčko distriktu. Krivičnim zakonom Bosne i Hercegovine izričito se propisuje krivično djelo zločina protiv čovječnosti koje uključuje i djela seksualnog nasilja (član 172. stav 1. tačka g) i djela ratnog teškog zločina protiv civilnog stanovništva za kršenje pravila međunarodnog prava za vrijeme rata u oblasti polnog integriteta (član 173. stav 1. tačka e).

Krivično pravnu zaštitu kojom se nasilje na osnovu pola, uznemiravanje i seksualno uznemiravanje smatra ozbiljnim seksualnim deliktom, zakonodavac je dao kroz poseban zakon, Zakon o ravnopravnosti polova u BiH¹⁴.

U Bosni i Hercegovini, krivični postupak je uređen na četiri nivoa, i to: Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine¹⁵, Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine¹⁶, Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske¹⁷ i Zakon o krivičnom postupku Brčko Distrikta BiH¹⁸. Navedenim zakonima je jedinstveno da uređuju odvijanje krivičnog postupka pred sudom i tužilaštvom, odnosno uređena su pravila po kojima je dužan

⁸ Deklaracija UN-a o osnovnim načelima pravde za žrtve kriminala i zloupotrebe vlasti iz 1985. godine. ⁹ Isto

¹⁰ Krivični zakon Bosne i Hercegovine ("Sl. glasnik BiH", br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021).

¹¹ Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine FBiH, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017).

¹² Krivični zakonik Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017 i 104/2018 - odluka Ustavnog suda Republike Srpske. 15/2021 i 89/2021).

¹³ Krivični zakon Brčko distrikta BiH, Službeni glasnik Brčko distrikta BiH, broj 19/2020 - prečišćen tekst).

¹⁴ Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, broj 32/10 - prečišćen tekst).

¹⁵ Zakon o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 3/03, 32/03, 36/03, 26/04, 63/04, 13/05, 48/05, 46/06, 76/06, 29/07, 32/07, 53/07, 76/07, 15/08, 58/08, 12/09, 16/09, 93/09, 72/13, 65/18).

¹⁶ Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine, „Službene novine FBiH“, broj 35/03, 37/03, 56/03, 78/04, 28/05, 55/06, 27/07, 53/07, 09/09, 12/10, 08/13, 59/14 i 74/20.

¹⁷ Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske, „Službeni glasnik RS“, broj 53/12, 91/2017, 66/18 i 15/21.

¹⁸ Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, „Službeni glasnik Bd BiH, broj 33/13 - prečišćeni tekst, 27/14, 03/19 i 16/20.

postupati sud, tužilac i drugi učesnici u krivičnom postupku. Zakoni o krivičnom postupku omogućavaju, u formalnom smislu, provođenje djelotvorne istrage, stavljajući na raspolaganje policiji i tužiteljima instrumente za provođenje niza istražnih radnji radi donošenja odluke o krivičnom gonjenju počinitelaca i prikupljanja dokaza za podizanje optužnice i dalje postupanje pred sudom.

Seksualno nasilje, prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije, predstavlja bilo koji seksualni čin, pokušaj ostvarivanja seksualnog čina, neželjeni seksualni komentar ili prijedlog koji je usmjeren protiv osobe i njene seksualnosti, a koji može počiniti druga osoba bez obzira na odnos sa žrtvom ili situaciju u kojoj se nalaze. Karakterizuje ga upotreba sile, prijetnje ili ucjene za ugrožavanje dobrobiti i/ili života same žrtve ili njoj bliskih osoba.¹⁹

2.1.1. KRIVIČNA DJELA SA OBILJEŽJIMA SEKSUALNOG NASILJA PREMA KRIVIČNOM ZAKONODAVSTVU

U Bosni i Hercegovini, krivičnim zakonodavstvom propisano je da se krivična djela i krivično pravne sankcije propisuju samo zakonom. Definicija krivičnog djela jednoobrazno je propisana u Krivičnom zakonu Bosne i Hercegovine, Krivičnom zakonu Federacije BiH²⁰ i Krivičnom zakonu Brčko distrikta BiH, i to na način da je krivično djelo protivpravno djelo koje je zakonom propisano kao krivično djelo, čija su obilježja propisana zakonom i za koje je zakonom propisana krivičnopravna sankcija. Definicija krivičnog djela prema Krivičnom zakoniku Republike Srpske²¹ formulisana je na način da je krivično djelo ono protivpravno djelo kojim se povređuju ili ugrožavaju zaštićene vrijednosti i koje je zbog svoje opasnosti ili štetnosti u zakonu određeno kao krivično djelo i za njega propisana krivična sankcija.

Da bi se određeno djelo kvalifikovalo kao krivično djelo neophodno je da se u protivpravnom djelovanju ostvare sva obilježja krivičnog djela koje je propisano zakonom. U suprotnom, ponašanja koja nisu propisana zakonom kao krivično djelo ne mogu dovesti do kažnjavanja počinitelaca i prema istim se ne može izreći krivičnopravna sankcija.

KRIVIČNO DJELO SILOVANJA

Djela koja sadrže obilježja upotrebe sile ili prijetnje u namjeri da se direktno napadne na život ili tijelo žrtve ili na život ili tijelo njoj

¹⁹ https://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/global_campaign/en/chap6.pdf.

²⁰ Član 20. Krivičnog zakona BiH, član 21. Krivičnog zakona FBiH, član 21. Krivičnog zakona BD.

²¹ Član 17. Krivičnog zakonika RS.

bliske osobe, a zatim pod uticajem takve prijetnje žrtva se prisili na polni odnos ili s njim izjednačenu polnu radnju, su inkriminirani i predstavljaju krivično djelo. U Krivičnom zakonu FBiH (član 203), RS (član 165) i BD (član 200) ovo djelo nosi naziv **Silovanje**, a za koje je predviđena krivično pravna sankcija u rasponu od jedne do deset godina prema Krivičnom zakonu FBiH, odnosno od tri do deset godina prema krivičnim zakonima Republike Srpske i Brčko distrikta.

Krivično djelo silovanje u sva tri domaća krivična zakona definiše se kao prisila na spolni odnos/obljebu ili s njim izjednačenu spolnu radnju upotrebom sile ili prijetnje koja je usmjerena ili prema žrtvi (napad na njen život ili tijelo) ili prema nekome bliskom žrtvi (takođe prijetnja napadom na život ili tijelo te osobe). U sva tri zakona, ovim članovima određeni su i kvalifikovani oblici ovog krivičnog djela, a kazne se određuju prema težini učinjenog djela, te intenzitetu posljedice. Samim tim, najveće kazne zapriječene su za silovanje maloljetnika, silovanje na naročito okrutan i ponižavajući način, silovanje iz mržnje, silovanje koje rezultira trudnoćom silovane osobe ili sa štetnim posljedicama po zdravlje silovane osobe ili njenom smrću.

Krivičnim djelom silovanja štiti se polni integritet čovjeka. Ovo krivično djelo je polno neutralno tj. izvršitelj i pasivni subjekt mogu biti lica ženskog i muškog pola, nezavisno od toga da li su ili nisu u braku. Na osnovu svjetskih i domaćih statističkih podataka, **seksualno nasilje dominantno je rodno zasnovano nasilje jer su najčešće žrtve ovih krivičnih djela žene i djevojčice, po kojima seksualno nasilje najčešće vrše muškarci nad ženama i djevojčicama.**

Radnja izvršenja krivičnog djela silovanja sastoji se od prinude i oblube, odnosno neke druge polne radnje. Prinuda se sastoji u upotrebi sile ili prijetnje da će se neposredno nasti na život i tijelo tog ili njemu bliskog lica. U pitanju je funkcionalna prinuda, jer se radi o prinudi koja je ciljano usmjerena. Sa jedne strane osnovni cilj prinude je vršenje oblube ili druge polne radnje, a s druge strane cilj ove prinude je i slamanje otpora, odnosno demotivisanje žrtve da uopšte pruža otpor, čime se takođe omogućava prinudna obluba ili druga polna radnja.

Istanbulskom konvencijom definisani su konkretni oblici radnji seksualne prirode koje se mogu izvršiti nad drugom osobom **bez njenog slobodnog pristanka**. Istanbulskom konvencijom se pod radnjama seksualne prirode utvrđuju vaginalna, analna ili oralna penetracija tijela druge osobe na koju ta osoba nije pristala, dijelom tijela ili predmetom. **Seksualnim nasiljem smatraju se i sve radnje seksualne prirode učinjene bez slobodnog pristanka jedne od uključenih strana.** Važna odredba Istanbulske konvencije je uspostavljen obaveza država da obezbijede primjenu zakonodavstva kojima se ove radnje inkriminišu na bivše ili sadašnje bračne drugove.

Pored definisanja radnji koje se smatraju seksualnim nasiljem, definiše se i da **pristanak na seksualni odnos mora biti dobrovoljan kao rezultat slobodne volje osobe i da se njegovo postojanje treba procjenjivati prema okolnostima svakog pojedinačnog slučaja.**

Iz navedenog proizlazi da prema krivičnim zakonima u BiH, krivično djelo silovanja je ograničeno samo na seksualno nasilje pod

prisilom i direktnom prijetnjom, što odstupa od definicije date Istanbulskom konvencijom, kojom se traži samo odsustvo dobrovoljnog pristanka bez uslova **postojanja prisile i prijetnje nasiljem**. Krivična djela silovanja moraju biti sankcionisana bez obzira na prirodu odnosa između žrtve i počinitelja, što znači da priroda odnosa između žrtve i počinitelja ni u kom slučaju ne dovodi do dekriminalizacije djela, kao što je djelo silovanja u braku. Ovakvim definisanjem, krivično djelo silovanja je vrlo restriktivno postavljeno i obuhvata mnogo manji broj ponašanja od onih koje u okviru člana 36. inkriminiše Istanbulska konvencija.

POLNI ODNOS SA NEMOĆNOM OSOBOM

Djela koja sadrže obilježja izvršenja polnog odnosa ili s njim izjednačenu polnu radnju s drugom osobom, iskoristivši njenu duševnu bolest, duševnu poremećenost, nedovoljnu duševnu razvijenost, neku drugu težu duševnu smetnju ili kakvo drugo stanje te osobe zbog kojeg ona nije sposobna za otpor, su inkriminirana i predstavljaju krivično djelo. U Krivičnom zakonu FBiH (član 204) ovo krivično djelo je nazvano Spolni odnos sa nemoćnom osobom, u Krivičnom zakoniku RS (član 167) ovo krivično djelo je nazvano Obljuba nad nemoćnim licem, dok je u Krivičnom zakonu BD (član 201) ovo krivično djelo nazvano Spolni odnos s nemoćnim licem. Za počinjenje osnovnog oblika navedenog djela propisana je krivičnopravna sankcija kazna zatvora u rasponu od jedne do osam godina u FBiH i BD, odnosno od dvije do deset godina u RS.

Krivični zakoni u entitetima i Brčko distriktu prepoznali su potrebu pružanja zaštite

osobama koje nisu sposobne pružiti otpor, odnosno izraziti slobodni pristanak i takva djela inkriminirali. Element dobrovoljnog pristanka i odsustva postojanja prisile i prijetnje nasiljem nisu relevantni kod ovog djela, jer upravo svojstvo žrtve odnosno pasivnog subjekta isključuje mogućnost izražavanja dobrovoljnog pristanka. Međutim, može se zapaziti da formulacija nije u skladu sa članom 36. tačka c) Konvencije²².

Osnovni oblici ovog krivičnog djela po svojim karakteristikama su gotovo identični u sva tri krivična zakona. **Polni odnos sa nemoćnim licem predstavlja takvu inkriminaciju kojom se obezbjeđuje posebna krivičnopravna zaštita polnog integriteta onih kategorija lica koje zbog određenog psihofizičkog stanja, u konkretnoj situaciji nisu u mogućnosti da se odupru vršenju obljuje ili neke druge polne radnje**. Ratio legis ove inkriminacije proizlazi iz opšteprihvaćenog stava da iskorištavanje nemoćnih lica za zadovoljavanje vlastite polne strasti predstavlja duboku povredu moralnih i socijalnoetičkih normi svakog društva. I ovo djelo je polno neutralno, što znači da izvršitelj djela može biti lice i muškog i ženskog spola, s tim što se za postojanje ove inkriminacije traži posebno svojstvo pasivnog subjekta tj. svojstvo nemoćnog lica i nesposobnost da pruži otpor.

Za postojanje ove inkriminacije bitno je da učinilac nije prouzrokovao neko od navedenih stanja, već da je iskoristio postojeće stanje za izvršenje obljuje ili neke druge polne radnje. **Ukoliko bi učinilac sam prouzrokovao stanje fizičke ili psihičke nesposobnosti za otpor postojaće krivično djelo silovanja.**

²² <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>.

POLNI ODNOS ZLOUPOTREBOM POLOŽAJA

Ponašanja koja u sebi sadrže obilježja i to na način da počinitelj zloupotrebom svog položaja navede na obljubu, na spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju drugu osobu koja se zbog imovinskog, obiteljskog, društvenog, zdravstvenog ili drugog stanja ili teških prilika nalazi prema njemu u odnosu zavisnosti, je inkriminirano i predstavlja krivično djelo. U Krivičnom zakonu FBiH (član 205) ovo krivično djelo je nazvano Spolni odnos zloupotrebom položaja, u Krivičnom zakoniku RS (član 168) Obljuba zloupotrebom položaja, dok u Krivičnom zakonu BD (član 201) nosi naziv Spolni odnos zloupotrebom položaja. **Za počinjenje navedenog djela propisana je krivičnopravna sankcija kazna zatvora u rasponu od tri mjeseca do tri godine u FBiH i BD, odnosno od dvije do pet godina u RS.**

Osnovni oblik ovog djela nije jednako propisan u sva tri krivična zakona. Krivični zakonik RS propisuje obilježje podređenosti ili zavisnosti, dok Krivični zakon FBiH i BD²³ propisuje samo obilježje zavisnosti. Razlika je vidljiva i u dijelu pripisivanja kvalifikovanih oblika koji su propisani Krivičnim zakonom FBiH i BD, dok Krivičnim zakonom RS nisu. Međutim, Krivični zakonik RS je u osnovom djelu propisao veći raspon zapriječene kazne zatvora²⁴ koja je strožija nego kod kvalifikovanih oblika ovih djela u Krivičnom zakonu FBiH i BD.

U pitanju je krivično djelo u čijoj suštini je prinuda na obljubu ili neku drugu polnu radnju, koja se manifestuje kroz navođenje na obljubu ili drugu polnu radnju zloupotrebom položaja od strane lica prema kojem se pa-

sivni subjekat nalazi u kakvom odnosu zavisnosti ili podređenosti. Kod ovog djela nema vanjske manifestacije otpora pasivnog subjekta, prema seksualnim radnjama izvršitelja, iako ih pasivni subjekat ne želi, ali pristaje na njih zbog svog odnosa zavisnosti prema izvršiocu. Zapravo, pasivni subjekat pristaje na seksualne radnje izvršioca zbog toga da se njen položaj ne bi još više pogoršao ili da bi se taj položaj popravio.

Dakle, djelo vrši onaj ko bez prinude, iskorištavajući položaj zavisnosti zbog kojeg se žrtva nije u stanju oduprijeti polnim zahtjevima izvršioca, ostvari obljubu ili drugu polnu radnju.

Razlika između formulacije ovog djela u Krivičnom zakonu FBiH i Krivičnom zakoniku RS u odnosu na postojanje obilježja zavisnosti i podređenosti je značajna, s obzirom na to da se odnos podređenosti manifestuje, odnosno postoji kada je jedno lice obavezno da postupa po naređenjima ili uputstvima drugog lica, dok zavisnost znači da je položaj jednog lica takav da se može pogoršati ili poboljšati po volji drugog lica.

Zloupotreba položaja odnosno iskorištavanje samog položaja izvršioca ovdje se javlja kao jedinstven ili glavni povod za vršenje obljube ili neke druge polne radnje bez postojanja emotivnog pokrića za postupanje izvršioca i žrtve. Ona se ostvaruje prvenstveno davanjem odnosno obećanjem određenih pogodnosti ili prijetnjom odnosno nagovještavanjem nastupanja određenih štetnih posljedica koje su vezane za položaj izvršioca u odnosu na pasivnog subjekta. Pri tome treba imati u vidu da prijetnja nastupanja određenih štetnih posljedica ne smije imati prijetnju koja predstavlja bitno obilježje krivičnog dje-

²³ Član 205. stav 2. Krivičnog zakona FBiH i člana 201. stav 2. Krivičnog zakona BD – „Nastavnik, odgojitelj, roditelj, usvojitelj, staratelj, oćuh, maćeha ili druga osoba koja iskorištavajući svoj položaj ili odnos prema maloljetniku koji joj je povjeren radi ućenja, odgoja, čuvanja ili njega izvrši s njim spolni odnos ili s njim izjednačenu spolnu radnju, kaznit će se kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina“.

²⁴ Član 168. Krivičnog zakonika RS – „Ko zloupotrebom svog položaja navede na obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju lice koje se prema njemu nalazi u odnosu kakve podređenosti ili zavisnosti, kazniće se kaznom zatvora od dvije do pet godina“.

la silovanja. Inicijativu mora dati izvršilac, jer nema djela ako je inicijativu dala osoba u odnosu zavisnosti ili podređenosti radi postizanja određenog cilja npr. napredovanja u službi, bolje zdravstvene njege, veće plate i sl.

PRINUDA NA POLNI ODNOS

Ovo krivično djelo različito je definisano Krivičnim zakonom FBiH i krivičnim zakonima RS i BD.

Prema Krivičnom zakonu FBiH djelo postoji kada izvršilac drugu osobu prisili na polni odnos ili s njim izjednačenu polnu radnju ozbiljnom prijetnjom nekim teškim zlom. Predviđena je sankcija kazna zatvora u rasponu od šest mjeseci do pet godina.

Prema Krivičnom zakoniku RS²⁵ i Krivičnom zakonu BD, djelo postoji kada izvršilac prisili na polni odnos drugo lice ozbiljnom prijetnjom da će za njega ili njemu bliskom licu otkriti nešto što bi teško škodilo njegovoj časti ili ugledu, ili ozbiljnom prijetnjom nekim drugim teškim zlom, kazniće se kaznom zatvora u rasponu od jedne godine do osam godina (RS) odnosno od šest mjeseci do pet godina (BD). Suštinski, sva tri djela iako nemaju identičnu formulaciju, predstavljaju poseban oblik krivičnog djela silovanja, kojeg karakteriše način na koji se realizuje prinuda tj. ozbiljna prijetnja nekim teškim zlom.

Najznačajnija razlika između definisanja ovih djela u krivičnom zakonodavstvu postoji upravo u odnosu na krug lica. Prema krivičnim zakonima RS i BD predviđeno je da se ozbiljna prijetnja može odnositi kako na pasivnog subjekta tako i na njemu blisko lice. Prema zakonskoj formulaciji u Krivičnom zakonu FBiH ograničava se ozbiljna prijetnja samo na pasivnog subjekta, što praktično

znači da neće postojati ova inkriminacija ukoliko se ozbiljna prijetnja nekim teškim zlom odnosi na lice koje je blisko pasivnom subjektu.

POLNI ODNOS S DJETETOM

Polni odnos s djetetom propisan je kao krivično djelo u sva tri Krivična zakona (FBiH, RS, BD). Suština inkriminacije predstavlja apsolutnu zabranu bilo kakvih polnih radnji sa djetetom, nezavisno od toga što su one dobrovoljne ili čak i inicirane od strane djeteta. Ratio legis takvog krivičnog rješenja se temelji na zakonskoj koncepciji o nesposobnosti lica određenog uzrasta da uopšte posjeduje slobodnu volju u pogledu pristajanja na vršenje obljube ili druge polne radnje, tj. takva volja ukoliko se izražava kao pristanak apsolutno nije pravno relevantna. U tom smislu svoj stav izrazila je i sudska praksa²⁶.

Kvalifikovani oblici ovog djela obuhvataju nasilnu obljubu, a u krivičnim zakonima FBiH i Brčko distrikta definišu se kao kvalifikovani oblici već postojećih krivičnih djela.

U Republici Srpskoj ova materija je regulisana unutar posebnog poglavlja gdje se kao dva zasebna krivična djela izdvajaju obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina i polna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina²⁸.

-Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina definisana je tako da će se ko izvrši obljubu ili s njom izjednačenu spolnu radnju sa djetetom mlađim od petnaest godina, kazniti kaznom zatvora od dvije do deset godina. Kvalifikovani oblici postoje u slučaju srodstva, usvojenja, staratelj-

²⁵ Član 166. Krivičnog zakonika RS – Polna ucjena.

²⁶ Presuda VS HR br. I KŽ-662/03-3 od 30.10.2003. godine – „djeca zbog svoje nepotpuno fizičke i psihičke razvijenosti ne mogu pružiti odgovarajući otpor, niti shvatiti značenje polne slobode i neželjenog polnog odnosa, te je zakonodavac i pružio posebnu zaštitu kaznenopravnom represijom toj populaciji, koja je često meta seksualnog nasilja“.

²⁷ Obljuba sa djetetom mlađim od petnaest godina - Član 172.

²⁸ Polna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina - Član 173.

stva ili odnosa povjerenja (počinitelj je nastavnik, vaspitač, ljekar, vjerski službenik ili slično); ukoliko se desi upotrebom sile ili prijetnje ili iskorištavanjem nemoćnog stanja djeteta; ako je nastupila smrt djeteta; ako je djelo učinjeno naročito svirepo, od strane više počinitelja, itd.

Zabrinjavajuće je da se kroz ovaj član propisuju i olakšavajuće okolnosti za počinioca koji je bio u otklonjivoj zabludi u odnosu na životnu dob djeteta ili ako između njega i djeteta ne postoji značajnija razlika u njihovoj duševnoj i tjelesnoj zrelosti.

-Polna zloupotreba djeteta starijeg od petnaest godina (član 173. KZ RS) regulisana je tako da će se srodnik po krvi u pravoj liniji do bilo kojeg stepena, a u pobočnoj liniji zaključno sa četvrtim stepenom, očuh, maćeha, usvojitelj, staratelj, nastavnik, vaspitač, ljekar, vjerski službenik ili drugo lice koje izvrši obljubu ili sa njom izjednačenu polnu radnju sa djetetom starijim od petnaest godina koje mu je povjereno radi učenja, vaspitanja, čuvanja, staranja ili njege, kazniti kaznom zatvora od dvije do osam godina. Kvalifikovani oblici postoje ako se iskoristi psihička nezrelost djeteta ili ako se žrtva nalazila u podređenom položaju prema učitelju.

Prema Istanbulsjoj konvenciji, kada je u pitanju regulisanje krivičnih djela počinjenih nad maloljetnicima, neophodno je voditi računa o pitanjima zastare. To podrazumijeva

da bi rokovi zastare krivičnog progona trebali početi teći ne od momenta učinjenja djela, što je opšte pravilo krivičnog prava, nego od punoljetnosti žrtve. Krivično zakonodavstvo RS usklađeno je sa odredbama Istanbulske konvencije po pitanju zastare. Članom 96. stav 3. Krivičnog zakonika RS propisano je da zastarjelost za krivična djela protiv polnog integriteta, braka i porodice, koja su učinjena na štetu djeteta, počinje teći od dana punoljetstva žrtve. Ovakvo rješenje nije pronađeno u krivičnim zakonima FBiH i BD.

BLUDNE RADNJE

Krivično djelo bludne radnje u sva tri krivična zakona definisano je tako da će onaj ko u slučajevima krivičnih djela silovanja, polnog odnosa/obljube nemoćne osobe, polnog odnosa/obljube zloupotrebom položaja i prinude na polni odnos, kada nije počinjen ni pokušaj tog krivičnog djela, počinji samo bludnu radnju, biće kažnjen kaznom zatvora do tri godine u RS, a tri mjeseca do tri godine u FBiH i Brčko distriktu. Ukoliko se u FBiH i u RS ovo krivično djelo učini prema maloljetniku, kazna je šest mjeseci do pet godina. U skladu sa zakonskom formulacijom, krivično djelo bludnih radnji postoji u slučajevima kad konkretnom radnjom nije ostvaren pokušaj navedenih krivičnih djela.

Bludna radnja se može izvršiti samo na tijelu ili dodiranjem tijela druge osobe. Najčešće se manifestuje kao grljenje, ljubljenje, dodirivanje raznih dijelova tijela, naročito genitalne sfere i sl, a koje se po načinu dodira, trajanju i drugim okolnostima očito ukazuju da se radi o seksualnom izvipljavanju, povredi tuđe seksualne nedodirljivosti ili polnog morala, a koji su ostvareni protiv volje žrtve na jedan

od načina opisanih u članovima na koje upućuje član koji definiše ovo krivično djelo.

POLNO UZNEMIRAVANJE

Polno uznemiravanje može se prepoznati u seksualnim ponudama, ucjenama, ili čak povredama fizičkog integriteta (ponašanja fizičke prirode, poput nepoželjnih fizičkih kontakata, nepotrebnog dodirivanja, milovanja, pripijanja uz tijelo druge osobe, pa sve do napadanja ili prisiljavanja na polni odnos), a obuhvata i razne uvrede seksualne prirode, dobacivanja i insinuacije seksualnog karaktera, komentare o fizičkim obilježjima seksualne prirode ili o seksualnom životu osobe, itd.²⁹

Ovaj oblik diskriminacije vrlo lako se može zamijeniti s uznemiravanjem na osnovu pola, jer je riječ „pol“ sastavni dio naziva oba oblika diskriminacije (polno uznemiravanje za razliku od uznemiravanja po osnovu pola ne zasniva se na polu kao osnovu diskriminacije, već na seksualnoj privlačnosti, odnosno neprivlačnosti ili odbijanju seksualnih kontakata zbog nedostatka uzajamnog seksualnog interesa, koje druga strana priželjkuje da ostvari prilikom polnog uznemiravanja). Dakle, zabrana uznemiravanja po osnovu pola usredsrijeđena je na ponašanje koje „omalovažava, tj. ponižava osobu u njenom svojstvu pripadnice ili pripadnika muškog ili ženskog pola.“ Takvo ponašanje implicira stav da su osobe, koje pripadaju određenom polu, manje vrijedne ili manje sposobne, a podrazumijeva neželjeno verbalno, neverbalno i fizičko ponašanje vezano uz pripadnost osobe/a određenom polu.

Krivičnim zakonima u Federaciji i Brčko distriktu nije obuhvaćeno krivično djelo polno uznemiravanje. Ovo djelo propisano je samo Krivičnim zakonikom RS³⁰ na način da će se onaj „ko polno uznemirava drugo lice koje se prema njemu nalazi u odnosu podređenosti ili zavisnosti ili koje je posebno ranjivo zbog uzrasta, bolesti, invaliditeta, zavisnosti, trudnoće, teške tjelesne ili duševne smetnje, kazniti kaznom zatvora do dvije godine. Stavom 2. ovog člana polno uznemiravanje definisano je kao svako verbalno, neverbalno ili fizičko neželjeno ponašanje polne prirode koje ima za cilj povredu dostojanstva lica u sferi polnog života, a koje izaziva strah ili stvara neprijateljsko, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje. U ovom smislu Krivični zakonik RS je napravio iskorak propisujući da polno uznemiravanje predstavlja krivično djelo, čime je suštinski zadovoljio standard Istanbulske konvencije.

Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini³¹ obuhvatio je polno uznemiravanje i uznemiravanje na osnovu pola, sa zapriječenom kaznom zatvora od šest mjeseci do pet godina³².

Zakon o zabrani diskriminacije³³ takođe prepoznaje seksualno uznemiravanje u članu 4. stav 2. „seksualno uznemiravanje je svaki oblik neželjenog verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode, čiji je cilj ili efekat povreda dostojanstva osobe, posebno kada će se njime stvoriti zastrašujući, neprijateljski, degradirajući, ponižavajući ili uvredljiv ambijent“.

²⁹ Direktivom Evropskog parlamenta i Vijeća 2002/73/EC kojom se mijenja Direktiva Vijeća 76/207/EEC, seksualno uznemiravanje definisano je kao „neželjeni, verbalni, neverbalni ili fizički akt (ponašanje seksualne prirode), učinjen sa namjerom ili posljedicom povrede ličnog dostojanstva, a posebno kreiranja zastrašujućeg, neprijateljskog, degradirajućeg, ponižavajućeg ili uvredljivog okruženja“.

³⁰ Polno uznemiravanje - Član 170.

³¹ Zakon o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini („Službeni glasnik BiH“, broj: 32/2010 - prečišćeni tekst).

³² U smislu Zakona o ravnopravnosti polova, seksualno uznemiravanje određeno je kao svaki neželjeni oblik verbalnog, neverbalnog ili fizičkog ponašanja polne prirode, kojim se želi povrijediti dostojanstvo osobe ili grupe osoba, ili kojim se postiže takav učinak, naročito kada takvo ponašanje stvara zastrašujuće, neprijateljsko, degradirajuće, ponižavajuće ili uvredljivo okruženje.

³³ Zakon o zabrani diskriminacije („Službeni glasnik BiH“ broj 59/09, 66/16).

ZADOVOLJENJE POHOTE PRED DJETETOM ILI MALOLJETNIKOM

Krivično djelo zadovoljenja pohote pred maloljetnikom veoma slično je regulisano u sva tri krivična zakona na način da će se, ko pred djetetom ili maloljetnikom čini radnje namijenjene zadovoljavanju vlastite ili tuđe pohote, ili ko navede dijete da pred njim ili drugom osobom vrši takve radnje, kazniti kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine u FBiH i Brčko Distriktu i kaznom zatvora do tri godine u RS. Svrha odredbi je zaštita maloljetnika od seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja.

2.1.2. PROCESNA PRAVILA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Pod pojmom oštećenog pozitivno pravo u Bosni i Hercegovini podrazumijeva osobu čije je lično ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom. Navedena definicija je uzeta iz čl. 20. h) Zakona o krivičnom postupku Bosne i Hercegovine koji je u suštini istu

preuzeo iz krivično-procesnog zakonodavstva bivše SFRJ što su učinile i ostale države nastale raspadom SFRJ. Identičnu zakonsku definiciju oštećenog usvajaju i drugi zakoni o krivičnom postupku koji su na snazi u Bosni i Hercegovini. Jedan od možda najvećih nedostataka pozitivnih propisa u Bosni i Hercegovini jeste nepoznavanje pravnoga pojma žrtve kao šireg od pojma oštećenog, osim parcijalno kod nekih vrsta krivičnih djela, odnosno određenih kategorija oštećenih.

Zakonima o krivičnom postupku se postavljaju opšta pravila koja znače ostvarivanje načela pravičnog i zakonitog postupka. U tom smislu naglašeno je pravo na pravično suđenje, odnosno postizanje tog cilja u okviru svakog konkretnog krivičnog postupka.

Pravila postupka trebaju osigurati **da niko nevin ne bude osuđen, a da se osuđenom izrekne kazna u skladu sa krivičnim zakonima**. Dakle, svi procesni krivični zakoni naglašavaju da sud može izreći krivičnopravnu sankciju samo u postupku koji je pokrenut i proveden po zakonu. Procesna pretpostavka nevinosti³⁴ je privremena pretpostavka i ona vrijedi dok se suprotno ne dokaže. Zbog usvajanja ove pretpostavke osumnjičeni, odnosno optuženi je oslobođen tereta dokazivanja i pripada mu privilegij protiv samooptuživanja. U tom smislu, **teret dokazivanja da li je počinjeno krivično djelo i od strane koga, je na tužiocu, odnosno tužilaštvu**. Upravo iz tog razloga, zakoni o krivičnom postupku propisali su niz formalnih pravila počevši od pokretanja istrage od strane tužitelja/tužioca, prikupljanja dokaza, postupka podizanja optužnice, ispitivanja odnosno potvrđivanja optužnice, uloge suda u prethodnom postupku, uloge suda u postupku prethodnog saslušanja, otvaranje glavnog pretresa i održavanje pretresa, izvođenja dokaza, procesnih garancija osumnjičenog ili optuženog, izricanja sudske odluke, redovni i vanredni pravni lijekovi, položaj oštećenog itd.

Uloga žrtve kao oštećene strane u krivičnom postupku je dosta ograničena. ZKP u oba entiteta i BD ne sadrže posebnu odredbu o pravu žrtve da prijavi krivično djelo, pa se i

³⁴ Jedno od najvažnijih načela krivičnog postupka je pretpostavka nevinosti, kojim se uređuje položaj osumnjičenog odnosno optuženog lica. Radi se o ustavnom principu koji je utemeljen u međunarodnim dokumentima kao što je Evropska konvencija o zaštiti osnovnih ljudskih prava i temeljnih sloboda (član 6. stav 2) Ovim načelom se doprinosi realizaciji opšteg koncepta pravednog suđenja u krivičnim predmetima.

na žrtve primjenjuje opšta odredba o pravu građanina da prijavi izvršenje krivičnog djela. Prema ZKP-ima, prijava se podnosi tužiocu, usmeno ili pismeno, ali su i sud i ovlaštena službena osoba, ako je njima podnesena prijava, dužni tu prijavu primiti i odmah je dostaviti nadležnom tužiocu.

Zakon propisuje da će se, ako se prijava podnosi usmeno, osoba koja podnosi prijavu upozoriti na posljedice lažnog prijavljivanja.

Krivični procesni zakoni ne predviđaju obavezu onoga kome se prijava podnosi da žrtvi pruži informacije o postupku koji će uslijediti nakon podnošenja prijave³⁵, o njejoj ulozi u tom postupku, o javnim organima i službama koje joj stoje na raspolaganju radi pružanja neophodne pomoći niti o službama za pomoć žrtvama, vladinim ili nevladinim, o pravu žrtve na pravnu pomoć, o pravu da traži obeštećenje od učinitelja u okviru krivičnog postupka, o mjerama zaštite koje joj mogu biti pružene ako je njena sigurnost ili sigurnost njoj bliskih osoba u opasnosti. U nedostatku odgovarajuće generalne odredbe o pravima žrtava krivičnih djela na navedene informacije odnosno pouke, ostvarenje prava žrtava na te informacije, već u najranijim fazama postupka, zavisi od pojedinačne profesionalne senzibiliziranosti onoga kome žrtva podnosi prijavu o učinjenom krivičnom djelu i od širine distribuisanja pisanog materijala o pravima žrtava organizacija i tijela koja se bave zaštitom prava žrtava.

Zakoni o krivičnom postupku u oba entiteta i Brčko distriktu propisuju obavezu tužioca da o neprovođenju istrage i razlozima za to obavijesti oštećenog (kao i podnosioca prijave). Oštećeni i podnosilac prijave imaju pravo podnijeti pritužbu u roku od osam dana

kada je primio obavještenje. Ove odredbe zakona u Federaciji BiH i Brčko distriktu ne predviđaju mogućnost za oštećenu da sama preduzme gonjenje učinitelja, i sam uticaj oštećene je zadržan u okvirima prava da od tužitelja traži reviziju odluke o negonjenju i to ne samo u slučaju kada je tužitelj odlučio da ne sprovodi istragu, nego i onda kada tužitelj donese odluku o obustavi istrage o kojoj je također dužan obavijestiti oštećenu. ZKP Republike Srpske daje mogućnost oštećenom da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužnicu o čemu se mora izjasniti u roku od osam dana od prijema obavještenja i pouke, odnosno u roku od tri mjeseca od dana kada je tužilac donio naredbu o nesprovođenju istrage, obustavio istragu ili odustao od krivičnog gonjenja (ZKP RS, član 46b stav 1. i stav 2).

Krivični procesni zakoni ne sadrže ni jednu izričitu odredbu koja predviđa obavezu tužioca da obavijesti oštećenu o samom postupku pregovaranja o priznanju krivice sa osumnjičenim odnosno optuženim, niti obavezuje tužioca da u vezi sa tim pregovorima zatraži izjašnjenje oštećene/oštećenog. Iako zaključenje sporazuma između tužioca i osumnjičenog odnosno optuženog o priznanju krivice ne bi trebalo uslovljavati postojanjem saglasnosti oštećene/oštećenog, čini se da bi za samu poziciju tužioca u postupku pregovaranja, a naročito kako bi se žrtvi omogućilo da o tome iznese svoje poglede, bilo neophodno pribaviti o tome stav oštećenog. To izjašnjenje oštećenog bi svakako trebalo sadržavati i informacije tužiocu o tome da li je do tog trenutka osumnjičeni odnosno optuženi učinio određene napore u pravcu obeštećenja oštećenog.

³⁵ Obaveza poučavanja žrtve već u trenutku podnošenja prijave o mjerama zaštite može se izvesti iz odredbi Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, ali samo ako je riječ o žrtvi - svjedoku odnosno žrtvi - pretpostavljenom svjedoku, ali i to samo za one za koje onaj kome se prijava podnosi procijeni da bi mogli predstavljati tu kategoriju svjedoka.

Po pravilu, sud provjerava u toku postupka da li je oštećenju/oštećenom pružena mogućnost da se pred tužiocem izjasni o imovinskopravnom zahtjevu, što predstavlja važan mehanizam omogućavanja izražavanja volje oštećenog kao i mogućnosti postavljanja istog u toku krivičnog postupka.

Međutim, **informisanje žrtve od strane suda o toku postupka nije precizno zakonom uređeno**. Ukoliko oštećeni ima svojstvo svjedoka, on će na glavni pretres biti pozvan u svojstvu svjedoka i to u onom trenutku kada prema redosljedju izvođenja dokaza to bude predviđeno. Iz tumačenja ostalih odredbi jasno proizlazi da je postupajući sudija dužan poučiti oštećenog koji još nije podnio imovinskopravni zahtjev da ga može podnijeti do završetka glavnog pretresa, odnosno o pravu oštećenog da prijedlog za ostvarivanje imovinskopavnog zahtjeva može podnijeti do završetka pretresa za izricanje krivičnopravne sankcije pred sudom, mogao bi se izvesti zaključak o obavezi suda da na glavni pretres odnosno pretres za izricanje krivičnopravne sankcije pozove takvog oštećenog ili da ga, barem, obavijesti o glavnom pretresu. O postojanju takve obaveze suda može se zaključiti i na osnovu odredbe koja oštećenoj daje pravo na završnu riječ, te odredbe koja **obavezuje sudiju da po objavljivanju presude pouči, ne samo optuženog, nego i oštećenog o pravu na žalbu**.

Iako procesni zakoni predviđaju obavezu da se prilikom ispitivanja osumnjičenog isto treba obaviti na način da se u punoj mjeri poštuje njegova ličnost, zakoni ne sadrže odredbu kojom se zahtjeva isti tretman za sve žrtve, već je ograničio princip „poseban

obzir“ samo prema određenim kategorijama oštećenih³⁶.

Zakon takođe propisuje da **oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom seksualnom životu prije izvršenog krivičnog djela, a, ako je takvo ispitivanje obavljeno – na takvom iskazu ne može se zasnivati sudska odluka**, odnosno da oštećenog krivičnim djelom nije dopušteno ispitivati o njegovom polnom životu prije počinjenog krivičnog djela koje je predmet postupka, te da se niti jedan dokaz koji se iznosi da bi pokazao ranije polno iskustvo, ponašanje ili polnu orijentaciju oštećenog neće prihvatiti. U ove dvije posljednje situacije, koje se odnose na žrtve tzv. seksualnih delikata, zakon dakle propisuje i procesne posljedice za nepostupanje u skladu sa tim odredbama, odnosno nameće ograničenja u predlaganju i izvođenju dokaza koji bi doveli do kršenja tih odredaba kojima se štiti lični integritet žrtva navedenih krivičnih djela.

Zakonska odredba koja organe krivičnog postupka obavezuje na obazrivo postupanje pri saslušanju maloljetnog oštećenog kako se ono ne bi štetno odrazilo na njegovo psihičko stanje, nameće za njih obavezu da pri saslušanju takvog maloljetnog oštećenog, osim činjenice da se radi o žrtvi krivičnog djela, imaju u vidu i njegovu dob, stepen duševne, emocionalne i socijalne zrelosti, obrazovni nivo, prilike i sredinu u kojoj živi. Ta odredba omogućava organima krivičnog postupka i da saslušanje maloljetnog oštećenog obavljaju u prisustvu njegovog roditelja ili staratelja kao osobe u koju maloljetna osoba ima povjerenje i čije prisustvo treba da predstavlja psihološku potporu maloljetnom oštećenom prilikom saslušanja. Ponekad to

³⁶ Radi se o maloljetnim oštećenima i o žrtvama, kako ih zakon naziva, „seksualnih delikata“. Naime, zakon propisuje da će se prilikom saslušanja maloljetne osobe, naročito ako je ona oštećena krivičnim djelom, postupiti obazrivo da saslušanje ne bi štetno utjecalo na psihičko stanje maloljetnika i da će se saslušanje maloljetne osobe izvršiti uz pomoć psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe.

nije primjenljivo ako se očekuje da bi se prisustvo roditelja negativno odrazilo na spremnost maloljetnog oštećenog da iskazuje ili da istinito iskazuje. U slučajevima kada roditelj ili staratelj maloljetnog oštećenog zahtijeva da bude prisutan njegovom saslušanju, treba biti veoma oprezan pri pribjegavanju isključenju njihovog prisustva takvom saslušanju. Za takvo postupanje potrebno bi bilo pribaviti podatke (mišljenje psihologa, pedagoga ili druge stručne osobe ili druge dokaze koji na to upućuju) koji bi ukazivali na takvu potrebu. Pod obavezom organa krivičnog postupka na obazrivo postupanje može se podvesti i obaveza izbjegavanja da se maloljetno lice/oštećeni više puta saslušava.

Osim navedenih odredbi koje se odnose na maloljetne oštećene i na žrtve tzv. seksualnih delikata, procesni zakoni ne sadrže posebne odredbe o drugim kategorijama posebno osjetljivih žrtava krivičnih djela. Njihovi interesi, ali samo ako istovremeno imaju i svojstvo svjedoka, mogu se posebno zaštititi primjenom odredaba Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka i to pod uslovima koji su propisani tim zakonom.³⁷ Dakle, posebno osjetljive žrtve, ukoliko imaju svojstvo svjedoka, mogu prema ovom Zakonu, dobiti svojstvo ugroženog svjedoka, koje utvrđuje sud rješenjem i na taj način uživati poseban tretman.

Mjere zaštite ugroženih svjedoka, pa i posebno osjetljivih žrtava kojima je utvrđeno svojstvo ugroženog svjedoka, predviđene Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka su: osiguranje psihološke, socijalne i stručne pomoći, uključujući i prisustvo odgovarajućih stručnih osoba prilikom ispitivanja ili saslušanja, saslušanje

ugroženog svjedoka u najskorije moguće vrijeme i drugačijim redoslijedom od onog koji je propisan procesnim zakonima, kontrolisanje u odgovarajućoj mjeri od strane sudije odnosno predsjednika vijeća načina ispitivanja ugroženog svjedoka u cilju njegove zaštite od uznemiravanja i zbunjivanja, a u izuzetnim okolnostima, uz suglasnost stranaka i branilaca, saslušanje svjedoka na taj način što će mu sud direktno postavljati pitanja u ime stranaka i branitelja, svjedočenje ugroženog svjedoka putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka na način na koji stranke i branitelj mogu postavljati pitanja a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa svjedokom, udaljšavanje optuženog iz sudnice kada postoji opravdana bojazan da će prisustvo optuženog uticati na sposobnost svjedoka da svjedoči potpuno i tačno, čitanje zapisnika o iskazima ugroženog svjedoka datim u istrazi i korištenje kao dokaza na glavnom pretresu.

Procesni zakoni ne sadrže odredbu koja obavezuje sud, tužioca i druge organe da pouče žrtvu o postojećim mjerama zaštite svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka. Međutim, takva obaveza nametnuta je sudu, tužiocu i drugim organima Zakonom o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka, koji su dužni poučiti svjedoka o mjerama zaštite svjedoka predviđenim tim zakonom. Imajući u vidu takvu formulaciju dužnosti poučavanja, te s obzirom da prema ovom zakonu svako dijete ili maloljetnik koji se saslušava kao svjedok može imati svojstvo ugroženog svjedoka, može se zaključiti da je organ krivičnog postupka dužan svakog maloljetnog svjedoka i njegovog zakonskog zastupnika poučiti o mjerama zaštite koje su predviđene Zakonom o zaštiti svjedoka pod

³⁷ Odredbom člana 3. stava 3. Zakona o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka propisano je da je ugroženi svjedok onaj svjedok koji je ozbiljno fizički ili psihički traumatiziran okolnostima pod kojima je izvršeno krivično djelo ili koji pati od ozbiljnih psihičkih poremećaja koji ga čine izuzetno osjetljivim, odnosno dijete i maloljetnik.

prijetnjom i ugroženih svjedoka, ali da takva obaveza u pogledu ostalih žrtava - svjedoka postoji samo kad postoje, po ocjeni organa krivičnog postupka, dokazi ili indicije da bi se moglo raditi o drugim kategorijama ugroženih žrtava - svjedoka ili o žrtvama - svjedocima pod prijetnjom.

Kada je u pitanju zaštita ličnog ili privatnog života žrtava odnosno oštećenih i njihova zaštita od neprimjerenog publiciteta, procesni zakoni predviđaju da se radi zaštite ličnog i intimnog života oštećenog može isključiti javnost za cijeli glavni pretres ili jedan njegov dio. Odluku o isključenju javnosti sa glavnog pretresa donosi sudija odnosno vijeće, po službenoj dužnosti ili po prijedlogu stranaka ili branitelja, ali uvijek po njihovom saslušanju. Zakon dakle ne propisuje pravo oštećenog da podnese takav prijedlog, niti obavezu suda da o eventualnom isključenju javnosti sasluša i oštećenog, pa čak ni onda kada bi se javnost isključivala s obrazloženjem da se to čini radi zaštite ličnog ili intimnog života oštećenog. Naravno, nedostatak jedne takve odredbe ne spriječava sud da o potrebi isključenja javnosti sa glavnog pretresa sasluša i oštećenog, ali njeno odsustvo znači i odsustvo takve obaveze za sud. Međutim, isključenje odnosno neisključenje javnosti sa glavnog pretresa može značajno vrijeđati interese oštećenog. U određenim slučajevima, iako se radi o okolnostima koje se tiču ličnog ili privatnog života oštećenog, oštećeni može smatrati da je i tada javnost postupka u njegovom interesu ili u javnom interesu. I kada su u pitanju drugi zakonom predviđeni razlozi za isključenje javnosti sa glavnog pretresa, oštećenom bi trebalo dati mogućnost da se izjasni o eventualnom isključenju javnosti sa

glavnog pretresa budući da on može smatrati da je to protivno njegovim interesima.

Procesni zakon ne sadrži ni jednu izričitu odredbu o pravu oštećenog da u krivičnom postupku angažuje punomoćnika, pa, slijedom toga, niti izričitu odredbu o dužnosti organa krivičnog postupka da o tome pravu pouče oštećenog. Da oštećeni ima to pravo zaključuje se posredno, npr. na osnovu odredbi člana 96. ZKP RS, člana 185. ZKP BD i 199. ZKP FBiH kojima je propisano da troškovi krivičnog postupka obuhvataju ne samo nužne izdatke oštećenog i njegovog zakonskog zastupnika, nego i nagradu i nužne izdatke njegovog punomoćnika. Stoga bi organi krivičnog postupka, kako bi se spriječilo da oštećeni usljed neznanja propusti korištenje ovog svog prava, bili dužni da oštećenog pouče o tom njegovom pravu.

Što se tiče zakonskih rješenja koja se odnose na naknadu troškova krivičnog postupka koje je imao oštećeni, značajno je napomenuti da u slučaju obustave postupka, oslobađajuće ili odbijajuće presude, nužni izdaci oštećenog i njegovog zakonskog zastupnika, te nagrada i nužni izdaci njegovog punomoćnika, ne padaju na teret budžetskih sredstava ma iz kojeg razloga bile donesene navedene odluke, nego definitivno padaju na teret oštećenog, osim u slučaju ako je riječ o pitanjima koja se odnose na postavljeni imovinskopravni zahtjev i podnošenje dokaza u vezi sa postavljenim imovinskopravnim zahtjevom, kada bi punomoćnik oštećenog imao pravo da zahtjeva naknadu troškova.

2.2 PRINCIPI RADA I POSTUPANJE INSTITUCIJA U SVJETLU DOMAĆIH I MEĐUNARODNIH STANDARDA

Pod pojmom oštećenog pozitivno pravo u Prava svakog pojedinca/pojedinke u Bosni i Hercegovini propisana su Ustavom Bosne i Hercegovine, međunarodnim ugovorima ili konvencijama koje je BiH potpisala, kao i zakonima. Članom II Ustava BiH proklamuje se da BiH i oba entiteta osiguravaju najviši nivo međunarodno priznatih ljudskih prava. Takođe se navodi da prava i slobode određeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, te njenim Protokolima, direktno se primjenjuju u BiH i imaju prvenstvo pred svakim drugim zakonodavstvom.

Pravo na jednak pristup pravdi je jedno od osnovnih ljudskih prava koje je zastupljeno u međunarodnim i domaćim pravnim načelima u Bosni i Hercegovini. Pravo na pristup pravdi je složeno pravo, jer njegovim ostvarivanjem se ne zadovoljava samo jedno pravo, već je i instrument za ostvarivanje drugih prava. Bosna i Hercegovina, u skladu sa prihvaćenim međunarodnim obavezama, mora

primjenjivati najviše standarde zaštite ljudskih prava u borbi protiv rodno zasnovanog nasilja, posebno seksualnog nasilja, pružiti podršku preživjelima ovog nasilja, i sankcionisati počinioce.

Međunarodno pravo o ljudskim pravima prepoznaje tri vrste obaveza koje države kao osnovni nosioci dužnosti poštovanja ljudskih prava, moraju da ispune prema licima koja se nalaze pod njihovom jurisdikcijom kao osnovnim imaocima tih prava:

1. **obaveza poštovanja ljudskih prava** – od država odnosno osoba koje djeluju u njihovo ima se zahtijeva da se suzdrže od radnji ili propuštanja kojima se krše ljudska prava;
2. **obaveza zaštite ljudskih prava** – kojom se od države zahtijeva da osigura da privatne osobe poštuju ljudska prava drugih, da rade na sprečavanju ovakvih pojava uključujući između ostalog kriminalizaciju seksualnog nasilja;
3. **obaveza ispunjavanja ljudskih prava** – to je pozitivna obaveza prema kojoj države moraju usvojiti zakonodavne, administrativne, sudske, edukativne mjere kojima se omogućuje potpuna realizacija ljudskih prava.

Savjet Evrope, koji ima vodeću ulogu u zaštiti ljudskih prava, usvojio je 2011. godine

Konvenciju o sprečavanju i suzbijanju nasilja nad ženama i nasilja u porodici (poznata kao Istanbulska konvencija). Istanbulska konvencija je opšteprihvaćena kao pravni instrument koji ima najširu primjenu s ciljem sprečavanja i suzbijanja

³⁸ U Preambuli Ustava BiH se navodi odlučnost da se u BiH osigurava puno poštovanje međunarodnog humanitarnog prava, te opredijeljenost da se polazi od Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, međunarodnih ugovora o građanskim i političkim te ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima, kao i Deklaracije o pravima osoba koje pripadaju nacionalnim ili etničkim, vjerskim i jezičkim manjinama, te drugih instrumenata o ljudskim pravima.

nasilja nad ženama i nasilja u porodici kao oblika kršenja ljudskih prava. Ovim pravno obavezujućim dokumentom se postavljaju normativi i obaveza države Bosne i Hercegovine da sprovede propisano u svoje zakonodavstvo, te da se ovi akti primjenjuju u praksi.

Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda³⁹ u članu 6. stav 1. predviđa određena prava na pravično suđenje i u građanskim (“za odlučivanje o građanskim pravima i obavezama”), i u krivičnim postupcima (“za utvrđivanje bilo kakve krivične optužbe”), a to su: efikasno pravo na pristup sudu, pravo na nezavisan i nepristrasan sud koji je zakonom uspostavljen, pravo na javnu raspravu i izricanje presude u razumnom vremenskom roku i pravo na ravnopravnost stranaka u toku krivičnog postupka. Pravo na pravično postupanje nalaže državi obavezu da obezbijedi efikasne krivične istrage i krivične postupke, što znači da nije dovoljno da pravo na pristup sudu postoji u zakonu, ono takođe mora biti i efikasno u praksi, jer je samo brza pravda adekvatna satisfakcija za žrtve krivičnih djela i nasilja.

2.2.1. ULOGA I POSTUPANJE POLICIJSKIH SLUŽBENIKA, TUŽILACA I SUDIJA

Nadležna tijela u postupanju sa žrtvama seksualnih delikata su: policija, pravosudna tijela (tužilaštvo i sud), zdravstvene ustanove, centri za socijalnu rad, vaspitno – obrazovne ustanove, institucije koje pružaju pomoć i podršku u zaštiti mentalnog zdravlja kao i specijalizovane nevladine organizacije koje pružaju usluge psihosocijalne podrške, pravne pomoći i zbrinjavanja (sigurne kuće, savjetovališta....) žrtava rodno zasnovanog i polno zasnovanog nasilja.

Policijski službenici i tužioci kao jedni od ključnih dijelova državnog aparata, trebalo bi da budu upoznati sa normama međunarodnog prava o ljudskim pravima jer propusti istražnih organa da reaguju na adekvatan način povodom rodno i polno zasnovanog nasilja dovode do kršenja ljudskih prava žrtava, ali i do međunarodne odgovornosti države. Poznavanje normi međunarodnog prava o ljudskim pravima je od naročitog značaja za tužioce i policijske službenike u Bosni i Hercegovini s obzirom na ključnu ulogu koja se ljudskim pravima i njihovoj zaštiti daje u Bosni i Hercegovini.

³⁹Ustav BiH, član 2. „Ljudska prava i osnovne slobode“, stav 2. Međunarodni standardi: „Prava i slobode predviđeni u Evropskoj konvenciji za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda i u njenim protokolima se direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini. Ovi akti imaju prioritet nad svim ostalim zakonima.“.

Djelovanje policije u slučajevima rodno zasnovanog i spolno zasnovanog nasilja usmjereno je na pružanja odgovarajuće zaštite i podrške žrtvi kako bi se smanjio rizik od daljnje viktimizacije, kao i na efikasno otkrivanje učinitelja a i prikupljanje dokaza.

U vršenju policijskih ovlaštenja policijski službenik je dužan da postupi nepristrasno i zakonito, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, da štiti javni interes i osnovna ljudska prava i slobode.

Krivično djelo rodno zasnovanog i spolno zasnovanog se može prijaviti policiji ili tužilaštvu, ali se u praksi prijava obično podnosi policiji, najčešće zbog potrebe brzog djelovanja. Policija ima fundamentalnu ulogu u svim aktivnostima usmjerenu na podršku žrtva. Policija je često prvi i jedini predstavnik institucija sa kojim žrtva dolazi u kontakt. Prvi kontakt se obično uspostavlja telefonom ili dolaskom žrtve u policijsku stanicu, a u težim slučajevima prvi kontakt sa policijskim službenikom se obično uspostavlja na mjestu gdje se dogodilo krivično djelo. Stoga je susret policije i žrtve važan, jer on utiče na proces oporavka žrtve, rasvjetljavanje krivičnog djela od strane policije, kontinuiranu saradnju žrtve tokom rada policije na rasvjetljavanju djela i stavove javnosti o policiji.

Za mnoge žrtve do prvog „pravog“ susreta sa policijom dolazi onda kada postanu žrtve kriminaliteta. Prvi pravi susret sa policijom može da se posmatra i kao neka vrsta testa u vezi sa stavom žrtve o policiji. U slučaju kada su pogođeni krivičnim djelom, mnogi ljudi imaju velika očekivanja i zahtjeve u odnosu na policiju. Oni žele da policija brzo dođe na lice mesta, da sprovede efikasnu i brzu istragu, rasvijetli krivično djelo, uhapsi počinioca.

Takođe, oni od policije očekuju da ona uzme u obzir ono što joj oni kažu o događajima

i da se policija ponaša u skladu sa njihovim očekivanjima.

Nažalost, susret sa policijom nije uvek ono što je žrtva očekivala. Žrtva ne samo da

može da bude šokirana i zbunjena, već i pomalo osjetljiva na ono što su, prema njoj, stavovi onih koji su prisutni na licu mjesta. Stoga susret sa policijom može da bude veoma važan faktor koji utiče na to kako će ubuduće žrtva da se nosi sa takvom situacijom. Negativan odnos policije može da pogorša situaciju u kojoj se žrtva već nalazi. Događaji koje policija smatra svojom dnevnom rutinom, mogu da se pojave samo jednom u životu žrtve, te da stoga dovedu do snažnih emocija. Iz tog razloga je važno da policijski službenici budu svjesni toga i da imaju razumijevanja za ranjivost koju žrtva doživljava nakon događaja koji budi snažne emocije.

Nerijetko se, umjesto odlaska na teren, insistira da žrtva dođe u stanicu policije i podnese prijavu, što takođe može biti razlog da žrtva odustane od podnošenja prijave, prije svega zbog nemogućnosti dolaska u policiju (nedostatka prevoza, novčanih sredstava za plaćanje prevoza, zdravstvenih razloga i sl.), osjećaja stida i drugih objektivnih i subjektivnih okolnosti. Sumnja da se radi o lažnom prijavljivanju ne smije da utiče na odlazak policije na teren.

Djelovanje policije u slučajevima seksualnog nasilja usmjereno je na pružanja odgovarajuće zaštite i podrške žrtvi kako bi se smanjio rizik od daljnje viktimizacije, kao i na djelotvorno i efikasno otkrivanje počinitelja a i prikupljanje dokaza. U vršenju policijskih ovlaštenja policijski službenik je dužan da

postupa nepristrasno i zakonito, bez diskriminacije po bilo kom osnovu, da štiti javni interes i osnovna ljudska prava i slobode.⁴⁰

U slučaju neposrednog saznanja ili dojave o rodno zasnovanom i polno zasnovanom nasilju policija je dužna da odmah, bez odlaganja poduzme mjere u pogledu utvrđivanja osnovanosti prijave odnosno mjera koje su propisane zakonom. Prva reakcija policije ogleda se na preduzimanju onih mjera koje ne trpe odgađanje, prije svega zaštita života i zdravlja žrtve, koja uključuje uklanjanje neposredne opasnosti za žrtvu, pružanje prve pomoći i organizovanje hitne medicinske pomoći, te zbrinjavanje žrtve na adekvatno i sigurno mjesto. Ukoliko je krivično djelo načinjeno na štetu djeteta, policijski službenik je dužan odmah obavijestiti službu socijalne zaštite.

Kada postoji osnovana sumnja da je izvršeno krivično djelo rodno zasnovanog i polno zasnovanog nasilja sa propisanom kaznom zatvora preko pet godina, policijski službenik je dužan odmah obavijestiti tužioca i pod njegovim nadzorom preduzeti potrebne mjere da se pronađe učinilac krivičnog djela, da se spriječi skrivanje ili bjekstvo osumnjičenog ili saučesnika, da se otkriju i sačuvaju tragovi krivičnog djela i predmeti koji mogu poslužiti kao dokazi, te da se prikupe sve informacije koje mogu biti korisne u krivičnom postupku. Ako postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo za koje je zakonom propisana kazna zatvora do pet godina, policijski službenik je dužan obavijestiti tužioca o svim raspoloživim informacijama, radnjama i mjerama koje je preduzeo, najkasnije sedam dana od dana saznanja o postojanju osnovane sumnje da je krivično djelo učinjeno.

Policijski službenici imaju zakonska ovlaštenja da i prije pokretanja istrage od strane tužilaštva preduzimaju operativne mjere i radnje na otkrivanju počinitelja krivičnog djela i dovođenja saznanja o počinjenom krivičnom djelu na nivo osnova sumnje da je izvršeno krivično djelo.

Nije rijedak slučaj da se prijava o krivičnom djelu rodno zasnovanog i polno zasnovanog nasilja od strane anonimnih podnositelaca, građana ili pravnih osoba dostavlja neposredno tužiocu. Nekada se dešava da iz same prijave ne proizilaze osnovi sumnje da je počinjeno krivično djelo, kao ni ko je potencijalni izvršilac prijavljenog krivičnog djela, pa tužilac ovakvu prijavu prosljeđuje određenoj organizacionoj jedinici policije kako bi ovlašteni policijski službenici preduzeli određene aktivnosti u cilju utvrđivanja postojanja osnova sumnje da je prijavljeno krivično djelo zaista i počinjeno, te utvrđivanja identiteta eventualnog izvršioca. Tužilac, čije aktivnosti u skladu sa zakonom počinju u trenutku postojanja osnova sumnje da je krivično djelo izvršeno, ne može preduzimati određene radnje i mjere u smislu provjere ovakvih prijava, koje najčešće i ne sadrže dovoljno relevantnih podataka na osnovu kojih bi se mogle preduzimati neke od radnji dokazivanja propisanih zakonima o krivičnom postupku. Posebnim uputstvom⁴¹ o postupanju i saradnji OSL-a (policijskih službenika) i tužilaca u provođenju radnji dokazivanja u toku istrage, koja su donesena od strane glavnog federalnog tužitelja i glavnog republičkog javnog tužioca, propisan je način postupanja i međusobna saradnja policijskih službenika i tužitelja/laca u otkrivanju krivičnog djela (uključujući i predmetna krivična djela)

⁴⁰Ova uputstva su donijeta na osnovu Sporazuma o usvajanju i primjeni Uputstva o postupanju i saradnji ovlaštenih službenih lica - policijskih službenika i tužioca u provođenju radnji dokazivanja tokom istrage između predstavnika tužilaštava i policijskih tijela u Bosni i Hercegovini od 27.09.2013. godine. Sporazum je potpisan od strane glavnog tužitelja Tužilaštva Bosne i Hercegovine, Federalnog tužilaštva Federacije Bosne i Hercegovine, Republičkog tužilaštva Republike Srpske i Tužilaštva Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, a ispred policijskih tijela u Bosni i Hercegovini: Ministarstva sigurnosti Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Federacije Bosne i Hercegovine, Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske i Policije Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine.

i počinitelja, postupak preduzimanja radnji dokazivanja u toku provođenja istrage (bez obzira da li je naređena istraga) kao i postupak posebnih istražnih radnji. Primjena ovih Uputstava je obligatorna za tužioce.

Uputstvo obavezuje policiju i tužilašto da se međusobno obavještavaju o saznanjima da je izvršeno krivično djelo.

Specifičnosti istrage seksualnih delikata su:

- 1.** Zaštita svjedoka (žrtve svjedoka) od prijetnji, napada i vrijeđanja;
- 2.** Obaveza čuvanja tajnosti podataka;
- 3.** Zaštita identiteta i privatnosti žrtve;
- 4.** Posebna pravila o dokazima u slučaju seksualnih delikata (žrtva se ne smije ispitivati, niti se na sudu upotrijebiti protiv nje dokaz sa njenom seksualnom istorijom npr. osoba koja se prostituisala je žrtva seksualnog nasilja, najčešće silovanja, ako je na prostituciju pristala pod prisilom);
- 5.** Zaštita žrtve u toku svjedočenja, u svim fazama postupka od istrage do presude;
- 6.** Audio - vizuelna sredstva;
- 7.** Zaštićeni svjedok;
- 8.** Obavezna hitnost u postupanju zbog toga što se biološki tragovi sa protokom vremena gube (nestaju);
- 9.** Isključenje javnosti.

Ukoliko je krivično djelo seksualnog nasilja učinjeno na štetu djeteta ili maloljetnika istragu vodi tužilac koji je stekao posebna znanja iz oblasti prava djeteta i krivičnopravne zaštite maloljetnih osoba. Entitetski zakoni o zaštiti i postupanju sa djecom i maloljetnicima u krivičnom postupku nalažu da

se u krivičnim predmetima protiv počilaca krivičnih djela na štetu djece i maloljetnika, pri provođenju procesnih radnji posebno obazrivo odnosi prema djetetu ili maloljetniku na čiju štetu je učinjeno krivično djelo, imajući u vidu njegov uzrast, osobine njegove ličnosti, obrazovanje i prilike u kojima živi kako bi se izbjegle moguće štetne posljedice na budući život, odgoj i razvoj. Saslušanje djeteta ili maloljetnika se, po pravilu, obavlja uz pomoć pedagoga, psihologa ili druge stručne osobe, putem tehničkih uređaja za prijenos slike i zvuka, najviše dva puta, bez prisustva tužioca ili policijskog službenika u prostoriji gdje se svjedok nalazi. Sud saslušava dijete ili maloljetnika oštećenih krivičnim djelom tako da sud, tužitelj i branilac mogu postavljati pitanja a da ne budu prisutni u istoj prostoriji sa oštećenim. Zabranjeno je suočavanje djeteta sa osumnjičenim odnosno optuženim, a predviđene su i određene mjere zaštite ličnih podataka za djecu svjedoke/žrtve, kao i obavezno prisustvo dječijeg psihologa i roditelja ili osobe od povjerenja u toku saslušanja djeteta.

Specifičnost istrage seksualnih delikata ogleda se i u činjenici da je većina dokaza koji sa sigurnošću upućuju na počinioca zločina biološkog porijekla, zbog čega je u svim ovim slučajevima neophodno obaviti hitni pregled i vještačenje fizičkih povreda, analizu DNK, ali i psihološko vještačenje, jer nalaz i mišljenje stručne osobe o bitno smanjenoj uračunljivost ili neuračunljivosti značajno utiče na dalji tok postupka. Takođe je poželjno uraditi i toksikološko vještačenje „osumnjičenog“, jer se većina učinitelja seksualnog nasilja i nasilja u porodici na sudu brane iskazima da su navedena krivična djela izvršili pod

dejtvom alkohola i droga, a blagovremeno toksikološko vještačenje (ili po prijavi žrtve) učinjeno od strane stručnih osoba (vještaka) onemogućit će im ovaj vid odbrane od optužbi za izvršene zločine. Nalaz i mišljenje (izvještaj) vještaka treba da sadrži: dokaze pregleda osumnjičenog, obavljene testove, nalaz i mišljenje do kojeg je došao i sve druge relevantne podatke koje vještak smatra potrebnim za pravednu i objektivnu analizu, i detaljno obrazloženje kako je došao do određenog mišljenja.⁴²

Ako se u toku istrage osumnjičeni dobrovoljno ne podvrgne psihijatrijskom pregledu radi vještačenja, ili ako je prema mišljenju vještaka potrebno duže posmatranje, osumnjičeni će se poslati na psihijatrijski pregled, odnosno na posmatranje u odgovarajuću zdravstvenu ustanovu. Rješenje o tome donosi sudija za prethodni postupak na prijedlog tužioca. Posmatranje ne može trajati duže od dva mjeseca.

Ako vještaci ustanove da je duševno stanje osumnjičenog, odnosno optuženog poremećeno, utvrdiće prirodu, vrstu, stepen i trajnost poremećenosti i dati svoje mišljenje o tome kakav je uticaj takvo duševno stanje imalo i kakav još ima na shvatanje i postupke osumnjičenog, odnosno optuženog, kao i da li je i u kojoj mjeri poremećaj duševnog stanja postojao u vrijeme učinjenja krivičnog djela. Ako se u zdravstvenu ustanovu upućuje osumnjičeni, odnosno optuženi koji se nalazi u pritvoru, sudija će obavijestiti tu ustanovu o razlozima zbog kojih je određen pritvor, da bi se preduzele mjere potrebne za obezbjeđenje svrhe pritvora. Vrijeme provedeno u zdravstvenoj ustanovi uračunat će se osumnjičenom, odnosno optuženom u

pritvor, odnosno u kaznu, ako mu ista bude izrečena u postupku.

Jedan od brojnih razloga zbog kojih postoji ogroman broj neprijavljenih silovanja je i zbog postupka koji slijedi nakon prijave istog. Nakon što se žrtva odluči prijaviti zločin, institucije sa kojima će doći u kontakt su policija, zdravstvena ustanova i tužilaštvo. Dokazivanje seksualnih delikata predstavlja težak zadatak pravosudnim organima. Problem je u tome što se većina seksualnih delikata, a posebno silovanja, događa u zatvorenim prostorijama, mjestima gdje nema očevidaca, šumama i dr. gdje su u većini slučajeva prisutni samo izvršilac krivičnog djela i žrtva. U oficijelnim statistikama nema pravog obima ovog vida kriminala ali je široko rasprostranjeno mišljenje da su seksualni delikti veoma prisutni i rasprostranjeni.

Adekvatan tretman žrtava u toku krivičnog postupka može značajno ohrabriti žrtve, kao što ih pogrešan tretman sa sekundarnom viktimizacijom učinjenom od službenika vladinih organizacija koji su žrtvama dužni pružiti pomoć, podršku i zaštitu može obeshabriti i navesti da odustanu od daljeg progona počinitelja zločina i nasilja.

Osnovni zadatak pravosudnih institucija je da obezbijede nezavisno, transparentno, efikasno i odgovorno dijeljenje pravde koje treba da omogući jednaku zaštitu prava građana, bez diskriminacije, kao i brže i lakše ostvarivanje pravde. Ovaj zadatak je posebno otežan u predmetima silovanja i seksualnog nasilja gdje vrlo često ne postoje potkrepljujući dokazi, već se sudije i tužioci kod donošenja odluka u najvećem dijelu oslanjaju isključivo na vjerodostojnost i kredibilitet žrtve, odnosno njeno svjedočenje. Nažalost,

⁴²Fizički pregled osumnjičenog, optuženog i drugih osoba dozvoljen je i bez pristanka osobe koja se pregleda ukoliko je to potrebno za utvrđivanje činjenica važnih za krivični postupak i ukoliko on ne bi izazvao štetu po zdravlje osobe koja se pregleda (član 109 ZKP BiH, član 173 ZKP FBiH, član 123 ZKP RS, član 109 ZKP BD).

procjena vjerodostojnosti i kredibiliteta žrtve nije isključivo objektivna, zasnovana samo na zakonima.

Poseban izazov za tužitelja/icu nije samo prikupiti dokazni materijal, već i pripremiti se za sudski postupak. Strane u procesu nisu žrtva i optuženi, već tužilac i optuženi. U ovom postupku potrebna je saradnja sa brojnim akterima, ali od samog početka je poseban izazov zadobiti povjerenje žrtve. U ovom zadatku stvaranje sigurnog konteksta za žrtvu je ključno,

još i prije podizanja same optužnice. Pogodnosti koje propisuje zakon nekad je teško iskoristiti zbog određenih administrativnih prepreka, podjele ingerencija i nedostatka koordinacije različitih aktera uključenih u ovaj proces.

Zbog sve veće transformacije ove vrste kriminala i sve veće 'edukovanosti' kriminalaca, moderna kriminalistika zahtijeva ogromno znanje i vještine profesionalaca. Zbog toga je kod svih seksualnih delikata potrebno poznavanje cjelokupne materije kako bi se obezbijedile pouzdane krivično-pravne činjenice. Imajući u vidu da je broj seksualnih delikata u stalnom porastu, potrebno je ozbiljnije sa društvene i praktične strane prići ovim problemima kako bi se ovoj, veoma štetnoj društvenoj pojavi moglo organizovano suprotstaviti. Informacije koje slijede imaju za cilj da se pruži potpuniji i detaljniji izvor o ovoj kompleksnoj temi.

Profesionalci podliježu predrasudama i ne osiguravaju efikasnu zaštitu žrtava i njihovih ljudskih prava. Žrtva je često u situaciji sekundarne viktimizacije koja se manifestuje: dužinom postupka, nepotrebno izlaganju višestrukom davanju izjava u vezi traumatič-

nog događaja, neugodnim vještačenjima, susretima sa počiniteljem tokom postupka i sl.

Postoje situacije u kojima se od žrtava i svjedoka traži da dolaze i daju iskaze po više puta, te ih se na taj način i materijalno i psihički iscrpljuje. Ovo uvijek zahtjeva pripremu, a nerijetko je i da optuženi provocira svjedoke. Još jedan aspekt višestrukih uzimanja izjava od žrtava je provjeriti njihovu identičnost. Žrtve potiskuju ono što im se desilo i često nisu u mogućnosti proizvesti identičnu izjavu ili se pak ne mogu sjetiti nekih detalja, poput tačnog vremena kad se to desilo i slično. Stoga, uslijed ovoga, ali i drugih nepogodnih okolnosti, smatraju da je proces od istrage do suđenja retraumatizacija za žrtvu. Marginalna pozicija oštećene u postupku reflektuje njenu stvarnu poziciju gdje je ona, odnosno njeno svjedočenje svedeno samo na dokazni materijal tokom postupka.

ULOGA SISTEMA ZDRAVSTVENE ZAŠTITE

Svakoga dana se odigravaju događaji, koji zahtijevaju medicinsku intervenciju. Neki

ljudi imaju saobraćajne nezgode, drugi mogu da padnu niz stepenice, dok su neki postali žrtve krivičnog dela. Ne postoji razlika u postupanju prema žrtavama nesreće i žrtavama kriminaliteta. Pa ipak, žrtve kriminaliteta se po mnogo čemu razlikuju od drugih pacijenata sa kojima sistem zdravstvene zaštite dolazi u kontakt. Jedna važna razlika je ta da one nerado govore o uzrocima nastalih povreda.

Uprkos dobro dokumentovanog uzajamnog odnosa između psihičkog i fizikog stanja, žrtva kriminaliteta, generalno, dobija samo polovinu pomoći u odnosu na onu

koja joj je potrebna. Fizičko preživljavanje je, generalno, obezbijeđeno u zdravstvenoj ustanovi, ali je žrtva često ostavljena da se sama nosi sa psihičkim poslasticama. Zato je od krucijalnog značaja da zaposleni u sistemu zdravstvene zaštite razumiju reakcije i potrebe žrtava kriminaliteta kako bi izbjegli pogoršavanje ionako neizvesne situacije.

Žrtve obično traže pomoć u slučaju fizičkih povreda. Za dalji rad policije na rasvetljavanju pojedinih krivičnih dela, poput silovanja i napada, posebno je važno da se žrtva

podvrgne detaljnom medicinskom pregledu.

Uz fizičke povrede, zaposleni u sistemu zdravstvene zaštite se, takođe, susreću i sa raznovrsnim simptomima, kao što su glavobolje, fizička slabost, poremećaj sna ili osjećaj paralizanosti. Psihološke reakcije na napad, ponekad mogu da se ispolje i kao fizički simptomi. Veliki broj različitih oblika povređivanja može da se krije iza ovih psihosomatskih simptoma. Neke od onih koje se obrate za pomoć zbog ovih simptoma su žene koje su preživjele fizički ili seksualni napad, često od strane nekoga sa kim jesu ili su bile u vezi. Uprkos dobro dokumentovanom odnosu između fizičkog i psihičkog stanja, ove žene često dobijaju pomoć samo za dio svog problema. Njihovo fizičko preživljavanje je osigurano, ali se psihološki tretman često zanemaruje. To može da bude posljedica nedostatka znanja među zdravstvenim radnicima u pogledu odgovarajućeg tretmana pacijentkinja za koje se sumnja da su preživjele krivično delo sa elementima nasilja. Ali, može da bude i zato što je te žene teško prepoznati jer one često navode druge razloge nastanka povreda pošto se ne usuđuju

da pričaju o napadu. Stoga je od krucijalnog značaja pridržavati se indikatora koji pokazuju da je osoba bila žrtva, i to ne samo kako bi se spriječilo da žrtva susret sa zdravstvenim sistemom doživi kao novo povređivanje.

Zdravstveni radnici moraju da budu svjesni i mogućnosti da žrtva dobije pomoć i podršku od strane nevladinih organizacija. To je posebno važno ako se ima na umu činjenica da se veliki dio seksualnih delikata i nasilničkog kriminaliteta izvrši unutar porodice, što nikada ne dođe do nadležnih organa.

PRAVA OŠTEĆENIH/ŽRTAVA U KRIVIČNOM POSTUPKU

Osnovna prava oštećene, odnosno žrtve u okviru krivičnog postupka, su:

- mogućnost podnošenja imovinsko-pravnog zahtjeva;
- pravo da bude obaviještena o nesprovođenju ili obustavljanju istrage, jer u vezi s tim u roku od 8 dana može podnijeti pritužbu kancelariji tužioca;
- da bude upoznata sa rezultatima postupka pregovora o krivici i da se u tom slučaju izjasi pred tužiocem o podnošenju imovinsko-pravnog zahtjeva;
- da bude obaviještena o povlačenju optužnice i obustavljanju krivičnog postupka;
- da bude saslušana kao svjedokinja u toku istrage i na glavnom pretresu;
- da uloži žalbu vezanu za odluku o troškovima krivičnog postupka, kao i odluku o imovinsko pravnom zatjevu.

Zakon o krivičnom postupku Republike Srbije je u februaru 2021. godine dopunjen, kada je u pitanju oštećeni, na način da je uvrštena nova glava IVa, u okviru koje su čl.

46a-46k. utvrđena prava oštećenog kao tužioca. Tako je članom 46a, utvrđeno da:

(1) Oštećeni ima pravo da:

- a)** podnese prijedlog i dokaze za ostvarivanje imovinskopravnog zahtjeva i da predloži privremene mjere za njegovo obezbjeđenje,
- b)** ukaže na činjenice i predlaže dokaze koji su od važnosti za predmet dokazivanja,
- v)** angažuje punomoćnika iz reda advokata,
- g)** razmatra spise i razgleda predmete koji služe kao dokaz,
- d)** bude obaviješten o nesprovođenju istrage, o pokretanju istrage, o obustavi istrage, o povlačenju optužnice ili o odustanku tužioca od optužnice,
- đ)** podnese pritužbu kada je to zakonom određeno,
- e)** bude poučen o mogućnosti da preuzme krivično gonjenje i zastupa optužnicu kada je to ovim zakonom određeno,
- ž)** prisustvuje pretpretresnom ročištu,
- z)** prisustvuje glavnom pretresu,
- i)** podnese žalbu protiv odluke o troškovima krivičnog postupka i imovinskopravnom zahtjevu,
- j)** bude obaviješten o ishodu postupka i da mu se dostavi pravosnažna presuda.

Zakon o krivičnom postupku, **utvrđuje mjere zabrane posjećivanja određenih mjesta ili područja i zabrane sastajanja sa određenim licima**, koje se, na prijedlog stranke ili branioca, mogu izreći u slučaju. Mjere se mogu izreći u **fazi istrage** (sudija za prethodni postupak), **nakon podizanja optužnice** (sudija za prethodno saslušanje) i **nakon dostavljanja predmeta sudiji** (sudija, odnosno predsjednik vijeća). Sudija za prethodni postupak,

sudija za prethodno saslušanje ili sudija, odnosno predsjednik vijeća, dužan je da svaka dva mjeseca ispita da li je primijenjena mjera još potrebna. Mjere zabrane mogu trajati dok za to postoji potreba, a najduže do pravosnažnosti presude ako tom licu nije izrečena kazna zatvora, a najkasnije do upućivanja na izdržavanje kazne ako je tom licu izrečena kazna zatvora. Zakon propisuje i ograničenja u pogledu sadržaja mjera zabrane: mjerama zabrane se ne može ograničiti pravo osumnjičenog ili optuženog da živi u svom domu u Bosni i Hercegovini, da se nesmetano viđa sa članovima svoje porodice i bliskim srodnicima, ali samo u Bosni i Hercegovini ili samo na mjestu određenom u zabrani napuštanja boravišta, osim kada se postupak vodi zbog krivičnog djela učinjenog na štetu člana porodice ili bliskih srodnika.

Oštećeni kao osoba čije je neko lično ili imovinsko pravo povrijeđeno ili ugroženo krivičnim djelom, prema pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini u krivičnom postupku uživa sljedeća prava:

(1) pravo na prijavljivanje izvršenog krivičnog djela – Pravo na podnošenje prijave za počinjeno krivično djelo, jedno je od prava koja pripadaju oštećenom. Istina, ovo pravo ima svaki građanin, a ono predstavlja obavezu samo onda kada je neprijavljivanje krivičnog djela i samo krivično djelo.

(2) pravo na podnošenje prijedloga za ostvarivanje imovinsko-pravnog zahtjeva uključujući pravo da se u završnoj riječi osvrne na dokaze koji potkrepljuju imovinsko-pravni zahtjev - Pravo na podnošenje imovinsko-pravnog zahtjeva ulazi u katego-

riju osnovnih prava oštećenog u krivičnom postupku. Predmet tog postupka je građansko-pravne prirode i redovno se se rješava u parničnom postupku, no usljed činjenice da potiče iz istog osnova kao i krivično-pravni zahtjev, može se pripojiti krivičnom postupku kao njegov sporedni predmet. Prema odredbama ZKP-a imovinsko-pravni zahtjev koji je nastao usljed počinjenja krivičnog djela raspraviće se na prijedlog ovlaštene osobe u krivičnom postupku ako se time ne bi znatno odugovlačio postupak. Prijedlog za ostvarivanje imovinsko-pravnog zahtjeva u krivičnom postupku može podnijeti osoba koja je ovlaštena da takav zahtjev ostvaruje u parničnom postupku i to je oštećeni. Podnošenje imovinsko-pravnog zahtjeva, a samim tim i njegovo ostvarivanje nije obavezno s obzirom da se na njega odnose pravila građanskog prava. U tom smislu postupak može i da izostane čak i onda kada bi mu bilo mjesta u krivičnom postupku. Sam prijedlog se može podnijeti tužitelju ili sudu najkasnije do završetka glavne rasprave, odnosno rasprave za izricanje krivično-pravne sankcije pred sudom. Osoba ovlaštena na podnošenje prijedloga dužna je da određeno označi svoj zahtjev i da podnese dokaze. Vrijedno je ovdje naglasiti u pogledu potkrepljivanja imovinsko-pravnog zahtjeva da je utvrđeno pravo i dužnost tužioca da utvrđuje činjenice potrebne za odlučivanje o imovinsko-pravnom zahtjevu. Drugim riječima, **tužilac kao procesni subjekt koji zastupa optužbu u postupku dužan je prikupljati dokaze i utvrđivati činjenice potrebne za donošenje odluke o imovinsko-pravnom zahtjevu** čime se olakšava položaj oštećenog kao subjekta koji je ovlašten na podnošenje navedenog zahtje-

va. Sudija koji saslušava oštećenog kao svjedoka pitaće ga da li želi da u krivičnom postupku ostvaruje imovinsko-pravni zahtjev. Važećim odredbama ZKP-a ukoliko ovlaštena osoba ne podnese imovinsko-pravni zahtjev do završetka glavne rasprave ili ako predloži upućivanje na parnični postupak, a podaci krivičnog postupka pružaju pouzdan osnov za potpuno ili djelomično rješenje imovinsko-pravnog zahtjeva, sud će u osuđujućoj presudi odlučiti da se optuženom izrekne mjera oduzimanja imovinske koristi. Na ovaj način se zapravo osigurava moguće kasnije ostvarivanje imovinsko-pravnog zahtjeva u parnici. Uz pravo na podnošenje imovinsko-pravnog zahtjeva oštećenom je zagarantovano i pravo da se u završnoj riječi osvrne i na dokaze kojima se zahtjev potkrijepljuje. O imovinsko-pravnom zahtjevu odlučuje Sud. U krivičnom postupku sud može oštećenom dosuditi postavljeni imovinsko-pravni zahtjev u cjelosti ili samo djelimično, a za ostatak ga uputiti na parnicu, kada je presudom optuženi proglašen krivim. Ipak, ukoliko podaci krivičnog postupka ne pružaju pouzdan osnov ni za potpuno ni za djelimično presuđenje, sud će oštećenog uputiti da imovinsko-pravni zahtjev u cjelini može da ostvaruje u parnici. Nažalost takav ishod postupka u kojem se oštećeni upućuje na ostvarivanje svog imovinsko-pravnog zahtjeva u parničnom postupku uslijed nedostatka podataka za njegovo presuđenje je daleko najprisutniji u krivičnim postupcima u Bosni i Hercegovini. Premda su odredbe o postavljanju i postupku ostvarivanja imovinsko-pravnog zahtjeva kao jednog od najznačajnijih prava koje oštećenom pripada u krivičnom postupku prilično detaljne i u jednom dijelu čak daju

i određene garancije da ukoliko on bude do-
sudeñ da će ga u konačnici oštećeni i ostva-
riti, praksa pokazuje da u enormno velikom
broju krivičnih predmeta dolazi do upućiva-
nja oštećenog na parnicu čime se njegovo
ostvarivanje vremenski prolongira u nedo-
gled. U mnogim slučajevima nerijetko dođe
i do toga da nakon dugotrajnih postupaka i
godina čekanja na odluku u parnici, nakon
njene pravosnažnosti, nije moguće provesti
izvršenje iz razloga što počinitelj krivičnog
djela ne raspolaže imovinom iz koje bi se mo-
gao obešteti oštećeni;

(3) pravo da bude obaviješten o neprovođe-
nju istrage i razlozima za to, u kojem slučaju
ima pravo na podnošenje pritužbe uredu tu-
žioca u roku od osam dana;

(4) pravo da se oštećeni obavijesti o obustavi
istrage kao i o razlozima za to u kojem sluča-
ju takođe ima pravo na podnošenje pritužbe
uredu tužioca u roku od osam dana;

(5) pravo da bude obaviješten o povlačenju
optužnice, kao i o obustavi krivičnog postup-
ka;

(6) pravo da bude saslušan u svojstvu svje-
doka u toku istrage i na glavnoj raspravi;

(7) pravo da prisustvuje glavnoj raspravi;

(8) pravo na završnu riječ;

(9) pravo na izjavljivanje žalbe na odluku
suda o troškovima krivičnog postupka i imo-
vinsko-pravnom zahtjevu, ali ne i na odluku
o kazni;

(10) pravo da bude obaviješten o odustanku
od gonjenja u postupku prema maloljetniku i

(11) pravo na podnošenje prijedloga za go-
njenje nadležnom tužiocu predviđeno
odredbama ZKP RS.

POVLAČENJE ISKAZA ŽRTVE

U smislu osiguranja zaštite žrtve tokom po-
stupka, zakoni o krivičnom postupku nala-
žu da se prilikom saslušanja žrtve, odnosno
oštećene, postupa obazrivo kako saslušanje
ne bi štetno uticalo na njeno psihičko stanje,
te da se saslušanje vrši uz pomoć psihologa,
pedagoga ili druge stručne osobe, zavisno od
potreba žrtve.

**U praksi se često dešava da žrtva povuče
prijavu ili iskaz koji je dala policiji ili u toku
istražnog postupka. Iskaz može biti povu-
čen iz dva razloga. Prvo, prijavljeni događaj
se uistinu nije ni desio, što ukazuje na lažno
prijavljivanje. Drugo, žrtva u stvari želi da za-
ustavi intervenciju krivičnog sistema. Upravo razumijevanje razloga zbog kojih žrtva želi da zaustavi reakciju krivičnog sistema omogućava nam da zadržimo saradnju žrtve. Najčešći razlozi zbog kojih žrtve povlače svoj iskaz:**

1. Interni uticaji - osjećaj nelagodnosti, srama, nesigurnosti, osjećaj da su odgovorne za ono što im se desilo, strah da im se neće vjerovati, pogotovo ako njihovo traumatsko iskustvo ne odgovara percepciji društva o stereotipnom nasilnom seksualnom napadu i očekivanim posljedicama.

2. Eksterni uticaji - pritisak porodice, prijatelja, društvene zajednice na žrtvu da prijavi

ili ne prijavi djelo, pritisak da žrtva prikrije informacije o vlastitom ponašanju (zloupotreba supstanci zavisnosti, promiskuitetno ponašanje i sl.), pritisak i prijetnje porodice da se prikriju podaci o ličnoj prošlosti (medicinski podaci) te strah od gubitka podrške značajnih osoba.

3. Uticaji sistema kao faktori rizika za povlačenje iskaza predstavljaju dugotrajna odgađanja u istrazi, sporost sudskih postupaka, neadekvatna kaznena politika te izostanak podrške i povjerenja od strane profesionalaca unutar ili izvan pravosuđa.

4. Društveno-kulturni uticaji odnose se na osjećaj nelagode u vezi sa specifičnosti izvršenja djela (oralni seks, analni seks, sodomija i sl.), izolovanost od zajednice, vršnjaka, kulturnih i etničkih grupa, percepcija nepovoljnog položaja u društvu, pogotovo ako učinilac uživa povjerenje zajednice te uvjerenje da je sistem u prošlosti nanio nepravdu, odnosno da je loše postupao prema njihovoj zajednici.

Ako uočimo da do povlačenja iskaza dolazi kako bi se prekinuo krivičnopravni postupak, važno je analizirati razloge zbog kojih se žrtva odlučila na ovu radnju te osvijestiti vlastite predrasude koje mogu uticati na naše postupanje u ovakvim predmetima.

LAŽNO PRIJAVLJIVANJE

Predstavlja prijavljivanje krivičnog djela silovanja ili seksualnog nasilja kada se ono nije ni dogodilo. U ovim slučajevima teret dokazivanja je u krivičnom postupku, naime moraju postojati dokazi da se silovanje ili seksualno nasilje nije dogodilo.

Analizom stručne literature i istraživanjem i evaluacijom percepcije i stavova profesionalaca u pravosuđu uočava se postojanje neslaganja među profesionalcima oko prevalencije lažnih prijavljivanja krivičnog djela silovanja ili seksualnog nasilja. Pokušavajući razumjeti razloge koji dovode do ove diskrepancije, provedena su brojna istraživanja s profesionalcima u pravosuđu, a njihovi rezultati upućuju na činjenicu da se procjene o lažnom prijavljivanju često donose na osnovu stereotipa o žrtvinom stavu, ponašanju, držanju ili mogućem motivu. Tako su u nekim studijama profesionalci (policija, tužilaštvo..) iznosili neosnovane komentare o žrtvama, kao što su 'smijala se dok je davala izjavu', 'samo traži pažnju', 'prijavljuje silovanje iz osvete', 'prijavljuje silovanje zbog osjećaja krivice', a iste koriste za donošenje zaključaka o osnovanosti prijave. Dakle, rodno zasnovani stavovi, opšteprihvaćene društvene norme i očekivanja utiču na mišljenje profesionalaca/ki kako bi se žrtve trebale ponašati nakon doživljenog traumatskog iskustva silovanja, te se na osnovu toga procjenjuje iskrenost žrtve. Tako neki profesionalci procjenjuju iskrenost žrtve na osnovu načina izražavanja emocija, dramatiziranja, vike, plača, prikrivanja lica, 'lažnih' suza, vlastitog mišljenja kako žrtva treba da se ponaša, kontakta očima, izraza lica i slično.

Procjena vjerodostojnosti na osnovu ponašanja žrtve i/ili njene emocionalne reakcije nije zasnovana na naučnim dokazima, nego upravo na rodno zasnovanim predrasudama. Ne postoje neurobiološka istraživanja koja su jasno definisala 'tipično' ponašanje i emocionalne reakcije žrtve silovanja ili seksualnog napada.

⁴⁹ Program obuke o postupanju u predmetima silovanja u pravosuđu Bosne i Hercegovine, Atlantska inicijativa, 2020.

Naučna istraživanja, zasnovana na procjeni lažnih prijavljivanja u SAD-u, došla su do zaključka da se procenat lažnih prijavljivanja kreće između 2% i 8%. Suprotno ovom, istraživanja uvjerenja policijskih službenika o prevalenciji lažnog prijavljivanja u jednoj studiji su pronašla da policijski službenici vjeruju da je jedno od tri prijavljena krivična djela silovanja ili seksualnog nasilja lažno, dok je u drugoj studiji više od polovine policijskih službenika vjerovalo da je 50% prijavljenih krivičnih djela silovanja lažno, a dodatnih 10% je vjerovalo da je 51% do 100% lažnih prijava.⁴⁴

Razumijevanje generalno prihvaćenog mišljenja o prevalenciji lažnog prijavljivanja značajno je iz razloga što ono može uticati na odluke o podizanju optužnice, tok sudskog postupka i izricanje krivičnopravne sankcije u predmetima silovanja ili seksualnog nasilja.

Vrlo često se desi da od izvršenja krivičnog djela silovanja i njegovog prijavljivanja, konkretno samog ljekarskog pregleda prođe veći vremenski interval, a što odbrani ide u prilog da istu zasniva na pojmu lažnog prijavljivanja krivičnog djela silovanja.

Istraživanja su pokazala da niko, bez obzira na profesionalna znanja i iskustva, nije u mogućnosti sa sigurnošću kazati da li neko laže ili ne. Posebno je ironično da su profesionalci kao što su policajci, sudije, advokati, forenzički psihijatri, za koje se očekuje da bi trebali imati dobre vještine za prepoznavanje laži, dosljedno manje precizni u odnosu na ostatak populacije. Na procjenu laži takođe utiču naše pretpostavke i stereotipi o tome kako laž izgleda. Dva najčešća oblika ponašanja povezana s laganjem su odvratanje

pogleda i vrpoljenje. Međutim, to je upravo opšteprihvaćeni stereotip ponašanja 'lažova', a što je poznato kako opštoj populaciji tako i osobama sklonim laganju. Upravo iz tih razloga ove osobe će pri laganju nastojati da izbjegnju ispoljavanje očekivanih ponašanja. Dakle, ocjenjivanje laganja na osnovu odvratanja pogleda nije korisno i nije naučno dokazano. Ovakav način ocjenjivanja laganja u slučajevima silovanja može biti posebno štetan jer se nepovoljno odražava na ocjenu vjerodostojnosti žrtve u predmetima gdje, veoma često, ne postoje drugi potkrepljujući dokazi.

Kada analiziramo emocije povezane s laganjem i onim povezanim s traumatskim iskustvom silovanja ili seksualnog nasilja, uočavamo da najizraženije emocije, emocije straha, krivnje i srama mogu biti prisutne i kod jednih i kod drugih. Međutim, ono što se razlikuje jesu razlozi zbog kojih se javljaju navedene emocije te način njihovog ispoljavanja. Kod osoba sklonih laganju, iako se ove emocije mogu javiti, one su njih svjesne i naučile su ih kontrolisati, prikriti kako ne bi bile uhvaćene u laži i sankcionisane. S druge strane, žrtve traumatskog iskustva, uslijed odnosa društvene zajednice, etiketiranja, stigmatiziranja, straha da im se neće vjerovati, često osjećaju ove emocije. Kako je ovo iskustvo novo za njih, kao i osjećaji povezani s njim, one nemaju uvježbanu reakciju na prisutne emocije, ne znaju ih prikriti, nastupaju iskreno i otvoreno. Dakle, njihove emocije se reflektuju transparentno i autentično na njihovo ponašanje.

Prema tome, samosvjesnot i fleksibilnost, odnosno samouvid o uticaju subjektivnih stavova i vjerovanja (rodnih predrasuda)

⁴⁴Isto

pojedina od izuzetnog je značaja za proces donošenja odluka i ulaganje svjesnog napora kako bi se izbjegla upotreba predrasuda, a sve u cilju nepristrasnosti i pravičnosti. Ovo je posebno važno za sudije, koji su ključni akteri u posljednoj fazi krivičnog postupka, odnosno koji su odgovorni za konačnu evaluaciju predmeta koji dolaze pred njih. Dakle, sudije su u poziciji da ukažu na eventualne propuste u prethodnim fazama postupanja, da pruže smjernice i podršku ostalim učesnicima u postupku te da budu lideri u svojoj profesiji i društvenoj zajednici.

Krivična djela silovanja i drugih seksualnih delikata najčešće su takva da nedostaju fizički dokazi, i vrlo često su zasnovana na riječi jedne osobe protiv druge. Upravo iz tih razloga psihološki aspekti ovog traumatičnog iskustva mogu biti od koristi za bolje razumijevanje navedenog krivičnog djela. Korist od ovih znanja neće imati samo žrtve u vidu olakšavanja i ublažavanja sekundarne traumatizacije, već i pravosudni sistem u smislu otkrivanja i razumijevanja istine.

Uloga svih učesnika u istražnom i sudskom postupku je doći do istine i pravde, odnosno efikasnost postupka. Vođeni tim ciljem, neophodno je poznavanje procesa koji se dešavaju u ljudskom mozgu u vrijeme traumatskog iskustva, kao i težine i dalekosežnosti posljedica ovog zločina. Traumatski događaj razlikuje se od stresnog po tome što će kod većine ljudi izazvati patnju ili štetu bez obzira na to u kakvom se psihofizičkom stanju nalaze te osobe.

Silovanje spada u kategoriju visoko intenzivnih traumatskih događaja, odnosno događaja koji su izvan granica uobičajenog ljudskog iskustva i koji su izrazito neugodni svim

ljudima, a posebno djeci. Traumatski događaji mogu biti jednokratni, ali i ponavljajući. To su događaji koji su izrazito teški i koji kod svake izložene osobe neminovno dovode do psihičkog stanja koje se naziva psihološka trauma. Intenzitet i trajnost psihološke traume nije isti za svaku osobu. Naime, jačina i intenzitet traumatske reakcije, kao i dužinu njenog trajanja određeni su individualnom kognitivnom procjenom takvih događaja. Prema tome, kod nekih osoba traumatska reakcija može biti teža i dalekosežnija, dok kod drugih može biti manjeg intenziteta i trajnosti. Silovanje, kao jedno od najtraumatičnijih iskustava, rezultira dugoročnijim i dalekosežnijim posljedicama, u odnosu na druge oblike traumatskih iskustava.

Svaki predmet silovanja je poseban i drugačiji, te su stoga postupajuće sudije na kraju u teškoj poziciji da procijene predmet i izreknu krivičnu sankciju. Pri odmjeravanju sankcija za krivično djelo silovanja **utvrđuju se olakšavajuće i otežavajuće okolnosti**. Veoma je važno shvatiti značaj razlikovanja okolnosti u konkretnom krivičnom djelu koje su bitne za odmjeravanje krivičnog postupka i sankcije, s posebnim osvrtom na utvrđivanje razloga zašto nešto predstavlja olakšavajuću odnosno otežavajuću okolnost. Zakonodavac ne daje kriterije na osnovu kojih bi se jedna okolnost smatrala otežavajućom odnosno olakšavajućom (izuzetak su povrat i mržnja kao okolnosti koje mogu imati samo karakter otežavajuće okolnosti), pa sud mora, u skladu sa zakonskim odredbama o okolnostima koje se uzimaju u obzir prilikom odmjeravanja kazne, utvrditi koja okolnost, u konkretnom krivičnom djelu, predstavlja olakšavajuću odnosno otežavajuću okolnost.

Neprihvatljivo je da se kod svih krivičnih djela, bez obzira na njihovu prirodu, odnosno na karakter zaštićenog dobra, iste okolnosti pojavljuju kao olakšavajuće a da pritom te iste okolnosti nemaju funkcionalne veze s izvršenim krivičnim djelom. Postoji nekoliko tipičnih okolnosti na koje bi pripadnici pravosuđa trebali obratiti posebnu pažnju u obrazloženju sudske odluke o kazni kako bi, ne samo žrtva, već i svaki drugi čitalac imao jasnu predstavu o okolnostima koje su rukovodile sud prilikom odmjeravanja konkretne kazne. To prije svega zahtijeva da se prilikom ocjene olakšavajućih i otežavajućih okolnosti navede sadržaj svake od njih (a ne da se samo paušalno navedu na primjer, porodične prilike bez konkretizacije šta se pod tim podrazumijeva, kakve su to porodične prilike itd.), te detaljno obrazloži zašto su, u odnosu na krivično djelo silovanja, te okolnosti olakšavajuće odnosno otežavajuće.

2.3. RODNI STAVOVI I PREDRASUDE

Seksualno nasilje teško krši uživanje ljudskih prava i sloboda oštećenih osoba, naročito njihovih osnovnih prava na život, sigurnost, slobodu, dostojanstvo te fizički i emocionalni integritet i isto ne predstavlja privatni, već društveni problem. Seksualno nasilje spada u red najtežih, a najmanje prijavljenih oblika nasilja. Uz porodično nasilje ulazi u dominantne oblike rodno zasnovanog nasilja, u kojima je u većem broju muškarac počinitelj, a žrtva žena ili dijete. Seksualno nasilje uočljivo je u širokom kontinuumu, od seksualnog uznemiravanja i zlostavljanja, preko silova-

nja do trgovanja ljudima i djecom u svrhu prisilne prostitucije i/ili pornografije.

Na procjenu vjerodostojnosti snažno utiču stavovi i predrasude, od kojih najsnažniji uticaj se odnosi na rod i rodne uloge. Vjerodostojnost je često upitna, naročito ako se ona ne uklapa u očekivane norme rodni uloga. Tužioc i sudije, kao i svi učesnici u postupku ali i opšta populacija, podliježu istim predrasudama i stereotipima. Međutim, u pravosuđu ova podložnost može biti posebno problematična s obzirom na osnovni cilj, a to je nepristrasno postupanje. Kada govorimo o predmetima silovanja i seksualnog nasilja, rodne predrasude mogu predstavljati jedan od najznačajnijih izazova za sudije u procesu odmjeravanja pravedne i nepristrasne krivičnopravne sankcije. Profesionalci u pravosuđu moraju se suočiti s činjenicom da se ideja koja promovise 'neupitnu nepristrasnost sudija' koristi kao neophodan mit za održavanje povjerenja u pravni sistem.

Seksualnost, seksualne potrebe i odnos su dio čovjekove prirode i nije prost akt polnog opštenja i oplodjenja, nego i njegova biološka i psihološka potreba, uslovljena kulturom, običajima, moralom i dr. **Seksualna delinkvencija prelazi okvire prirodnosti i dobrovoljnosti u seksualnom odnosu i predstavlja kompleksnu pojavu čija suština proizilazi iz posebnog ponašanja učinioca i odnosa prema žrtvi.**

Seksualni delikti predstavljaju djela koja su nečovječna, nemoralna, gruba, podmukla i destruktivna. Kriminalistička praksa pokazuje da se kod većine seksualnih delikata žrtve suočavaju sa traumatskim posljedicama kao što su povlačenje iz društva, osjećaj stida i sl.

Silovanje je svako prisiljavanje na polni odnos ili s njim izjednačenu polnu radnju, upotrebom sile ili samo prijetnje. Žrtve silovanja najčešće su žene, ali to mogu biti i muškarci, homoseksualci i heteroseksualci, te djeca. Većina silovatelja ne pokazuje znake psihopatologije, žrtve nerijetko poznaju napadača, a sami napadi su često dobro isplanirani. Najveći broj napada ostaje neprijavljen zbog brojnih razloga. Položaj osobe koja je pretrpjela silovanje je dodatno otežan zbog opštedruštvene predstave o silovanju, te veoma čestog okrivljavanje žrtve. Silovanje predstavlja povredu slobode odlučivanja u polnom životu. Silovanjem se na izrazito grub način vrijeđa najintimnija sfera života žrtve i napada, ne samo polni nego i ukupni integritet. Radi se o tipičnom djelu nasilja. Ono predstavlja tešku povredu ličnosti žrtve, njene autonomije, psihofizičkog integriteta, samokontrole i samopoštovanja.

Iako članovi pravosudne zajednice nastoje u svom radu slijediti principe nepristrasnosti i pravičnosti, implicitni (nesvjesni) oblici rodni predrasuda mogu igrati važnu ulogu u procesu odlučivanja o krivičnopravnoj sankciji. S toga je važno razumjeti da iako predrasude i stereotipi oblikuju naše viđenje stvarnosti njihov uticaj na donošenje odluka možemo kontrolisati svjesnošću o istim. U slučaju silovanja i seksualnog zlostavljanja rodne predrasude mogu se uočiti u nekoliko aspekata, od kojih možemo izdvojiti: odabir žrtve, povlačenje iskaza, lažno prijavljivanje te otkrivanje prevare.

Adekvatna reakcija sistema uključuje pružanje podrške i zaštite žrtava, efikasno i diskretno provođenje istraga, adekvatnu kaznenu politiku i prevenciju.

3. RAD I RAZUMIJEVANJE STANJA I POTREBA OSOBE KOJA JE PREŽIVJELA SEKSUALNO NASILJE

3.1. TRAUMA I POSLEDICE

Pružatelji usluga u specijalizovanim servisima podrške kao što su sigurne kuće i SOS linije, imaju veoma važnu ulogu u pripremi žrtve seksualnog nasilja za prijavu i procesuiranje doživljenog traumatskog iskustva te pružanje podrške tokom cjelokupnog procesa, a kako bi im u što većoj mjeri olakšali i umanjili 'bol' prolaska kroz navedeni proces. Upravo iz tih razloga ovdje ćemo nastojati definirati najznačajnije korake u osiguravanju standardizirane i efikasne pomoći i podrške žrtvama prilikom prijavljivanja i procesuiranja ovog krivičnog djela. U ovom dijelu ćemo se takođe upoznati za fiziološkim osnovama traume i sindromom traume silovanja koji objašnjavaju psihološko i emocionalno stanje žrtve, kao i njeno ponašanje u cilju boljeg razumijevanja i prihvatanja bez osude. Pored toga, daćemo **smjernice za rad i razgovor sa žrtvom seksualnog nasilja a zatim će jasno biti predložene uloge nadležnih tijela u postupanju sa žrtvama seksualnog nasilja (policija, zdravstvene ustanove - domovi zdravlja i bolnice, pravosudna tijela - tužilaštvo i sud, centri za socijalni rad, centri za mentalno zdravlje i organizacije civilnog društva).**

FIZIOLOŠKE OSNOVE TRAUME - ODBRAMBENA KASKADA

Traumatski događaji kao što je seksualno nasilje spadaju u tzv. šok traume i izazivaju duboke promjene u fiziološkoj pobuđenosti organizma, emocijama, kogniciji i pamćenju, te je shodno navedenom trauma prvenstveno fiziološka pojava. Kada je u opasnosti, naš

organizam je veoma adaptibilan i instinktivno daje prioritet nagonu za preživljavanje u odnosu na druge potrebe, aktivirajući tjelesne sisteme odgovorne za njega, a to je autonomni nervni sistem (ANS), odnosno njegov simpatički i parasimpatički dio koji nisu pod uplivom svjesnih, kontrolisanih mehanizama. Ovaj mehanizam se naziva odbrambena kaskada.

Uopšte govoreći, simpatički dio ANS-a je zadužen za pobuđivanje organizma i njegovo pripremanje za aktivnost, dok parasimpatički dio umiruje organizam, uvodi ga u opuštanje i odmor. Svjedoci smo svakodnevnih aktivnosti ovih dijelova ANS-a jer su karakteristični i univerzalni za sve pripadnike ljudske vrste.

Mehanizam odbrambene kaskade ima šest faza:

I faza – „stanje opreza“ – aktivacija simpatičkog dijela autonomnog nervnog sistema (otkucaji srca usporavaju, pažnja se fokusira na izvor prijetnje, sva su čula napregnuta)

II i III faza – „bježi ili napadni“ – organizam se priprema za aktivnost, napor (porast potencijala uzbuđenja ubrzava rad srca, podiže krvni pritisak, sužava krvne sudove, smanjuje osjetljivost na bol) – preuzima se akcija.

Ukoliko opasnost nije prevaziđena aktivnošću – dok intenzivni strah za vlastiti život raste, povećanje aktivacije simpatički uslovljenog uzbuđenja dovelo bi do kolapsa organizma a preplavljenost emocijama postala bi neizdrživa, dolazi do aktiviranja drugog dijela autonomnog nervnog sistema – parasimpatičkog.

Akutna reakcija na stres (prve tri faze)

prelazi u peritraumatsku paničnu reakciju uslovljenu dvostrukom autonomnom reakcijom (simpatičkom koja ubrzava rad srca, uslovljava vazokonstrikciju i parasimpatičkom koja usporava rad srca, uslovljava vazodilataciju....) što je uvod u IV fazu suočavanja sa opasnošću.

IV faza – „zastrašenost“ – motorna inhibicija, uz oduzetost i analgeziju (dijelova) tijela, otežan govor i izmijenjenu percepciju realnosti. Životinjski korelat – pravi se mrtav.

Na psihičkom planu dolazi do RASCJEP/ DISOCIJACIJE emotivnog od tjelesnog. Iako je osoba emotivna, uzbuđena i preplavljena strahom, ona NE REAGUJE ni na bolnije stimuluse. Ponekad se stvara osjećaj nevidljivosti da se opasnost događa nekom drugom (depersonalizacija), javljaju se auditivne i vizuelne halucinacije. Ovo omogućava neku vrstu MENTALNOG BJEKSTVA koje ima svoju cijenu gubljenja kontinuiteta i integracije među fizičkim funkcijama i procesima, što dovodi često do promjena u organizaciji i strukturi ličnosti.

V faza – „flag“ – potpuni prestanak aktivnosti simpatikusa. Organizam ulazi u stanje pasivnosti i sve funkcije počinju da se gase. Otkucaji srca padaju, krvni sudovi se šire, pritisak pada što dovodi do klonulosti (flag) i vazovagalne sinkope, nesvjestice čime se ulazi u VI fazu.

VI faza – „faint“ – proces „gašenja“ tjelesnih i mentalnih funkcija – auditivni i vizuelni stimulusi se čine dalekim i nerealnim (derealizacija), kinestetički i nociceptivni stimulusi prestaju da se procesiraju te se kontrola na

tijelom i tjelesnim doživljajem gubi (depersonalizacija). Ulazi se u drugačiji doživljaj realnosti i protoka vremena.

Svjesno procesiranje informacija postaje ograničeno čineći da se dešavanja doživljavaju kao irelevantna, konsolidacija memorije slabi a s tim i mogućnost kasnijeg sjećanja na događaje, dok emotivna uključenost sve više blijedi do potpunog prestanka. Upravo iz ovog razloga žrtve silovanja ponekad imaju problema sa prisjećanjem (sjećanje je u dijelovima, nije hronološki složeno) i mijenjaju iskaz.

Iz gore navedenog je vidljivo da je osnova traumatskog iskustva intenzivno osjećanje straha (do nivoa užasa), a da bi razumjeli traumu i promjene psihološkog, emocionalnog i ponašajnog funkcionisanja nakon ovog iskustva, neophodno je znati da se nezavisno od razvojnog stadijuma i tipa traume, doživljaj traumatskog iskustva ne odvija kognitivnim (racionalnim), nego instinktivnim putem, odnosno, izvan je svijesti pojedinca.

Ovo je univerzalna ljudska reakcija i svi ljudi reaguju na ovaj način kad su u opasnosti, te je navedeno važno istaknuti žrtvi kako bi bolje razumijela svoje reakcije i normalizovala iste.

Kraće rečeno, ako je procjena prijatnije, koja je najčešće u emocionalno-instinktivnom dijelu mozga koji nije svjestan, da postoji adekvatna snaga, vrijeme, prostor za bježanje, onda tijelo automatski bježi, a ukoliko je procjena da nema vremena za bježanje ali da se imaju adekvatne snage za odbranu, onda će se tijelo boriti. Ali, ukoliko se procijeni da nema vremena niti snage za borbu i bježanje i da je smrt izvjesna, onda se tijelo zamrzne.

U ovom stanju osoba ulazi u izmijenjenu realnost. Vrijeme se usporava i nema straha i bola jer je osoba mentalno pobjegla iz situacije, te je ovo razlog što kasnije možemo čuti opise kao što su: „kao da sam napustila svoje tijelo“, „vrijeme se usporilo“, „umrtvila sam se i nisam osjećala ništa“. U ovom stanju ako se desi povreda, bol se ne osjeća tako intenzivno, što ima očiglednu protektivnu funkciju za tijelo i psihu. Kada imamo ove opise, tada je izvjesno da je osoba doživjela disocijaciju i da je iskustvo traumatsko.

Neophodno je zapamtiti da je ovo biološki, urođeni mehanizam koji i jeste instinktivan da bi se povećale šanse za preživljavanje. Organizam reaguje ekonomično tako da informacija o prijetnji stiže samo do instinktivnih-emocionalnih dijelova mozga (nesvjesnih) kako bi se ubrzalo reagovanje i da osoba ne bi „gubila vrijeme“ u razmišljanju šta da preduzme, odnosno ove reakcije ne uključuju tzv. racionalni mozak - svjesnost. Sve se dešava vrlo brzo, nesvjesno i automatski. Često žrtve seksualnog nasilja osjećaju mnogo krivice i sramote, osuđuju se zbog zamrzavanja, obamrlosti ili „umrtvljivanja“, preispituju se zbog čega nisu uradili više da zaštite sebe ili druge uzvraćajući borbom ili bježeći. Zato je neophodno upoznati ih sa fiziologijom traumatskog reagovanja u cilju samoopraštanja. Kada instinktivno-emocionalni sistem aktivira autonomni nervni sistem da bi ga upozorio na prijetnju, to je normalan, zdrav, adaptivan odgovor preživljavanja. Međutim, ukoliko autonomni nervni sistem nastavlja da bude hronično uzbuđen čak i ako je prijetnja prošla, iako je organizam preživio, tada govorimo o posttraumatskom stresnom sindromu kao poslje-

dici traumatskog iskustva, odnosno u ovom slučaju traume silovanja.

Zašto dolazi do posttraumatskog stresnog sindroma? Odgovor je u disocijaciji, odnosno mentalnom bjekstvu iz traumatske situacije kada dolazi do rascjepjenja psihološkog od tjelesnog, odnosno kada ljudski sistem samoodbrane dospijeva u stanje dezorganizacije i preplavljenosti. Zašto?

Čovjek ima visoko razvijen racionalni dio mozga (neokorteks) koji obrađuje ono što se dogodilo, odnosno daje mu značenje, „zaokružuje ga“, a zatim ga skladišti u tzv. verbalnu/deklarativnu memoriju. S obzirom da je došlo do disocijacije i da se svjesni dio odvojio od tjelesnog, racionalni dio mozga nije mogao da ga u cjelovitosti obradi, da mu da značenje i integriše ga u iskustvo. Emocionalno-instinktivni dio mozga takođe ima svoje centre za skladištenje iskustava tzv. situacionu/implicitnu memoriju u kojoj bolni, intenzivni dijelovi traumatskog iskustva ostaju odvojeni od svjesnog (emocije, tjelesne senzacije, slike...). Ovakvo stanje može kod ljudi dovesti do dubokih promjena i posljedica počev od fiziološkog dijela preko emocija, kognicije i pamćenja, što stvara nepovezanost među tim uobičajeno integrisanim funkcijama i utiče na doživljaj i iskaz žrtve.

Upravo ova neintegrisanost različitih dijelova iskustva objašnjava osnovni PTSP simptom -flešbek epizode u kojima osoba iznova i iznova proživljava (djelimično i potpuno) iskustvo traume. Iako su najpoznatiji vizuelni i auditivni flešbekovi, mogu postojati i somatski simptomi koji na neki način kopiraju traumatski događaj. Dakle, flešbek podrazumijeva osjećaj da osoba (ponovo) proživljava traumu, kao da se sada dešava

jer zbog odcijepljenog svjesnog dijela nije bila u mogućnosti da procesuiri i uskladišti događaj u deklarativnu memoriju, dok istovremeno osjeća preplavljenost unutrašnjim senzacijama i uznemirenošću, koja ima veze sa implicitnom, nedeklarativnom, somatskom memorijom, odnosno ima doživljaj da se trauma na tjelesnom nivou i dalje odvija.

Iz ovih razloga je značajno obraćati pažnju u kontaktu sa žrtvom silovanja na tzv. somatske/tjelesne markere kao što su dodir, miris, položaj u prostoru... koji mogu biti okidači za ponovno proživljavanje traume, odnosno retraumatizaciju, kao i pratiti somatske reakcije žrtve da ne bi došlo do ponovnog preplavlivanja tokom razgovora o događaju.

Dalje, obamrlost, gubitak kontrole donosi najveće posljedice na psihološkom planu jer time žrtva gubi doživljaj da upravlja svojim tijelom, svojim reakcijama (oduzeta joj je kontrola) i vjeru da ima sposobnost da se zaštititi. Već smo ranije naveli da se često ova obamrlost, „zamrznutost“ smatra predavanjem i od same osobe i od okruženja. Navedeno je vidljivo i u istražnom postupku kroz pitanja i istraživanja „zašto“. Upravo ovaj doživljaj „predavanja“ provocira snažno osjećanje krivice i stida jer osoba vjeruje da je nešto mogla da uradi, da se zaštititi i da zato s njom nešto nije u redu. Paradoksalno, ovo osjećanje štiti od osjećanja bespomoćnosti koje oduzima doživljaj sebe kao kompetentne osobe koja može da brine o sebi, koja može da se zaštititi, jer lakše je vjerovati da si nešto mogao učiniti nego prihvatiti da si se „predao“. Iz ovih razloga je značajno žrtvama seksualnog nasilja objasniti da oni nisu „svjesno donijeli odluku da se predaju, da se ukoče“, već se aktivirao instiktivni, urođeni, bio-

loški mehanizam za preživljavanje kojem je osnovni cilj da organizam preživi, a sve drugo je tog trenutka nebitno. Bitno je istaći žrtvi da bi od 10 osoba, svih 10 proživjelo isto. Dakle, njihovo ‘nečinjenje’ je u stvari ‘činjenje’.

Razlike u doživljaju osoba koje su pretrpjele traumu zavise od faze odbrane koje su dosegle prije zamrzavanja (bijeg/borba ili klonulost/nesvjestica), odnosno da li će podsjetnici na traumu izazvati snažne odgovore praćene posttraumatskom anksioznošću, uznemirenošću ili prividnom ravnodušnošću. Iz ovog razloga, sve emocije i ponašanja koje žrtve seksualnog nasilja manifestuju smatraju se očekivanim, te je neophodno i da pomagači prilagode svoja očekivanja ovome („očekujte neočekivano“). Obamrlost govori o intezitetu traumatskog iskustva. Napominjemo, sve osobe koje su doživjele seksualno nasilje neće razviti posttraumatski stresni sindrom jer navedeno zavisi od postojećih mehanizama prevladavanja same osobe, socijalne podrške i kvaliteta bliskih odnosa nakon događaja.

Tokom kontakta sa žrtvom silovanja neophodno je upoznati se sa njenom ličnom istorijom, odnosno da li je ranije bila u situacijama nasilja, prijetnje, odnosno da li je nasilje, prijetnje preživljavala i u bliskim odnosima.

Navedeno je važno znati, jer prvo prisustvo nasilnom događaju izaziva šok i suočavanje sa prijetnjom, ali kada se jednom prekorači prag „silazne“ faze odbrambene kaskade RAZVIJA SE SKLONOST da se svaki naredni put reaguje trenutnim aktiviranjem procesa zamrzavanja iščekujući već doživljene strahote (kontinuirano nasilje, zlostavljanje...), odnosno disocijacija postaje dio mentalne

strukture osobe, način njenog postojanja i reagovanja na svijet. Tada govorimo o kompleksnom posttraumatskom stresnom sindromu, što usložnjava rad sa žrtvama seksualnog nasilja i kada je obavezno uključivanje profesionalca.

3.2. FAZE SINDROMA TRAUME SILOVANJA I POSljedICE

Sindrom traume silovanja je specifični oblik posttraumatskog stresnog sindroma koji prati seksualni napad, odnosno silovanje, posebno ukoliko dođe do sekundarne viktimizacije. Sekundarna viktimizacija može dovesti do promjena u razvoju slike o sebi, svojoj seksualnosti i vjerovanju partnerima/cama u kritičnim godinama razvoja. Žene proživljavaju značajan stepen emocionalne i fizičke boli za vrijeme silovanja, neposredno nakon silovanja, ali i kroz duže vremensko razdoblje nakon toga. Čitav niz simptoma i posljedica ovog specifičnog oblika posttraumatskog stresnog sindroma naziva se Sindrom traume silovanja. Seksualno nasilje prate izražene psihičke i fizičke posljedice vezane uz traumu i traumatsko iskustvo, ali i ekonomske posljedice s obzirom da brojne žrtve napuštaju svoj posao, školu/fakultet, mijenjaju radna mjesta ili mjesta boravka. Sve to zajedno ima dugoročan uticaj na osobu, njezinu karijeru, profesionalan razvoj, ljubavni i porodični život. U prošlosti je sindrom traume silovanja smatran psihološkim poremećajem. Danas se ne smatra dijagno-

zom, nego skupom fizičkih i psihičkih reakcija za koje je vjerovatno da će ih žrtva silovanja doživjeti. Sindrom traume silovanja se može podijeliti u dvije faze, akutnu fazu i fazu reorganizacije.

Simptomi akutne faze su sljedeći:

a) Tjelesni simptomi – mučnina i povraćanje, osjećaj gušenja, nesvjestica i/ili vrtoglavica, pritisak i bol u grudima, tahikardija (lupanje srca), nesigurnost na nogama (kao da će svakoga trena pasti), glavobolja, umor, nesanic. Dio simptoma usko je vezan za tjelesni napad, kao što su modrice, oderotine, ogrebotine, ozljede, potres mozga, polomljena rebra i rane specifične za povrijeđena mjesta (genitalije, bedra, grudi, vrat, lice, ruke, noge i sl.). Dio simptoma može se zatim, javiti i kao posljedica tjelesnog napada, poput gineoloških smetnji, genitalno-urinarnih infekcija, popratnih nuspojava sredstava protiv začeca, popratnih nuspojava droge za silovanje.

b) Emocionalni simptomi – šok, obamrlost, nevjerica, nekontrolisani plač, strah, stid, osjećanje krivice, bijesa, preplavljenost užasom, osjećanjem bespomoćnosti i potpune nemoći.

c) Promjene u ponašanju – nemogućnost smirenja i odmora, potreba za stalnim kretanjem - krajnji nemir, želja za „iskakanjem iz vlastite kože“, potreba za bijegom, potreba za opsesivnim pranjem, povećana potreba za sredstvima za umirenje i opijatima, cigaretama, alkoholom. Osoba nema apetita i ne može spavati. Mnoge osobe u tom razdoblju žele biti same, da ih se ostavi na miru, te ih iritira prisutnost i briga drugih.

Posljedice su vidljive u tzv. fazi reorganizacije:

Faza reorganizacije - Silovanje razara životni tok žene, njen uobičajen život i rutinu, jer se mijenjaju mnogi aspekti dotadašnjeg življenja. Promjene u načinu života ne uključuju samo dane i nedelje, već i mnoge mjesece i godine oporavka, a ponekad se posljedice silovanja osjećaju doživotno. Mnogi faktori utiču na oporavak od silovanja. Uključuju ličnu snagu karaktera, psiho-emocionalno stanje u kojem je žrtva silovanja bila do tada, da li ima podršku i razumijevanje okoline ili nailazi na nerazumijevanje i osudu, način na koji je tretirana u policiji i u sudskom procesu, u kakvim okolnostima se nalazi, u kojoj životnoj dobi joj se to dogodilo, ima li nekog uz sebe za podršku ili je potpuno prepuštena sama sebi.

Faza reorganizacije je dugoročan proces, u kojem preživjela žrtva seksualnog nasilja traumatski događaj pokušava inkorporirati u okvire koji su njoj razumljivi i koje može prihvatiti. Stoga ovu fazu karakterišu sljedeće reakcije:

a) Promjene u stilu života – silovanje intenzivno utiče na svakodnevne životne navike i obrasce ponašanja. Mnoge osobe jedva su sposobne dostignuti tek minimalni nivo funkcionisanja, čak i dugo nakon akutne faze. To je individualno. Neki npr. mogu funkcionisati samo na poslovnom planu, dok drugi od straha uopšte ne mogu izlaziti iz kuće. Nerijetko mijenjaju mjesto stanovanja, broj telefona, napuštaju školu, fakultet ili radno mjesto, te imaju veliku želju i potrebu za bijegom, izolacijom od poznanika i skrivanjem/

nestankom. Sve to dovodi do smanjenja radijusa kretanja i drastičnog smanjenja nivoa funkcioniranja u svakodnevnom životu. Osoba se zatvara i počinje se osjećati kao da živi u zatvoru. Počinje izbjegavati situacije i mjesta koja je podsjećaju na traumatični događaj, te se sve više povlači u sebe.

b) Poremećeno spavanje i noćne more – kod žrtava koje su preživjele silovanje, uobičajena je pojava noćnih mora i nesanice, i u akutnoj fazi i u fazi reorganizacije. Javljaju se dva osnovna tipa noćnih mora:

Flashback dreams – u kojima su snovi identični traumatičnom događaju, u kojima se žrtva pokušava osloboditi i pobjeći, ali ne uspijeva. Može vikati, vrištati i plakati u snu, vrtjeti se i bacati po krevetu, a može i ispasti iz kreveta. Budi se naglo, preznojena, preplavljena užasom i strahom.

Mastery dreams – snovi slični traumatičnom događaju, ali u kojima žrtva stiče moć nad silovateljem i uspješno se odbrani, i pobjeđuje ga. Ovdje žena vlada situacijom, ali snovi su još uvijek nasilni i to je ono što uznemirava.

c) Fobije – mnoge osobe kao psihološku odbranu razvijaju strahove i fobije specifične za okolnosti silovanja. Ispočetka su to strah od samoće (biti sama, ostati negdje sama, ići negdje sama), strah da u zgradu/kuću ili lift ulazi sama, strah od gužve (agorafobija), strah od odlaska na osamljena i izolirana mjesta, strah da se bude nasamo sa osobom suprotnog pola, strah ako se osobi neko iznenada približi ili prođe pokraj nje. Mnoge osobe razvijaju strahove od seksualnih odnosa. Silovanje izaziva velike poremećaje u

normalnom seksualnom životu, naročito ako je ono prvo seksualno iskustvo koje je osoba doživjela (najčešće ako se radi o silovanju djevojke/mladića ili djevojčice/dječaka). Bez stručne pomoći i rada na tim strahovima, oni se razvijaju u dugogodišnje fobije i napade paničnog straha, te u brojne psihosomatske bolesti i poremećaje.

d) Reakcija šutnje o silovanju – je simptom kod žena koje su preživjele silovanje, koje se nikome nisu povjerile, koje nisu prijavile slučaj policiji, koje se nisu na bilo koji način bavile svojim osjećanjima i reakcijama vezanim za traumatični događaj. Ovdje se radi o duboko potisnutim traumama, koje obilježavaju žrtve za čitav njihov život.

e) Seksualne disfunkcije – osobe koje su preživjele seksualno zlostavljanje često razvijaju gađenje prema seksualnom odnosu te imaju dugotrajni gubitak seksualne želje. Žene često imaju vaginizam, što je slučaj kad se mišići koji okružuju vaginu stisnu tako čvrsto da je penetracija nemoguća. Čak i kasnije, kada se žena oporavi od traumatičnog iskustva i želi imati polni odnos, ona ne može kontrolirati taj refleks.

f) Kompleksne reakcije – javljaju se kod osoba sa višestrukim traumama. Ako se radi o tinejdžerki koja je još nezrela za seksualni odnos, a silovanje doživi kao svoj prvi susret sa seksualnošću, ili kada se to traumatsko iskustvo udruži zajedno sa postojećim porodičnim problemima (npr. razvod braka roditelja, otac alkoholičar i nasilan, financijski problemi u obitelji i sl.). kao i kada su brojni drugi problemi povezani sa silovanjem, npr. silo-

vanje unutar porodičnog doma: otac – kćer, stric – nećakinja, ili silovanje unutar braka. U takvim situacijama, osoba se najčešće nema kome obratiti za pomoć, nema niti financijskih sredstava, niti osobu na koju bi se mogla osloniti. Takve osobe najčešće su prepuštene same sebi i njihova patnja ostaje neizrečena, neprorađena i zarobljena duboko u srcu, te ostavlja doživotni trag.

Shodno navedenom, pristupanje i rad sa žrtvom silovanja zavisi u kojoj fazi se nalazi (najčešće akutnoj ako je silovanje odmah prijavljeno). U narednim stranicama, daćemo principe rada sa žrtvom silovanja nakon prijavljivanja i tokom istražnog postupka i procesiranja. Preporuka je da u cilju prevazilaženja traume, pogotovo u fazi reorganizacije, sa žrtvom silovanja radi profesionalac, odnosno senzibilan psihoterapeut.

3.3. OSNOVNI PRINCIP I U RADU SA ŽRTVAMA SEKSUALNOG NASILJA I SPECIFIČNOSTI PRISTUPA

Specifičnost pristupa rada sa žrtvama seksualnog nasilja proističe iz poznavanja fizioloških osnova traume i njenog uticaju na dalje funkcionisanje žrtve, a cilj je da se žrtva u kontaktu sa licima koja rade u Sigurnim kućama dodatno ne traumatizuje i da joj se pruži adekvatna podrška tokom prolaska kroz istražni proces i procesuiranje počinioca. Važno je imati na umu da je seksualno nasilje događaj koji je promijenio život žrtve. Stoga, nemojte to potcjenjivati ili formirati pretpostavke o uticaju koje je ovakvo traumatsko iskustvo imalo na život žrtve.

Osnovni princip rada je „ne naškodi“, a dobrobit žrtve uz svo poštovanje njene ličnosti i iskustva, su sastavni dijelovi ovog pristupa. Žrtva je aktivni sudionik procesa oporavka, odgovorna je za njega *ali nije odgovorna za ono što joj se desilo*, te je neophodno naglašavati da ona svojim postupcima nije izazvala napadača već da je *on donio odluku* da može da je napadne iz svojih uvjerenja. Upravo iz ovih razloga, psioedukacija o fenomenu traume silovanja i traume uopšte, omogućićće žrtvi bolje razumijevanje svog aktuelnog stanja (emocije, tjelesne senzacije...) i onog što je preživjela, smanjiti nivo samoosuđivanja i otvoriti proces iscjeljenja, a pomagače će senzibilisati i osnažiti za rad sa njima.

Osnovno u prvom kontaktu sa žrtvom seksualnog nasilja:

Osjećanje sigurnosti žrtve je osnovni preduslov za bilo kakv rad s njom. Navedeno se postiže uspostavljanjem bezbjedne sredine za žrtvu i njenog doživljaja *kontrole u kontaktu sa drugima*. Posebno je značajan doživljaj *kontrole žrtve nad njenim tijelom*.

S obzirom da je tjelesni integritet žrtve bio narušen, neophodno je izbjegavati svaki tjelesni kontakt, dodir, odnosno obratiti pažnju na udaljenost u kontaktu sa žrtvom, kao i poštovati prostornu udaljenost žrtve u odnosu na pomagača rasporedom sjedenja u prostoru (koja može varirati od osobe do osobe).

Shodno navedenom, važno je da pomagači omoguće siguran prostor i *predvidljivo okruženje* za žrtvu, da joj unaprijed opišu procedure, postupke, i da ih korak po korak prolaze s njom, dajući vremena da postavlja pitanja. Istovremeno, značajno je od žrtve tražiti da ponovi kako je razumjela rečeno da bi se izbjegli nesporazumi. Zatim sve ponoviti na način koji je žrtvi prihvatljiv. Značajno je takođe terminologiju i način govora prilagoditi žrtvi. Budite blagi, strpljivi i prilagodite se potrebama žrtve u pogledu vrememena, mjesta i dinamike razgovora. Koristite se vještinom aktivnog slušanja.

Ukoliko pomagač nije siguran šta će se dešavati u narednom periodu, kakvi će biti ishodi, važno je da to žrtvi kaže ali i naglasi da što god se dešavalo, on ili neko drugi (imenovati ko) će biti uz nju, da ima podršku i da će se za nju tražiti najbolja rješenja, zajedno s njom. Ne obećavati ono što je teško izvodivo, a ukoliko se i obeća, značajno je istaći vjerovatnoću i uslove da se navedeno ostva-

ri. Važno je pružiti jasne, precizne, konkretne informacije, ali ne ići u detalje koji mogu da zbune žrtvu. Neophodno je takođe istaći da će određena pitanja u vezi s događajem biti izrazito neprijatna, intimna i objasniti koja je svrha navedenih pitanja, da nije cilj da se traži njena greška ili propusti, već da se dobiju podaci o događaju koji će pomoći u procesu-iranju napadača i sl.

Istovremeno je nužno da pomagač tokom kontakta prati tjelesne senzacije i ponašanje žrtve, u cilju izbjegavanja preplavlivanja neprijatnim osjećanjima i retraumatizacije. Ukoliko se primijete znakovi uznemirenosti (visoka napetost mišića ka krutosti, ubrzano disanje do hiperventilacije, ubrzan puls do tahikardije, bljedilo, pojačano znojenje, hladan znoj, suva usta, ledene šake, stopala, proširene zjenice, suve oči, kapci podignuti/napeti, gubljenje kontakta sa drugima i nagli pad koncentracije) potrebno je obavezno zaustaviti razgovor i preusmjeriti pažnju na okruženje, odnosno primijeniti tehnike stabilizacije kroz uključivanje ostalih čula.

- vidi pet stvari (može se tražiti i njihov opis), zatim da pažnju ponovo premjesti na disanje, a onda da je preusmjeri na dodir i primijeti četiri dodira, pa opet fokus na disanje, nakon čega da primijeti tri zvuka i da ih opiše, zatim se opet pažnja prebacuje na disanje, a nakon toga se preusmjerava na miris – konkretno da uoči dva mirisa, da bi se uz još jedan fokus na disanje pažnja prenijela na jedan ukus.

Cilj ove aktivnosti je da osoba uoči da vani nema prijetnje, da je sigurna i da signali koje joj tijelo šalje da je ugrožena nisu dio aktuelnog trenutka i da je OVDJE I SADA sigurna.

Tehnika stabilizacije podrazumijeva instrukciju žrtvi da premjesti svoju pažnju na disanje, odnosno da duboko udiše i izdiše. Promjenom fokusa na disanje dolazi do njegovog uravnoteženja . Zatim se traži da žrtva posmatra okruženje i da u njemu primijeti

Nakon smirivanja tjelesnih senzacija, uz suglasnost žrtve, razgovor se nastavlja uz njihovo dalje praćenje i ponavljanjem postupka ukoliko dođe do ponovnog jakog uzbuđenja.

Tokom razgovora ne vraćamo osobu u iskustvo, da ga ponovo preživljava, već se ističe da je to sjećanje, jer se u razgovoru koriste termini „sjetite se, prisjetite se”.

⁴³ Program obuke o postupanju u predmetima silovanja u pravosuđu Bosne i Hercegovine, Atlanska inicijativa, 2020.

Posebno:
Tokom ljekarskog pregleda značajno je da ljekar unaprijed govori koji će dio tijela dodirivati, pregledati i da ukazuje na vrstu i nivo neprijatnosti koji će doživjeti i da prije kontakta sa navedenim dijelom tijela dobije saglasnost od žrtve za to. Na ovaj način se žrtvi vraća doživljaj kontrole nad sopstvenim tijelom, ali i pokazuje poštovanje.

3.4. PRINCIPI RADA TOKOM TRAJANJA PODRŠKE

- **Emocionalna povezanost** je osnova osjećanja povjerenja i predstavlja „bezbjedno oslanjanje na integritet drugog” da neće zloupotrijebiti odnos, da neće iskoristiti ranjivost u cilju uspostavljanja moći i kontrole nad osobom, da je neće povrijediti. Integritet je osnova na kojoj se izvorno formira povjerenje u odnose (prvobitno roditelj-dijete, zatim partner-partner, prijatelj-prijatelj, žrtva-pomagač). Navedeno se postiže kroz normalizaciju žrtvinih osjećanja u aktuelnoj situaciji i validaciji iskustva.
- **Graditi odnos povjerenja** kao osnovne poluge u podsticanju oporavka je osnovni zadatak u početnim fazama tretmana koji ostaje ključan za rad sa žrtvom i u narednom periodu. Shodno navedenom, preporuka je, da iako rad sa žrtvama uključuje veći broj lica sa različitim zaduženjima, da se u tom timu izdvoji osoba koja je prioritarna u podršci određenoj žrtvi, kojoj se žrtva može obratiti u svakoj prilici, u vezi bilo kakve potrebe, koja će biti uz nju u istražnom postupku i suđenju.
- **Empatija** je značajna u emocionalnom povezivanju i gradnji odnosa povjerenja. Saosjećati sa žrtvom/pokazati empatiju ne znači da posmatramo situaciju iz naše perspektive, već „ulazak u cipele” žrtve i doživljavanje, i žrtve i situacije, iz njenog sistema vrijednosti, njene logike, njene perspektive. Pokazatelj toga da je pomagač na pravom putu je težina koju nekada osjeti u grudima, stezanje u grlu i sl. kao najčešće manifestacije povezanosti sa doživljajima žrtve.
- U kontekstu uspostavljanja povjerenja i građenja odnosa, rad sa žrtvom je mekan rad, **podređen njenim potrebama i tempu koji diktira, uz korištenje njenih resursa u situaciji sada i ovdje.** Važno je da pomagač prati kapacitete žrtve, da se njima prilagođava, da se prema njima „naštimava”. Guranje, ubrzavanje, insistiranje, samo će narušiti odnos i ugroziti saradnju, pogotovo u početnim kontaktima.

- Za uspostavljanje odnosa povjerenja značajno je **poštovati granice** koje osoba/žrtva postavlja. Postavljanje pitanja sa „zašto (nisi)” nije svrsishodno, jer navedeno žrtva može tumačiti kao implikaciju/potvrdu njene odgovornosti za događaje i doživjeti ih kao osudu nje same za to što se dogodilo. Ovo samo može isprovocirati osjećanja krivice i stida.
- Takođe je važno identifikovati **resurse žrtve** u cilju stvaranja psihološki sigurnog mjesta za nju. Resursi mogu biti: funkcionalni, fizički (tjelesni), psihološki, međuljudski (interpersonalni) i duhovni. Funkcionalni resursi podrazumijevaju konkretne okolnosti poput sigurnog mjesta boravka (sigurnosne brave), pouzdan auto itd. Primjeri fizičkih resursa su fizička snaga i okretnost, što za neke žrtve može biti od velike koristi. Psihološki resursi podrazumijevaju inteligenciju, smisao za humor, radoznalost, kreativnost (uključujući umjetničke i muzičke talente), kao i mehanizme odbrane. Interpersonalne resurse čine žrtvina trenutna socijalna mreža, uključujući partnera, članove porodice, prijatelje, kao i sjećanje na njih. Životinje i kućni ljubimci takođe pripadaju ovoj kategoriji, kako trenutni kućni ljubimci, tako i prošli. Duhovni resursi obuhvataju vjerovanje u višu silu, privrženost određenoj religijskoj praksi i komunikaciju sa prirodom.
- Upoznavanje sa **fiziološkim osnovama traume silovanja**, njenim posljedicama, neophodno je u početku rada, u cilju smanjenja nivoa stida i osude zašto nije drugačije reagovala (zašto se nije odbranila).
- Isticanje subjektivnog karaktera doživljaja situacije, osjećanja u njima i reagovanja/zaštite u takvim situacijama takođe je bitno. Značajno je pozitivno izdvajati i pohvaljivati (vraćati se na resurse) odnosno slati poruku da je i u takvim teškim situacijama žrtva našla načine da umanjí štetu, uspjela da preživi.
- Neophodno je takođe **informisanje o fiziološkim osnovama seksualnog uzbuđenja** tokom penetracije u cilju smanjivanja osjećanja krivice i stida ukoliko se osjetila prijetnost.
- Neophodno je da **žrtva bude uključena u sve odluke u vezi s njom**, da bude aktivni sudionik procesa, ali je istovremeno važno i da pomagač prihvati njene odluke, iako se one ne poklapaju sa pomagačevim očekivanjem i mišljenjem („šta je najbolje za nju, šta bi trebalo”). Pomagač iznosi mišljenje, stav, daje preporuke ali krajnju odluku donosi žrtva. Na ovaj način preuzima se odgovornost za vlastite odluke i njihove ishode, to jest žrtvi se vraća kontrola da upravlja vlastitim životom. Naravno, važno je ostaviti „otvorena vrata” iako postoje neslaganja, ali i dati mogućnost da se na osnovu novih informacija, saznanja, odluka promijeni.
- Ponekada će se u razgovoru sa žrtvom primijetiti da se smješka dok priča o onome što se dešavalo, o izuzetno neprijatnim događajima, ili da se smije na teške situacije.

Važno je **ne pridruživati se ovom smijehu**. Smijeh, smiješak je način nošenja sa neprijatnim osjećanjima koje je preplavljaju i pokazatelj neprijatnosti koju žrtva proživljava. U ovim situacijama pomagač može da iskomunicira „imam utisak da vam je baš neprijatno”, odnosno da napravi pauzu u razgovoru, ukoliko žrtva ne želi da se bavi ovom neprijatnosti (šuti ili iskomunicira navedeno).

- Polazeći od fizioloških osnova traume silovanja, posljedica aktivacije autonomnog nervnog sistema može biti napetost mišića i nesposobnost da se osoba opusti, tako da je sastavni dio rada sa žrtvama učenje tehnikama relaksacije, abdominalnog disanja, ili vođenih imaginacija u cilju opuštanja. Značajno je takođe tražiti aktivnosti koje osobi prijaju (to može biti crtanje, pisanje, štrikanje, vez, šivenje...), a ako osoba ne može da ih izdvoji, dobar način je istraživanje djetinjstva i aktivnosti koje su je kao djetete činile sretnim, koje su je opuštale, a zatim je podsticati da ih ponovo praktikuje.

- **Prihvatanje neprijatnih emocija**, razumijevanje njihovih promjena jer se ponekad smjenjuju kao „na ringišpilu”, kao i biti uz žrtvu i slušati je, osnova je podrške koja se žrtvi, u svim fazama rada, a pogotovo početnim, može dati.

- **Biti maksimalno iskren prema žrtvi** i otvoreno joj sopštiti šta može očekivati, da će nekad naići na pojedince/profionalce s predrasudama, grube, pune nepovjerenja i neodobravanja, ali i na prave profesionalce senzibilne u pristupu.

- **Pričajte smireno, prirodnim glasom;**

3.5. KORISNE STRATEGIJE ZA RAZGOVOR SA ŽRTVOM SEKSUALNOG NASILJA

- Pokušajte da ne gestikulirate, jer isto može ometati razgovor ili biti pogrešno protumačeno od strane žrtve;

- Koristite jasne, jednostavne rečenice, a ne samo uobičajene riječi i fraze;

- Pitanja počinjite sa imenom osobe kako bi ista znala da se njoj obraćate i da ste u potpunosti u kontaktu s njom;

- Nastojte da postavljate otvorena pitanja;

- Izbjegavajte pitanja koja počinju sa „zašto“, jer ista mogu implicirati krivnju žrtve;

- Ostavite dovoljno vremena žrtvi da priča o svom iskustvu, da slobodno i otvoreno iznese svoje doživljaje, mišljenje, emocije...;

- Ukoliko imate potrebu da postavite neko pitanje nakon što je žrtva ispričala svoj doživljaj, objasnite zašto to činite, kako žrtva ne bi pomislila da je rekla nešto pogrešno ili da joj vi ne vjerujete;

- Koristite žrtvin izbor riječi za predmete ili dijelove tijela, posebno za genitalije;

- Obratite pažnju na znakove emocionalne pobudenosti (plač, uznemirenost i sl.), predložite pauzu ili predite na neku laganiju, ugodniju temu;

- Ne minimizirajte iskustvo žrtve, ostanite otvoreni i bez predrasuda;
- Ne nudite savjete koji se od vas ne traže i ne govorite žrtvi šta da radi;
- Održite empatiju, ali ostanite neutralni;
- Osvijestite i kontrolišite potrebu da sami učinite sve za žrtvu. Uputite žrtvu na one službe i/ili pojedince koji su u mogućnosti da im pruže podršku i odgovore na njihove potrebe.

3.6. POSTUPANJE SA ŽRTVAMA SEKSUALNOG NASILJA

Krivična djela seksualnog nasilja moraju se hitno procesuirati, a žrtva se ne bi smjela dodatno viktimizirati. Nažalost, iako su u pravnoj legislativi ova krivična djela adekvatno prepoznata, a procedure postupanja jasno definirane, ista su još uvijek najmanje prijavljivanja. Dakle, ova djela spadaju u kategoriju nevidljivih, djela obavijenih velom šutnje, predrasudama i stigmatizacijom te nepostojanjem adekvatnih mehanizama zaštite žrtava i kažnjavanjem počinioca.

Imajući u vidu visoku stopu tamnih broji te ozbiljnost i dalekosežnost posljedica, kako psiholoških tako i zdravstvenih, socijalnih i ekonomskih, od iznimne je važnost način pristupa onim osobama koje su, unatoč brojnim preprekama, ipak odlučile prijaviti ovaj zločin. Kao što je ranije navedeno, prema žrtvama se treba odnositi dostojanstveno, sa suosjećanjem i bez diskrimi-

nacije. Svaka žrtva ima pravo na adekvatnu informiranost o toku postupka, ima pravo da slobodno i vlastitim riječima iznese svoje iskustvo te izrazi vlastiti stav i mišljenje. Žrtvi je u toku postupka potrebno osigurati efikasnu pomoć i podršku te zaštitu njenih/njegovih prava i interesa. Ključnu ulogu u navedenom imaju stručni saradnici/savjetnici u tužilaštvu i sudu, ali i osobe koje su direktno, a najčešće i prve, u kontaktu sa žrtvama, a to su često pružatelji usluga u specijalizovanim servisima podrške kao što su sigurne kuće i SOS linije. Od ovih osoba očekuje se da žrtvi daju osnovne informacije o istražnom postupku i procesu suđenja i upoznaju ih sa svim što ih čeka; da im pomognu da nauče regulirati vlastite emocije na način da se opuste i smire tokom postupka. Od iznimnog je značaja da ove osobe razumiju da priprema žrtve nije oblik terapije, već da je isključivo riječ o psihoedukaciji kojoj je cilj objasniti žrtvi šta je čeka, te je pripremiti za nadolazeće izazove i načine nošenja sa istim.

Poznato je da predvidivost smanjuje tjeskobu, stoga je značajno žrtvi primjerenim riječima objasniti šta je sve čeka tokom predistražnog, istražnog i sudskog postupka, a tako isto nakon okončanja sudskog postupka.

4. ULOGA NADLEZNIH TIJELA UKLJUČENIH U POSTUPANJE SA ŽRTVAMA SEKSUALNOG NASILJA

Kako bismo osigurali standardiziranu i efikasnu pomoć i podršku žrtvama seksualnog nasilja, prilikom prijavljivanja i procesuiranja djela, važno je istim obja-

sniti koja su sve nadležna tijela uključena u postupak i koja je njihova uloga, odnosno šta žrtva može da očekuje u toku postupka.

4.1. POLICIJA

Pored prikupljanja dokaza i otkrivanja počinioca, u slučajevima seksualnog nasilja važno je da policija pruži zaštitu, podršku i osjećaj sigurnosti žrtvi. Za vođenje kriminalističkog istraživanja i postupanje u ovim slučajevima ovlašteni su specijalizirani policijski službenici, koji su posebno obučeni za rad na ovakvim predmetima.

Dakle, žrtva seksualnog nasilja koje kao teže krivično djelo predstavlja posebnu kategoriju, treba da zna da:

- Policija zaprima prijavu;
- Predmet, informacije, zadužuje osoba koja je na dežurstvu, dežurna služba;
- Dežurna služba obavještava dežurnog istražitelja koji dalje radi po tom slučaju;
- Sektor kriminalističke policije ima odsjek koji se isključivo bavi maloljetničkom delinkvencijom, seksualnim nasiljem i nasiljem u porodici, a istražitelji su educirani kad su u pitanju ove vrste krivičnih djela;
- Vodi se računa u kakvom okruženju/prostoriji će žrtva biti smještena za vrijeme davanja iskaza;
- Rad na ovim predmetima obično preuzimaju dva educirana policijska službenika - istražitelja, po mogućnosti jedan istog spola kao i žrtva, a isti po potrebi uključuju u rad psihologa obučenog za rad sa žrtvama seksualnog

nasilja (psiholog policije/tužilaštva/centra za socijalni rad i sl.);

- Iako su prisutna dva policijska službenika educirani za rad na predmetima seksualnog nasilja, početna saznanja od žrtve prikuplja JEDAN policijski službenik/ca;

- Prikupljanje informacija od žrtve s teškoćama u razvoju (npr. intelektualnim i mentalnim i sl.) obavlja se na ravnopravnoj osnovi kao i od žrtava bez teškoća (uz uključivanje zakonskog zastupnika i svih drugih relevantnih profesionalaca);

- U cilju zaštite žrtve i umanjenja dodatne reviktimizacije potrebno je osigurati privatnost tokom uzimanja iskaza;

- S obzirom na veoma ranjivo psihičko stanje u kojem je prirodno da se žrtva nalazi nakon ovako teškog traumatskog iskustva, policijski službenik je dužan da joj pruži razumijevanje i podršku. Žrtva ne treba da osjeti nepovjerenje, neodobravanje, neprijateljstvo niti osudu zbog doživljenog iskustva;

- Policijski službenik je dužan sve prikupljene informacije prosljediti nadležnom tužiocu koji planira, rukovodi i nadzire istragu.

Zadaci policijskog službenika - inspektora i tužioca u slučaju seksualnog nasilja:

- Vođenjem koordiniranih istražnih radnji i efikasnom organizacijom omogućiti ubrzano izdavanje naloga za provođenje potrebnih dokaznih radnji;

- Očekuje se da će se policijski službenike/ce i tužitelje/ce ophoditi prema žrtvi posebno obzirno i nediskriminirajuće;
  - Ukoliko će po nalogu tužioca policijski službenik provoditi neke istražne radnje, nastojat će se da to bude isti policijski službenik koji je već postupao prema istoj žrtvi;
  - Obavljanje detaljnog informativnog razgovora u skladu s pravilima struke, a gdje će se žrtvu informirati o njezinim/njegovim pravima i o radnjama koje će biti poduzete, zbog čega su te radnje potrebne, i preveniranje nepotrebnog ponavljanja radnji (razodijevanja žrtve, tjelesnog, ginekološkog i drugih zdravstvenih pregleda, fotografiranje, izuzimanje odjevnih predmeta, tragova, brisova, nespornih uzoraka, pozivanja u policijske prostorije);
  - Informirati žrtvu o mogućnosti dobivanja stručne pomoći radi zaštite fizičkog i psihičkog zdravlja;
  - Informirati žrtvu o pravnoj pomoći/besplatnoj pravnoj pomoći;
  - Prilikom komunikacije sa žrtvom treba onemogućiti nepotrebnu dodatnu viktimizaciju višekratnim ispitivanjima policijskih službenika/ca (voditelja smjene, službenika ekipe za uviđaj, službenika za kriminalističko-tehničke poslove, prevoženje, službenika za izradu foto-crteža, za prepoznavanje i sl.).
- Karakteristike informativnog razgovora:**
- Educirani policijski službenik će, uz uvažavanje traumatskog iskustva žrtve (davanje podrške, izbjegavanje predrasuda, uspostavljanje povjerenja, upotrebu primjerene terminologije i dužine trajanja razgovara), uzimajući u obzir starosnu dob žrtve, njeno/njegovo psihičko i fizičko stanje te način počinjenja krivičnog djela, prilagoditi tehnike obavljanja informativnog razgovora;
  - Prikupljanje informacija vezanih za intimu žrtve obavlja se uz posebnu pažnju, žrtva ne mora odgovarati na pitanja o ličnom životu, a što nije povezano sa krivičnim djelom, niti o svom prethodnom seksualnom iskustvu;
  - Ukoliko za to postoji mogućnost, žrtvi omogućiti da izabere stručno lice s kojim će obaviti inicijalni razgovor;
  - Uključiti profesionalce koji će u skladu s individualnim potrebama žrtve istoj pružiti primjerenu podršku;
  - Ukoliko žrtva želi da razgovoru prisustvuje osoba u koju ista ima povjerenje i u čijoj se blizini osjeća sigurno, svakako joj omogućiti, naravno ako navedeno ne ometa postupak;
  - Ovisno o toku kriminalističke obrade, uz saglasnost žrtve, omogućiti predstavnicima organizacija civilnog društva da uspostave kontakt sa žrtvom (ali ne i prisustvo davanju iskaza) kako bi joj kasnije pružili dodatnu podršku koju nije u mogućnosti dobiti u insitucijama sistema.

Zaštita ličnog identiteta žrtve:

- Policijski službenici su dužni obezbijediti zaštitu identiteta žrtve seksualnog nasilja, javno se ne smiju objavljivati podaci koji bi na bilo koji način mogli dovesti do identifikacije žrtve;

- Policijski službenici dužni su obezbijediti potrebnu zaštitu u skladu sa sigurnosnom procjenom o postojanju opasnosti od ponavljanja seksualnog nasilja, ugrožavanja zdravlja i života žrtve te mogućih naknadnih utjecaja na iskaz žrtve.

4.2. ZDRAVSTVO

Žrtve seksualnog nasilja važno je informirati da će u toku kriminalističke obrade biti podvrgnute zdravstvenom pregledu. Zdravstveni pregled se obavlja u opštim bolnicama i kliničkim centrima. U slučaju da žrtva dođe u ustanovu primarne zdravstvene zaštite (domovi zdravlja), nakon pregleda i pružanja hitne medicinske pomoći, liječnik će je uputiti u opštu bolnicu ili klinički centar. Sve zdravstvene ustanove dužne su žrtvi obezbijediti brzu i sveobuhvatnu zdravstvenu njegu bez obzira na vrijeme počinjenja seksualnog nasilja.

Zdravstvene ustanove dužne su postupati u skladu sa relevantnim zakonima, protokolima i drugim aktima koji se odnose na postupanje u slučajevima seksualnog nasilja.

Zdravstveni protokol:

- Žrtva seksualnog nasilja u zdravstvenu ustanovu može doći sama, u pratnji bliske osobe, u pratnji policije ili biti upućena u zdravstvenu ustanovu od strane liječnika iz ustanove primarne zdravstvene zaštite;

- Ukoliko nije prisutna policija, zdravstveni radnici su u obavezi pozvati ih;

- Ukoliko je žrtva maloljetna zdravstveni radnici su dužni obavijestiti roditelje (osim ako postoji sumnja da su roditelji počinioci), odnosno druge zakonske zastupnike, ili stručne radnike centra za socijalni rad;

- Zakonski zastupnik ima pravo prisustvovati pregledu, ali svaka žrtva, bez obzira na starosnu dob ili invaliditet, ima pravo navedeno odbiti;

- Ukoliko se radi o maloljetnoj žrtvi stručni radnici centra se obavezno obavještavaju;

- Žrtvu, bez obzira na spol i dob, pregledava dežurni liječnik/ca, specijalist/kinja;

- Djecu žrtve treba isključivo pregledavati specijalist/kinja pedijatar, ili ako ne postoji pedijatar odgovarajućih stručnih kompetencija obzirom na medicinske indikacije, onda odgovarajući specijalist/kinja s iskustvom u radu s djecom;

- Potrebno je obaviti cjelokupan tjelesni pregled.

Informativni pristanak žrtve na cjeloviti tjelesni pregled i tretman:

- Važno je žrtvu informirati da je dežurni liječnik/ca obavezan objasniti razloge provođenja pregleda i šta sve taj pregled podrazumijeva;

- Pregled se obavlja uz pisani pristanak žrtve;

- Ukoliko je žrtvi oduzeta poslovna sposobnost ili ima određene razvojne poteškoće, a po mišljenju liječnika sposobna je dati pristanak, ista mora dati informirani pristanak na cjeloviti pregled i tretman. Ukoliko žrtva ne razumije informacije i nije sposobna dati pristanak, važno je da to za nju uradi zakonski staratelj;

- Ukoliko su dežurni liječnici oba spola, važno je žrtvi omogućiti izbor.

Utvrđivanje opće anamneze:

- Obavezno je uzimanje kompletnih anamnestičkih podataka i pregled cijelog tijela žrtve kako bi se utvrdile moguće tjelesne povrede;

- Na osnovu medicinskih indikacija, žrtva se može uputiti drugom specijalisti;

- Ukoliko postoje tjelesne ozljede, liječnik je dužan sačiniti zabilježku koju predaje policiji ili tužiocu;

- Liječnik također prikuplja i uzorke koristeći set za izuzimanje bioloških tragova (uzorak krvi, kose, stidnih dlaka, briseva, noktiju, donjeg rublja nošenog za vrijeme pričinjenja seksualnog nasilja i dr.);

- Ovisno o medicinskoj indikaciji može se uzeti i bris za Papa test i test na trudnoću, kao i mikrobiološko testiranje, testiranje na spolno prenosive bolesti (sifilis, gonoreju, HIV, hepatitis B i C i dr.).

Kako bi zaštitili žrtvu i njezino zdravstveno stanje, nakon zdravstvenog pregleda potrebno je:

- Propisati adekvatnu terapiju ukoliko za to postoji medicinska indikacija;

- Dogovoriti kontrolni pregled;

- Preporučiti žrtvi da se javi u Centar za mentalno zdravlje, radi pružanja podrške i savjetovanja kako bi se ublažile posljedice traumatskog iskustva;

- Informirati žrtvu o postojanju institucionalnih i vaninstitucionalnih ustanova za pomoć i podršku (centar za socijalni rad, centar za mentalno zdravlje, organizacije civilnog društva i sl.).

Obaveze zdravstvenih ustanova prema drugim nadležnim ustanovama:

- Zdravstvene ustanove su obavezne dostaviti svu dokumentaciju značajnu za dokazivanje krivičnog djela, policiji ili tužilaštvu. seksualnog nasilja, početna saznanja od žrtve prikuplja JEDAN policijski službenik/ca;

- Prikupljanje informacija od žrtve

4.3. PRAVOSUDNA TIJELA

Pravosudna tijela imaju obavezu zaštititi žrtve seksualnog nasilja i omogućiti sudsku zaštitu njihovih prava, koristeći se svim zakonskim mogućnostima definiranim važećim propisima BiH, FBiH, RS, BD. Policija, inspektori, tužioci i sudije dužni su prema žrtvama postupati s posebnim obzirom te iste upoznati s njihovim pravima u postupku. Žrtvama seksualnog nasilja, s obzirom na specifičnu situaciju u kojoj se nalaze, daju se i dodatna prava:

- Pravo da prije ispitivanja razgovara sa pravnim savjetnikom;
- Pravo na advokata, a ukoliko ne posjeduje dostatna materijalna sredstva pravo na besplatnu pravnu pomoć;
- Pravo na stručnu podršku (psiholog, pedagog, socijalni-radnik, pedagog-psiholog, socijalni pedagog i sl.) tokom predistražne, istražne i sudske faze postupka;
- Pravo da svoj iskaz daje pred osobom istog spola i ukoliko je to moguće da je u slučaju ponovnog saslušanja saslušava ista osoba;
- Pravo da bude saslušana putem audio-video uređaja;
- Pravo na tajnost ličnih podataka;
- Pravo da zahtijeva isključenje javnosti tokom postupka.

Tužilaštvo

- Tužilaštvo je zaduženo za provođenje istrage i podizanje optužnice te zastupanje iste pred sudom;
- Tužilac planira, nadzire i rukovodi istragu;
- Tužilac može sam provoditi istragu ili može ovlastiti policijske službenike da to urade;
- Tužilac donosi naredbu o provođenju istrage kad za to postoje osnovi sumnje da je izvršeno krivično djelo;
- Rješenje o provođenju istrage dostavlja se osumnjičenom, dakle osumnjičeni će biti upoznat o svemu;
- U toku istrage žrtva mora biti saslušana;
- Osumnjičena osoba također mora biti saslušana prije okončanja istrage;
- Policija je ovlaštena osumnjičenog lišiti slobode i zadržati ga u pritvoru, a po naredbi tužilaštva;
- Tužilac može, ukoliko za to postoje adekvatni pravni razlozi, donijeti prijedlog o pritvoru, nakon čega se isto određuje rješenjem suda. Pritvor može trajati najduže jedan mjesec, nakon čega se na prijedlog tužilaštva i iz opravdanih razloga može produžavati.

U većini pravosudnih institucija na prostoru BiH, a koje u svom radu postupaju s žrtvama seksualnog nasilja, zaposlena su stručna lica (psiholozi, pedagozi, pedagozi-psiholozi, socijalni radnici, socijalni pedagozi i sl.) za

pružanje podrške svjedocima (Sud BiH, Tužilaštvo BiH te 24 stručna lica u 22 institucije na nivou entiteta). Opis poslova ovih stručnih lica jasno je definiran sistematizacijom radnih mjesta i dosta je sličan u svim entitetskim i kantonalnim sudovima i tužilaštvima. U fokusu rada ovih stručnih lica su potrebe žrtve, a u skladu s aktuelnim pravnim propisima.

Poštujući zakonske propise u BiH i Etičke kodekse, stručna lica se prilikom obavljanja profesionalne djelatnosti kreću u okviru sljedećih područja rada:

1. Uspostavljanje kontakta sa žrtvom seksualnog nasilja i informisanje o postojanju i ulozi stručnog savjetnika/saradnika u pravosudnim institucijama.

a.) TUŽILAŠTVO

Prvi kontakt sa svjedocima u tužilaštvu uspostavlja se najčešće putem telefonskog razgovora ili direktno, a nakon što je stručni savjetnik/saradnik dobio naredbu (odobrenje) postupajućeg tužioca. Prvi kontakt ima za cilj informiranje svjedoka o predstojećim procedurama i toku postupka, sačinjavanje prve procjene (psihološke, zdravstvene i potreba svjedoka) te planiranje i poduzimanje radnji u skladu s identificiranim potrebama. Prikupljene informacije se dostavljaju tužiocu u vidu mišljenja stručnog savjetnika/saradnika. Pri direktnom kontaktu uobičajeno je da se prvo savjetnik/saradnik sam sastane sa žrtvom, a nakon inicijalne procjene uključuje se tužilac i/ili ovlašteno službeno lice u prostorijama tužilaštva, policije ili na terenu. Stručni savjetnici/saradnici održavaju kontinuiran kontakt sa žrtvama seksualnog nasilja, kao posebno osjetljivom kategorijom,

sve do potvrđivanja optužnice, a po potrebi i nakon potvrđivanja uz saradnju sa savjetnikom/saradnikom suda. Ukoliko na sudu nije zaposlen stručni savjetnik/saradnik za podršku svjedocima, podršku može pružati stručno lice tužilaštva uz saglasnost postupajućeg sudije/predsjedavajućeg sudskog vijeća.

b.) SUD

Stručni savjetnik/saradnik suda uspostavlja prvi kontakt sa žrtvom seksualnog nasilja nakon potvrđivanja optužnice, a pošto dobije saglasnost postupajućeg sudije. Prije kontaktiranja svjedoka, stručni savjetnik/saradnik suda će se konzultovati sa postupajućim tužiocem prije inicijalnog kontaktiranja. Kontakt sa svjedocima u sudu uspostavlja se s ciljem identifikovanja potreba žrtve/svjedoka. Ukoliko postoji potreba, stručni savjetnik/saradnik suda uspostaviti će kontakt sa stručnim savjetnikom/saradnikom tužilaštva kako bi razmijenili relevantne informacije, a sve u svrhu zaštite interesa žrtve i umanjavanja retraumatizacije. U ovoj fazi stručni savjetnik/saradnik će telefonskim putem kontaktirati žrtvu, pružiti adekvatne informacije te broj telefona i elektronsku adresu, kako bi žrtva bila u mogućnosti da na jednostavan način stupi u kontakt sa stručnim licem. Stručni savjetnik/saradnik će biti na raspolaganju žrtvi tokom cijelog sudskog postupka, a i nakon istog.

c.) KONTAKT S MALOLJETNIM SVJEDOCIMA

Stručni savjetnik/saradnik kontakt s djecom žrtvama uspostavlja preko roditelja, staratelja ili nadležnog organa starateljstva, a s ciljem prikupljanja potrebnih informacija i dogovora oko dolaska djeteta i maloljetnika

u tužilaštvo ili sud. Ukoliko je moguće, stručno lice će organizirati dolazak djeteta žrtve u tužilaštvo/sud prije zakazanog datuma davanja iskaza/svjedočenja, kako bi se ostvario neposredan kontakt i dijete upoznao s procedurama. Neposredni kontakt se može ostvariti i na terenu, ovisno o procijenjenim potrebama djeteta. Navedeno ima za cilj efikasniju psihološku procjenu, te upoznavanje djeteta sa načinom davanja iskaza/svjedočenja, sudskim postupkom i drugim informacijama koje mogu da djetetu olakšaju učestvovanje u postupku.

2. Psihološka podrška i psihoedukacija

Ovo podrazumijeva psihološku pripremu i informiranje žrtve o toku postupka, kako u svrhu očuvanja mentalnog zdravlja žrtve tako i interesa postupka. Psihoedukacija ima za cilj da svjedocima objasni pravosudni postupak, informiše o pravilima ponašanja, razjasni uloge pravosudnih aktera, te osposobi svjedoke da prepoznaju i upravljaju svojim emocijama i pomogne u normalizaciji emocija koje bi mogle da ometaju svjedočenje. Na ovaj način se smanjuju negativne posljedice svjedočenja i ublažava sekundarna traumatizacija, a istovremeno poboljšava sposobnost svjedoka da odgovore na pitanja najtačnije, najpotpunije i na istinit način.

3. Psihološka procjena

Psihološka procjena je postupak kojim se utvrđuje psihičko stanje osobe/žrtve. Svrha psihološke procjene je razumijevanje funkcionisanja ličnosti i ponašanja pojedinca, a odnosi se na procjenu psihomotoričkih, socijalno-emocionalnih, konativnih i kognitivnih sposobno-

sti ličnosti. Psihološku procjenu o trenutnom psihičkom stanju žrtve, stručni saradnik/savjetnik – psiholog dostavlja sudiji/tužiocu, odnosno u spis predmeta, a ista pomaže sudiji i tužiocu da što kvalitetnije vode postupak ispitivanja svjedoka. U slučaju djece žrtava, psihološka procjena treba da sadrži procjenu zrelosti djeteta s obzirom na uzrast, procjenu jezičkih sposobnosti i razumijevanja, motivaciju za svjedočenje i druge vrste psihološke procjene od značaja za svjedočenje.

Cilj psihološke procjene je: razumjeti i objasniti psihička zbivanja i ponašanje korisnika radi efikasnosti vođenja postupka, zaštititi mentalno zdravlje korisnika, spriječiti retraumatizaciju, izraditi plan psihološke podrške i savjetovanja, te u slučaju potrebnosti donijeti preporuku o odgovarajućoj mjeri ili sankciji.

4. Psihološko savjetovanje

Savjetodavni rad podrazumijeva individualni rad sa žrtvom s ciljem ublažavanja posljedica traume i posttraumatskih stresnih simptoma, sprečavanje sekundarne traumatizacije i viktimizacije, jačanje sposobnosti i ličnosti, naročito djece i maloljetnika u njihovim razvojnim potencijalima. U pravosudnim institucijama, stručni savjetnik/saradnik će informirati i educirati žrtvu o prirodi traume, krize i problema, kao i mogućnostima prevazilaženja, pružiti osjećaj sigurnosti i povjerenja, podučiti žrtvu prepoznavanju emocija i upravljanju istim, te raditi na podizanju motivacije za učešće u postupku i unapređenju sposobnosti za svjedočenje. Savjetodavni rad se također odnosi na korigovanje nereal-

nih očekivanja i pogrešnih uvjerenja o pravosudnom postupku i ishodima istog. Stručno lice će kroz savjetodavni rad uputiti žrtvu na dostupne programe pomoći. Ovaj oblik rada može da uključi i druge aktere u postupku kada se za to ukaže potreba, a posebno ako se radi o maloljetnim žrtvama kada je neophodno uključiti i roditelja odnosno zakonskog staratelja.

Tokom svog rada stručno lice će informisati žrtvu o postojećim resursima u lokalnoj zajednici koji pomažu u očuvanju i unapređenju mentalnog zdravlja, resocijalizaciji i drugim vidovima profesionalne pomoći.

5. Intervencije

Ovaj oblik rada se odnosi na profesionalne metode i tehnike, uglavnom krizne intervencije, koje koristi stručni savjetnik/saradnik u radu sa žrtvama seksualnog nasilja, a što može rezultirati emocionalnim, kognitivnim, tjelesnim problemima i problemima u ponašanju. Cilj psiholoških kriznih intervencija jeste stabilizacija i neutralizacija emocija koje ometaju postupak, da se povrati osjećaj kontrole, kao i da se redukuje osjećaj bespomoćnosti. Stručni savjetnik/saradnik je dužan da pruži emocionalnu i psihološku pomoć, na način da ne remeti tok postupka ili pravnih radnji, kao i da ne utiče na sadržaj iskaza svjedoka. U slučajevima kada tokom postupka saslušanja i uzimanja izjave dođe do pogoršanja psihičkog zdravlja, stručni savjetnik/saradnik će zatražiti pauzu tokom koje će stabilizovati psihološko stanje svjedoka. U slučajevima da stručni savjetnik/saradnik procijeni da psihičko stanje svjedoka ne može biti stabilizovano u realnom vremenu, može zatražiti odlaganje svjedočenja (ispitivanja).

6. Saradnja

Stručni savjetnik/saradnik-psiholog u ostvarivanju ciljeva svoga rada realizuje saradnju sa učesnicima u postupku, kao i sa drugim jedinicama svoje institucije (pisarna, upisnik, računovodstvo/finansije, radnici na obezbjeđenju i informacijama, sudska policija i drugi). U interesu žrtve, kao i u interesu postupka, saraduje i sa drugim relevantnim institucijama (centri za socijalni rad, centri za mentalno zdravlje, psihijatrijske, pedijatrijske i ambulante porodične medicine, klinički centri, vaspitno-obrazovne ustanove, policija i drugo), međunarodnim i nevladinim organizacijama, a u cilju multidisciplinarnog i interesorskog pristupa korisnika usluga.

Stručni savjetnik/saradnik u skladu sa uviđom u opšte stanje i potrebe žrtava seksualnog nasilja, a naročito djece i maloljetnika može da uputi korisnike prema drugim institucijama i organizacijama koje mu mogu pomoći u ostvarivanju prava i zaštiti mentalnog zdravlja (kao npr. besplatna pravna pomoć, centri za mentalno zdravlje, centri za socijalni rad, psihijatrijske klinike, bolnice, nevladine organizacije, udruženja građana i sl.). Prilikom davanja uputa, stručni savjetnik/saradnik koristit će sve uspostavljene mreže podrške na nivou lokalne zajednice, kao i činiti inicijative za traženje i uspostavljanje međuinstitucionalne saradnje.

7. Izvještavanje

Stručni savjetnici/saradnici sudijama i tužiocima dostavljaju pisani dokument o procjeni stanja i potreba svjedoka sa stručnim mišljenjem, odnosno zaključkom ili preporukom. Sadržaj izvještaja će sadržavati: osnovne podatke, socijalnu ili porodičnu anamnezu,

zdravstvenu anamnezu, psihološku procjenu, ostale vrste podataka značajne za svjedočenje i mišljenje psihologa.

4.4. SASLUŠANJE ŽRTVE SEKSUALNOG NASILJA

U toku krivičnog postupka prema žrtvi se pristupa s posebnim obzirom i senzibilitetom. Saslušanje žrtve seksualnog nasilja je obavezno, kako pred tužilaštvom tako i pred sudom, a isto se vrši na sljedeći način:

- Ukoliko je žrtva dijete koje nije navršilo 14 godina, ispitat će se putem video-linka (obavezan audio-vizuelni zapis);
- Ukoliko je žrtva dijete koje je navršilo 14, ali nije navršilo 18 godina, također se može ispitati video-linkom;
- Putem video-linka mogu se ispitati i punoljetne žrtve seksualnog nasilja s obzirom na traumatsku prirodu ovog djela i posljedice koje isto ostavlja na psihosocijalno stanje žrtve;
- Žrtva ima pravo na tajnost ličnih podataka, pristup ustanovama za podršku, na psihološku i drugu vrstu stručne pomoći, na zaštitu od zastrašivanja i odmazde, na zaštitu dostojanstva tokom ispitivanja, da bude saslušana bez neopravdane odgode, pravo da bude obaviještena o svakoj odluci koja se odnosi na nju, te na isključenje javnosti s rasprava.

4.5. CENTRI ZA SOCIJALNI RAD

Centri za socijalni rad, postupajući u skladu s važećim zakonskim propisima, dužni su poduzeti odgovarajuće radnje i postupke radi zaštite i podrške žrtvama seksualnog nasilja. Centri za socijalni rad odlučuju o mjerama zaštite djeteta te pružanju adekvatnih usluga, a u skladu s rokovima propisanim zakonima. Ove postupke provode stručni timovi koji su sastavljeni od socijalnih radnika, psihologa, pravnika, a po potrebi i socijalnog pedagoga i edukacijskog rehabilitatora.

Ukoliko stručni radnik Centra za socijalni rad dobije informaciju na osnovu koje bi posumnjao na seksualno nasilje, obavezan je postupiti na sljedeći način: odmah po saznanju i bez odgode prijaviti policiji te dostaviti sve zaprimljene informacije, sačiniti službenu zabilješku, uspostaviti kontakt sa žrtvom i upoznati je s njenim zakonskim pravima i ulogom centra za socijalni rad u svrhu zaštite žrtve. Ukoliko je potrebno, centar za socijalni rad donijet će rješenje (usmeno ili pismeno) o smještaju žrtve u privremeni smještaj, uputiti žrtvu i pomoći joj ostvariti besplatnu pravnu pomoć kao i besplatnu zdravstvenu zaštitu, pružiti informacije o postojanju organizacija civilnog društva koje pružaju pomoć žrtvama seksualnog nasilja, te sve relevantne informacije dostaviti tužilaštvu, policiji ili sudu. Uposlenici centra za socijalni rad dužni su sa žrtvama seksualnog nasilja postupati sa posebnim senzibilitetom i osigurati tajnost i zaštitu ličnih podataka.

Ukoliko se radi o djetetu žrtvi seksualnog nasilja, stručni tim centra dužan je bez odgode stupiti u kontakt sa djetetom i porodicom,

napraviti ciljanu procjenu faktora rizika i sigurnosti djeteta unutar porodice, te na osnovu navedenog donijeti zaključak o potrebi poduzimanja određenih mjera zaštite. Kada je počinitelj roditelj, član obitelji ili zakonski staratelj, centar će procijeniti ugroženost djeteta i žurno izdvojiti dijete iz porodice i osigurati mu adekvatan smještaj te sudu uputiti prijedlog za određivanje mjere prijevremenog povjeravanja djeteta drugoj osobi. Sud će imenovati posebnog staratelja koji će zastupati dijete. Centar će procijeniti potrebu za pružanjem savjetodavne i psihološke podrške te shodno procjeni uputiti dijete u odgovarajuće institucije. Sve ustanove i profesionalci koji rade s djetetom žrtvom dužni su međusobno surađivati.

4.6. ZAŠTITA MENTALNOG ZDRAVLJA

Imajući u vidu traumatsku prirodu seksualnog nasilja i posljedice koje isto ostavlja na psihosocijalno stanje žrtve, neophodno je obezbijediti sistemsku zaštitu mentalnog zdravlja, a koja bi trebala biti besplatna. Cilj ove podrške je olakšati oporavak od posljedica seksualnog nasilja.

a.) INSTITUCIONALNA POMOĆ

Nakon što žrtva seksualnog nasilja prijavi krivično djelo, ista u pratnji policije odlazi u bolnicu na zdravstveni pregled. U okviru ovog pregleda potrebno je:

- Pružiti žrtvi osnovne informacije o vrsti dostupne pomoći i upoznati je sa institucionalnim i vaninstitucionalnim subjektima koje se bave radom sa žrtvama seksualnog nasilja (centri za mentalno zdravlje, centri za soci-

jalni rad, organizacije civilnog društva i sl.);

- Osigurati kontakt sa stručnom osobom iz centra za mentalno zdravlje radi pružanja stručne podrške te prevencije razvoja traumatskih reakcija;

- Hitno uključiti žrtvu u terapijske programe.

b.) VANINSTITUCIONALNA POMOĆ

Lica koja pružaju pomoć žrtvama seksualnog nasilja dužni su informirati žrtvu o mogućnostima korištenja vaninstitucionalne pomoći i podrške koja se uglavnom odnosi na specijalizirane organizacije civilnog društva. U ovim organizacijama žrtve mogu dobiti savjetodavnu psihološku i pravnu pomoć, informacije o uslugama podrške unutar sistema zdravstva, pripremu za sudski proces, te rad na daljnjem unapređivanju tretmana žrtve. Spisak specijaliziranih organizacija civilnog društva koje se bave radom sa žrtvama seksualnog nasilja u BiH se nalazi u prilogu br. (da li izdvajati u zaseban prilog ili ih pobrojati ovdje, i sa kojim informacijama?)

Iz gore navedenih informacija uočava se značaj međusobne suradnje svih ovih tijela, institucionalnih i vaninstitucionalnih, a u svrhu osiguranja brzog, efikasnog, kvalitetnog, profesionalnog i humanog pristupa u predmetima seksualnog nasilja. Navedeno za cilj ima izbjegavanje mogućnosti da se izazovu dodatne negativne posljedice, nove patnje ili traume žrtvi.

LITERATURA I IZVORI

CESI. (2000), Priručnik o identitetima, seksualnosti i procesu socijalizacije, Zagreb.

Dekić, S., (2017), Priručnik za izvještavanje o rodno zasnovanom nasilju.

Društvo psihologa Republike Srpske, Društvo psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine i Društvo psihologa Brčko distrikta. (2017), Preporuke o radu stručnih savjetnika koji obavljaju psihološku djelatnost u pravosudnim institucijama u Bosni i Hercegovini. (neobjavljeno)

Herman Luis, DŽ., (2012), Trauma i oporavak-struktura traumatskog doživljaja, Novi Sad, Psihopolis institut.

Kantonalno tužilaštvo USK, (2019), Protokol o saradnji u provođenju istražnih radnji Kantonalnog tužilaštva Unsko-sanskog kantona i zaštiti svjedoka/oštećenih u slučajevima seksualnog nasilja, zapuštanja i zlostavljanja djece i maloljetnika, nasilja u porodici i trgovine ljudima. (neobjavljeno)

Kolić, K., Taso Deljković, A., Homarac, A. i Mujezinović, J. (2014), Vodič za podršku svjedokinjama/svjedocima u sud-

- skim postupcima procesuiranja ratnih zločina. Sarajevo, Fondacija lokalne demokratije Sarajevo.
- Konvencija Vijeća Evrope o prevenciji i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija), <https://rm.coe.int/1680462540>
- Konjić Dragović, L., Mujagić, M. i Bajić, S., (2020), Program obuke o postupanju u predmetima silovanja u pravosuđu Bosne i Hercegovine, Sarajevo, Atlantska Inicijativa.
- Krivični zakon Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 3/2003, 32/2003 - ispr., 37/2003, 54/2004, 61/2004, 30/2005, 53/2006, 55/2006, 8/2010, 47/2014, 22/2015, 40/2015, 35/2018 i 46/2021).
- Krivični zakon Brčko distrikta BiH (Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, br. 10/03, 6/05, 21/10, 9/13, 26/16, 13/17, 50/18 i 19/2020 - prečišćen tekst).
- Krivični zakon Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 36/2003, 21/2004 - ispr., 69/2004, 18/2005, 42/2010, 42/2011, 59/2014, 76/2014, 46/2016 i 75/2017).
- Krivični zakonik Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 64/2017 i 104/2018 – odluka Ustavnog suda Republike Srpske. 15/2021 i 89/2021).
- Milivojević, Z., (2007), Emocije - psihoterapija i razumevanje emocija, Novi Sad, Psihopolis institut.
- Mirović, T., Tomašević M., (2019), Trauma - naša priča, Beograd, Centar za shema terapiju.
- Ninković, O. L., (2021), Smjernice za pružanje mentalno zdravstvene i psihosocijalne podrške žrtvama trgovine ljudima i osobama u riziku u BiH. Sarajevo, MFS-EMMAUS.
- Priručnik za postupanje u slučajevima rodnozasnovanog i seksualnog nasilja nad ženama i djecom za policiju, tužitelje i sudije, Udruženje građana „Zemlja djece u BiH” Tuzla, 2018.
- Stefanović Stanojević, T., Radev, M. i Bogdanović, A., (2018), Strah je najgore mesto, Beograd, Centar za primenjenu psihologiju.
- Vlada Republike Hrvatske (2018), Protokol o postupanju u slučaju seksualnog nasilja. Zagreb, Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
- Zakon o krivičnom postupku Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik Brčko distrikta Bosne i Hercegovine“, br. 33/13 - prečišćeni tekst, 27/14, 03/19 i 16/20).
- Zakon o krivičnom postupku Federacije Bosne i Hercegovine (Službene novine Federacije BiH, br. 35/2003, 56/2003 - ispr., 78/2004, 28/2005, 55/2006, 27/2007, 53/2007, 9/2009, 12/2010, 8/2013, 59/2014 i 74/2020).
- Zakon o krivičnom postupku Republike Srpske (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 53/2012, 92/2017, 66/2018 i 15/2021).
- Zakon o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini (Službeni glasnik BiH, br. 32/10 – prečišćen tekst).
- Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni glasnik BiH, br. 59/09, 66/16).
- Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom i ugroženih svjedoka (Službeni glasnik BiH, br. 21/2003, 61/2004 i 55/2005 - ispr.).
- Zakon o zaštiti svjedoka u krivičnom postupku (Službeni glasnik Republike Srpske, br. 48/05).
- Zakon o zaštiti svjedoka pod prijetnjom ugroženih svjedoka Brčko distrikta Bosne i Hercegovine (Skupština Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, 2003).

